

Йорданъ Венедиковъ

ИСТОРИЯ
на
ВЪЗСТАНИЕТО ВЪ БАТАКЪ

1876 год.

Издание на Баташкото читалище „Паметникъ 4-и май“.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА ХУДОЖНИКЪ
1929.

Иорданъ Венедиковъ

ИСТОРИЯ
на
ВЪЗСТАНИЕТО ВЪ БАТАКЪ

1876 год.

Издание на Баташкото читалище „Паметникъ 4-и май“.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА ХУДОЖНИКЪ
1929.

Предговоръ.

Целта на възстанието през 1876 г. бъше да се докаже несъстоятелността на турското управление въ България въ момента, когато възстанието въ Херцеговина бъше повдигнало и поставило на разрешение Източния въпросъ. За да се постигне тая цель, най-голъма заслуга има Батаќъ. Ужаситѣ въ Батаќъ най-много възмутиха образования свѣтъ и доведоха до войната за освобождението.

Но възстанието въ Батаќъ е интересно и отъ своята вѫтрешна страна. Батаќъ бъше голъмо село — почти градецъ, загнѣзденъ въ Родопите и съвършено уединенъ; подготовката и развитието на възстанието въ него сѫ съвсемъ самобитни, безъ никаква външна намѣса.

Най-после, на възстанието въ Батаќъ се отразиха най-чувствително всички недостатъци на набърже скърпената революционна организация, прибръзаното избухване на възстанието и неопитността на общият ржководители.

Всичко това прави възстанието въ Батаќъ най-интересния епизодъ отъ въоръжената борба през 1876 г. Това ме подбуди да напиша историята му.

Използвани сѫ всички печатани книги по възстанието презъ 1876 г., а главно следнитѣ автори:

Захари Стояновъ — единъ отъ общият дейци по възстанието. Въ съчинението си „Записки по българският възстанія“ той е описанъ подготовката и самото възстаніе. Въ негово време още не сѫ били проучени отдѣлните епизоди, затова не сѫ предадени съ потрѣбната точност и вѣрностъ. Най-сѫщественото въ неговото съчинение сѫ личните му преживѣлици, които съставяватъ голъма част отъ книгата му и разкриватъ вѫтрешната страна на възстанието. За съжаление, хумористъ по природа, той обръща внимание главно на наивното и смѣшното.

Ангелъ Горановъ, отъ когото съмъ черпилъ най-много подробности, и който самъ е биъ активенъ участникъ въ Баташкото възстание и е преживѣлъ всичките му ужаси. Той, подъ псевдонимъ Бойчо, е издалъ книгата „Възстанието и клането въ Батаакъ“. Това съчинение е отъ сѫщата епоха и отъ сѫщия типъ, както и съчинението на Захари Стояновъ, съ тая разлика, че въ него е погледнато по-сериозно, и хуморът е замѣненъ съ трагизъмъ. Отъ сѫщия има въ ржкописъ подъ сѫщото заглавие и една трагедия. Въ нея, като се отнеме любовната интрига, измислена и вплетена отъ автора, всичко останало е отражение на действителността; човѣшката фантазия не може да измисли трагизъмъ, по-силенъ отъ онъ, който се разигра въ Батаакъ. Та и тая трагедия, ако не фактически, то поне идеино, хвърля доста свѣтлина.

Най-много, обаче, съмъ се ползвувалъ отъ г. Димитъръ Страшимировъ — най-добрая познавачъ и тънъкъ изследователъ на нашите възстания. Ползвувалъ съмъ се както отъ съчинението му „Априлското възстание“, написано съ потъбната сериозностъ, така и отъ устните обяснения, които той бѣ така любезенъ да ми даде, за което оставамъ твърде много задълженъ.

Събраниятъ сведения отъ печатните произведения по възстанието, изложени въ настоящата книга, сѫ провѣрени и допълнени чрезъ разпитъ лично отъ менъ на почти всички преживѣли възстанието и живи до днесъ. Въ тая трудна работа оказа ми неоценима услуга Баташкиятъ общински съветъ, въ следния съставъ: кметъ — Алекси Поповъ, помощникъ кметъ! — Петъръ Ефт. Пунчевъ, съветници: Петъръ Джамбазовъ, Георги Т. Вранчевъ, Тодоръ Д. Хаджиевъ, Гаско Чипевъ, Сотиръ Капинчевъ, Димитъръ Ат. Пауновъ, Никола Юруковъ, Атанасъ Неневъ, Иванъ Зюмбулевъ, Иванъ Горановъ; подтикнати отъ любовъ къмъ своето заслужило село, тѣ не пожалиха нито трудъ, нито даже срѣдства, за да ме улеснятъ и насырдчатъ въ работата ми, за което имъ дължа голѣма признателностъ.

Така сѫщо дължа голѣма признателностъ на Настоятелството на Баташкото читалище „Паметникъ 4-и май“, въ следния съставъ: председателъ — Алекси Поповъ, подпредседателъ — Ангелъ П. Кавлаковъ, библиотекарь —

Георги П. Ганевъ, секретаръ — Стефанъ Хрисчевъ, касиеръ — Петъръ Т. Кавлаковъ, и членове: Петъръ Ефт. Пунчевъ, Атанасъ П. Ганевъ, Димитъръ Батоевъ и Никола Ил. Юруковъ, задето по сѫщите побуждения се заеха да издадатъ книгата за съмѣтка на читалището; иначе трудътъ ми едва ли щѣше да види бѣль свѣтъ.

София, 1928 год.

жизни и съдбата, чието място — кръстърът на мястото — беше избран от самия Гюлбенкян и неговия Ахмед паша — беше възстановен и завършил със завършени строежи. Беше построена и нова крепост на мястото на старата, която беше разрушена от османите.

Подготовка на възстанието.

Батакъ въ революционното движение до 1876 год.

Въ мрачното робство, когато България се беше озовала въ сръдата на Европейска Турция, едничкиятъ въоруженъ протестъ противъ тиранията беше хайдутството. Последната инстанция за отказана справедливостъ беше отмъщението — пушката и гората. Хайдутски чети винаги съ кръстосвали Турската империя. Тъ съ се умножавали съ засилването на безправието и анархията и съ държали въ респектъ тираните въ тъхните отношения съ безправната рая. Най-после, тъзи чети беша едничката надежда, отъ която можеше да се роди свободата. И наистина, хайдутските чети послужиха като върховни ядки при освобождението на Черна Гора, Сърбия и Гърция.

Когато България се озова на границата на голъмата Турска империя, и ней дойде редъ да се освободи. Тогава се начена организирането на четнишката борба и превръщане на хайдутите отъ прости отмъстители въ ратници за свободата. Страстенъ привърженикъ на тая идея и ревностенъ организаторъ на това движение е Раковски. Той самъ е хайдутствувалъ и написалъ законъ за народните чети.

Батачани, следъ потурчването на Чепино въ 1657 год., изпаднаха въ положение на безправна рая, при това заобиколени съ фанатизирани мюсюлмани, които, на законно основание, съмътхаха себе си за господари. Но батачани беша потомци на елита отъ родопското население. Въ Батакъ беше събрало всичко онова, което беше непоколебимо въ своята народностъ, всичко онова, което не се съблазни отъ благата, които даваше Исламътъ, нито се уплаши отъ турския ятаганъ. Най-после, въ Батакъ се събра всичко онова, което, като не можеше да търпи надмощието на своите капитули-

рали предъ Ислама братя, презръдори имотите си и родното си място. Тая упоритостъ на основателите на Батакъ, които при това беша войници дотогава, не можеше да не внуши респектъ въ тъхните по-слаби съседи — въроотстѫпници. Батачани, макаръ и рая, винаги съ чувствували своето нравствено превъзходство и винаги съ били хора на оръжието, съ високъ воинственъ духъ, завещанъ отъ тъхните бащи и дъди, основатели на селото.

Благодарение на това, въ епохата на хайдутството Батакъ — християнски островъ всрѣдъ мюсюлманското море — е водилъ успешна борба противъ своите съседи, на които е билъ трънъ въ очите и съблазънъ, поради своето благосъстояние. Въ тая въоружена борба вънъ отъ закона батачани съ се ръководили изключително отъ правилото: „Око за око, зъбъ за зъбъ“. Въ това отношение Батакъ е представялъ хайдутско гнездо, както основателно го наречаха турците. Не липсвала и хайдутски чети съ кръгъ на действие вънъ отъ баташките предъели. Последенъ представителъ на тъзи чети беше дълъ Тодоръ Банчевъ, който, както ще видимъ, се обърна отъ хайдукъ на ревностенъ революционеръ.

Обаче времето на хайдутите мина. Турция, колкото мудно се реформираше въ гражданско отношение, толкова бърже преустроише своите въоружени сили. Тя въоръжи и устрои войската си по примера на напредналите европейски държави. Въ същото време, научена отъ горчивия опитъ съ сърбите и гърците, тя държеше християнското население далечъ отъ оръжието, и взе най-строги мърки противъ хайдутските чети, които вече вземаха политически характеръ. Отъ една страна, силата на Турция порастна, особено следъ успешната за нея Кримска война, отъ друга, четнишкото движение се затрудни. Съ поражението на Хаджи Димитъръ въ 1868 г. се сломи най-големиятъ опитъ на четнишката борба. Всички, които мечтаеха за освобождението на България, се убедиха, че само съ чети не може да се постигне великата целъ. Тогава се оформи идеята да се подгответъ народътъ масово за една революция, която да избухне въ единъ благоприятенъ моментъ. Тая идея намери своето олицетворение въ безстрашния и гениаленъ организаторъ Василь Левски. Въ кратко време голъма частъ отъ Северна и Южна България се покри съ комитети. Обаче, поради откриване заговора, дей-

ностъта на Левски бѣ кратка, отъ 1869 до 1872 год.; тя не засегна дѣсния брѣгъ на Марица. При все това отзувъ отъ нея достигна до Батакъ. Презъ зимата 1872 г., когато преследванията бѣха въ най-голѣмия разгаръ, въ Батакъ пристигна единъ човѣкъ, загадъченъ, съ изгледъ на възкръсналь мрътвецъ; на гърба си ималъ две дѣлбоки рани. Той скривалъ миналото си, говорилъ загадъчно и алгоричено. Наричалъ се дѣдо Цвѣтко или дѣдо Чилиакъ; за себе си казваль само, че той станалъ причина да не се приеме унията въ Видинско, като сполучилъ да настрои противъ нея тамошния паша, който пѣкъ повлиялъ да не се разпространи и по другите части на България. Той се спрѣлъ на квартира и се лѣкувалъ у Петъръ Горановъ. Въ черквата, навѣрно по Коледа, той проповѣдалъ на темата „Христосъ раждаєтъ ся славите“. Основателно или не, баташкитѣ младежи придавали и политически смисълъ на проповѣдите му. Следъ като се изцѣрилъ, той заминалъ за Неврокопъ. Стоенето му въ Батакъ и заминаването му останали тайна за турската полиция. Отъ Неврокопъ той писалъ писмо на Петъръ Горановъ, благодарилъ му за добрия приемъ и му съобщилъ, че биль другаръ на Раковски, и че ранитѣ му били нанесени по народни работи.

Въ сѫщото време Петъръ Горановъ получи чрезъ братя Консулови въ Татаръ Пазарджикъ „Уставъ на Българския централенъ революционенъ комитетъ“ Уставътъ, макаръ и да бѣ посочено на кориците, че е печатанъ въ Женева презъ 1870 г., въ сѫщностъ бѣше дѣло на Централния революционенъ комитетъ въ Букурещъ, на който председателъ бѣше Любенъ Каравеловъ, а душата — Василь Левски. Той бѣ печатанъ въ Букурещъ презъ 1872 г., и бѣше разпространенъ въ България отъ самия Левски.

Този фактъ показва, че въ Батакъ е предстояло да се състави революционенъ комитетъ, и само разкритието на организацията и залавянето на Левски е попрѣчило на това. И наистина, разкритията по революционната организация на Левски направиха турската полиция крайно подозителна. Започнаха се издирвания и преследвания и по най-затънтените кътове. Батакъ не избѣгна общата участь. Наоко биль туренъ най-събудениятъ отъ Баташкитѣ младежи — Петъръ Горановъ. Отъ Т. Пазарджикъ изпратили полицейския коми-

сарь Читакъ Ахмедъ съ голѣмъ брой заптиета да направи обискъ въ кѫщата на Горановъ, съ цель да заловятъ книжа, възъ основа на които властъта би открила революционния комитетъ, ако има такъвъ, и би турила ржка на съзаклятнитѣ. Обаче батачани, като знали, че косъмътъ на Горанова не е чистъ, възползвали се отъ това, че Петъръ Горановъ принадлежи на Кавлаковия родъ, та, вмѣсто неговата кѫща, посочили кѫщата на Горю Кавлаковъ, дето, освенъ стари тефтери, не намѣрили нищо друго.

Следъ това интелигентнитѣ младежи започнаха тайно да се събиратъ, да тълкуватъ новинитѣ и да обмислятъ планове относително очакваното възстание. Изобщо, Батакъ бѣше гостовъ да влѣзе въ революционната организация. Обаче въ това време настана анархия въ революционното дѣло. Много отъ апостолитѣ и дейцитѣ по възстановието бѣха изловени, осаждени и екзекутирани или изпратени на заточение. Други потърсиха спасение отвъд границата. Униние обвзе всички; даже Любенъ Каравеловъ — най-върлиятъ борецъ и поетъ на революцията — се отчая и отегли отъ борбата. Наистина, неговото място зае още по-пламенниятъ поетъ Христо Ботевъ, подъ чието ръководство се състави новъ Централенъ комитетъ въ Букурещъ, но, благодарение общия упадъкъ и мѣрките, които взе Турското правителство, организацията въ България не можа да се възстанови. Само тукъ-тамъ блѣщукаше по нѣкой комитетъ.

Така изминаха 1873 и 1874 години.

Но дойде 1875 г.; презъ юлий избухна възстановието въ Херцеговина, и революционната треска отново разлюлѣ Българския народъ. Трѣбва да се има предвидъ, че Турското правителство съ преследванията и строгите мѣрки бѣ успѣло да парализира организацията, обаче не можа да спре агитацията. Напротивъ, затворитѣ, изтезанията, заточенията и бѣсилките популяризираха идеята за възстание. Всѣки се питаше защо се затварятъ и осаждатъ тия хора и научаваше, че въ България и вънъ отъ нея сѫществува една голѣма тайна организация отъ заклети хора, съ своя поща и полиция, въ врѣзки, както твърдятъ турците, съ християнските дѣржави, и че тая организация въоружава българите и готови всебио възстане при първия благоприятенъ моментъ. По тоя начинъ онова, което чрезъ тайна агитация мѣжно можеше

да проникне навсъккоже, благодарение на турската полиция и на турското правосъдие се разпространи между всички българи и турци. Разбира се, масата не знаеше и не върваше, че организацията е парализирана и унищожена; за нея Временното правителство, което е „на всъккоже и никоже“, съществуваше. Появи се недовършье между турци и българи; даже и тамъ, дето отношенията между двата народа бъха сносни, появи се подозрение и вражда. Борбата, която по-рано бъше между Революционната организация и Турското правителство, неусътно стана борба между двата народа. Мухамеданитъ виждаха, че областитъ, въ които по-голъмата част отъ населението е християнско, съ помощта на християнските държави се изпълзватъ отъ турското владичество, и че правовърните тръбваши или да напуснатъ земитъ си, или да се подчинятъ на гяурското иго. Едничкото сръдство да запазятъ положението си бъше изтръбването на християнитъ. Между турцитъ открито се говорѣше за клане, особено следъ Херцеговинското възстание. Предъ една такава възможност и българитъ вземаха мѣрки; даже най-миролюбивите бъха склонни къмъ създаване една организация, която би противодействувала на едно клане.

Такова бъше положението въ България, когато Херцеговинското възстание отново повдигна Източния въпросъ. Европа въ това време бъше обвзета отъ либерализъмъ, предъ който сultanskiятъ абсолютизъмъ действително бъше анатронизъмъ. Европейските държави погледнаха благосклонно на възстановилътъ херцеговинци. Австроунгарскиятъ министъръ на външнитъ работи, графъ Андраши, отъ страна на Австро-Унгария, Германия и Русия, подаде до Високата портаnota, съ която се искаха наложително известни реформи за възстановилътъ области. Отъ друга страна, Сърбия и Черна Гора, които тайно поддържаха възстановието, се готоваха трескаво за война, а задъ тѣхъ стоеше Русия, която, победена въ Кримската война, макаръ и да не бъше готова и да не желаше въ това време война, копнѣше за една победа надъ Турция, победа, която би възвѣрнала въ очитъ на славянитъ и на православнитъ престижа, загубенъ при Севастополь.

Макаръ официална Русия да се въздържаше, руското общество открыто поддържаше морално и материално свойтъ единоплеменници и единовѣрци въ Херцеговина. Славянофил-

ското течение се засилваше и упражняваше все по-голъмо и по-голъмо влияние въ рускитъ правителствени кржове.

При това вътрешно и международно положение, когато Източниятъ въпросъ бъде повдигнатъ отново, едно възстание въ България, безъ да се гледа какъвъ щѣ бѫде краятъ му, би дало добри резултати. Това бѣше очевидно за всички. Въ Букурещъ Ботойовиятъ комитетъ се събра на 12-и августъ на извѣнредно събрание и реши да използува сгодния моментъ, като провъзгласи възстание, колкото се може по-скоро, така че и Българскиятъ въпросъ да се постави на разрешение, заедно съ Херцеговинския. За тая цѣль заминаха апостоли за България, а Ботойовъ се зае да събере срѣдства между емиграцията въ Ромъния и Русия, да въоржжи чети и, подъ началството на старитъ войводи, да ги изпрати въ България. Обаче главоломната бѣрзина, съ която се искаше да се извѣрши това, стана причина да пропадне проектираното възстание. Нито Ботойовъ събра чети, нито старитъ войводи минаха Дунавъ, нито България възстана. Само Стефанъ Стамболовъ успѣ да повдигне възстание въ Старозагорски окръгъ, но и то бъше така слабо и така зле организирано, че турцитъ го потушиха още при самото избухване. Пропадне ли едно дѣло, пропадатъ и инициаторите му; съ неуспѣха да се вдигне възстание, и Ботойовиятъ комитетъ пропадна въ очитъ на всички и въ своите собствени.

Между това, възстановието въ Херцеговина не само че не бъше потушено, но се разпрострѣ и въ Босна. Намѣсата на великиятъ сили въ вътрешнитъ работи на Турция ставаше все по-сигурна, и войната между Турция и славянските балкански държави — неизбѣжна.

Да се пропусне такъвъ удобенъ моментъ за възстание би било престъжно предъ бѫдещето на българския народъ. Тръбваши да се направи всичко възможно, за да се подготви ново възстание. Група млади апостоли и пламенни патриоти се заеха съ това дѣло.

Така достигнахме до Априлското възстание, на което най-голъмата изкупителна жертва бѣше Батакъ. Върху него ще се спремъ по-обстойно.

Гюргевският комитетъ.

Съ оттеглянето на Ботйова, Централният революционен комитетъ въ Букурещъ изгуби всъко значение. Удравама забъгнали отъ България апостоли — Стоянъ Заимовъ и Никола Обретеновъ — се появи идеята да започнатъ да работятъ заедно съ другите апостоли отъ България, независимо отъ Букурещъ. Съ тая цель тѣ заминаха отъ Букурещъ за Гюргево. Отъ тукъ Заимовъ бѣше извиканъ въ Вратца, дето основаниетъ отъ Левски комитетъ не бѣше изгасналъ. Тукъ младиятъ апостолъ намѣри горещъ приемъ и, окураженъ и снабденъ съ срѣдства, въ края на ноемврий сѫщата 1875 г. се върна въ Гюргево, дето намѣри събрани при Обретенова всички водители отъ вѫтрешността, а именно: Иларionъ Драгостиновъ, Панайотъ Воловъ, Иванъ Х. Димитровъ, Христо Караминковъ, Г. Апостоловъ, Гаврилъ Хълтовъ (Бенковски) и Иваница Данчовъ. Липсващо само Ст. Стамболовъ, който бѣше останалъ въ Букурещъ и, като почитателъ на Ботйова, не искаше да скъжса съ Букурещкия комитетъ. Заимовъ и Обретеновъ се принудиха да отидатъ въ Букурещъ, убедиха го и го дозедоха въ Гюргево. Събралиятъ дейци се нарекоха „Ново временно българско правителство“; обикновено ги наричатъ Гюргевски комитетъ. Тъй като нѣмаше време да се устрои една правилна и строга организация, нито пъкъ събраните бѣха хора на иерархията, то се постѣпенно раздѣлиха оная часть отъ България, която съмѣтаха да се повдигне, на петъ революционни окръзи. За всѣки окръгъ се опредѣли по единъ ржководителъ-апостолъ. Ржководителите бѣха независими единъ отъ другъ; по общите въпроси трѣбваше да се споразумяватъ помежду си. Решиха, безъ друго, да се повдигне вѫзстанние презъ май идната 1876 г. За тая цель трѣбваше да се основатъ въ всички градове и села частни комитети. Уставътъ отъ времето на Левски тамъ, дето го имаше, остана въ сила. По другите мѣста нѣмаше защо да се губи време въ устави и организации; трѣбваше веднага да се пристѣпи къмъ работа, съ други думи, да се устрои междуокомитетска поща, да се устрои тайна полиция и да се преследватъ предателите, да

се събиратъ сведения за числото на способните за оржжие, за количеството на оржжето; конетъ, колата, храните; да се набави оржжие, да се обучи населението и пр.

Въ това събрание скроиха и общия планъ на вѫзстаннието. Тъй като решенията сѫ вземани устно, то нѣма никакви писмени сведения за тоя планъ. Разказите за него отъ онни, които преживѣха вѫзстаннието, сѫ смѣтни. Смѣтенъ е билъ и самиятъ планъ; той показва, че, колкото апостолите сѫ били пламенни патриоти и добри агитатори, толкова сѫ били неопитни и късогледи въ военното дѣло. Споредъ тия разкази, трѣбвало: да се увлѣче населението въ борбата, по възможность, вънъ отъ своите жилища и, за да бѫде заставено по необходимост и отъ отчаяние да се задържи по дълго въ горите, жилищата да се изгорятъ; да се пресъкатъ телеграфните линии навсѣкѫде; желѣзниците и онни мостове, които служатъ на неприятеля, да се разрушатъ; тѣрновци ще завзематъ града, ще туриятъ рѣка на складовете и съ отнетото оржжие ще въоржжатъ населението; вратчанци ще направятъ сѫщото съ Вратца и Видинъ; сливенци и пловдивци, на които гърбътъ се смѣташе осигуренъ, ще заематъ пѣтицата за Цариградъ и ще се опълчватъ противъ турците отъ Азия. Турското население ще се обезоржжи; градове и села, които се противяватъ, ще бѫдатъ унищожени, безразлично дали сѫ турски или български; мостътъ на Арда ще се разруши; Одринъ ще се изгори; Пловдивъ и Пазарджикъ ще се обезоржжатъ и сѫщо така изгорятъ.

Двегодишната война, която Турция води следъ вѫзстаннието противъ Русия, Сърбия, Черна Гора и Ромъния, показва доколко тоя планъ на Гюргевския комитетъ е химериченъ. Впрочемъ, като имаме предвидъ цельта, която се горѣше, тоя планъ повече служеше като идеалъ, който училаше къмъ работа, отколкото като проектъ за изпълнение.

Революционната агитация.

Презъ януари и февруари апостолите заминаха за окръзите, както следва: за I Тѣрновски — Ст. Стамболовъ, за II Сливенски — Иларionъ Драгостиновъ, заедно съ Стоилъ войвода, за III Вратчански — Ст. Заимовъ, за IV Пловдивски —

П. Воловъ, заедно съ Георги Бенковски, и за V Софийски — Н. Обретеновъ, заедно съ Н. Славковъ.

Отъ последнитѣ двама пръвъ тръгна Славковъ. На минаване презъ орханийско — място, което най-много бѣше пострадало следъ залавянето на Левски, той бѣше предаденъ на турцитѣ, та Обретеновъ, който бѣше непознатъ въ тия места, бѣше принуденъ да се върне. V Софийски окръгъ не можа да се устрои.

Сливенци не можаха да се проникнатъ отъ идеите на Гюргевския комитетъ; тѣ си останаха при старата Хаджидимитровска тактика, т. е. да се води четнишка борба въ Балкана. Поради това населението не се приготви и не възстана. Въ Вратчанско агитацията и подготовката не бѣха водени умѣло, особено по селата, дето населението е по-консервативно, отколкото въ другите революционни окръзи. Само градът Вратца бѣше обвзетъ отъ истински революционенъ духъ. Очакването четата на Ботиловъ да мине, отъ една страна, преждевременното избухване и потушаване възстанието въ Южна България, отъ друга страна, станаха причина и тукъ да не избухне възстание. Въ Търново агитацията бѣше водена по-добре, но при всичко тя не проникна дълбоко въ масата, а, най-важното, подготовката на възстанието бѣше много слаба и закъсняла. Възстанието завари Търновци безъ планъ и се изрази въ четнишка борба. Само Севлиевските села Кървеникъ, Батошево и Ново село възстанаха споредъ директивите на Гюргевския комитетъ.

Отъ всички революционни окръзи сѫщинско възстание се организира само въ IV революционенъ окръгъ. Апостолъ за тия окръгъ, както се каза, бѣше опредѣленъ Панайотъ Воловъ, а за помощникъ му бѣше даденъ Гавраилъ Хълтовъ.

Панайотъ Воловъ е роденъ въ Шуменъ около 1851-53 год. Съ издръжката на богатия си вуйчо, Маринчо Бенли, се учи въ Бѣлградъ и свършилъ гимназия въ Николаевъ (Русия) въ 1873 г. Върналъ се въ България и постъпилъ учителъ въ родния си градъ. Пропитъ съ голѣмъ патриотизъмъ, той още като ученикъ водилъ преписка съ апостолите Грековъ и Узуновъ, съ които се запозналъ въ гимназията, и които вече развивали революционна дейност въ България. Въ Шуменъ Воловъ билъ избранъ председателъ на тамош-

ния революционенъ комитетъ. Една дребна случка прекъснала дейността на Волова въ родния му градъ. Между момиче — българче и единъ френецъ, инженеръ по постройката на желязопътната линия, се завързала любовъ, която трѣбвало да се завърши съ женитба. Всички младежи-българи въ Шуменъ се почувствували пренебрегнати и ужилени въ най-чувствително място. Дали и Воловъ се е смѣталъ между

Панайотъ Воловъ

обиденитѣ, не е известно, обаче сигурно е, че тая случка спечелила за революционното дѣло чорбаджийските синове, които дотогава не се поддавали на революционната пропаганда. Воловъ се поставилъ на чело на борбата и устроилъ въоръжено нападение на сватбата, но турската полиция се намѣсила, и той се озовашъ въ Русенския затворъ. Пуснатъ оттамъ, но подъ полицейски надзоръ и безъ право да се върне въ Шуменъ, той избѣгва въ Румъния. Оттамъ презъ

лътото 1875 год. Ботойовиятъ централенъ революционенъ комитетъ го изпрати апостоль въ Ловчанския окръгъ, дето Воловъ си избира за седалище Троянския манастиръ. Следъ неуспѣха на Старозагорското възстание, когато се вдигна гонение противъ всичко подозрително, и особено срещу външни лица, Воловъ трѣбаше да бѣга. Въ тоя случай той постѫпи твърде умно. Вместо да бѣга по най-късия пътъ къмъ Дунавъ, той удари на югъ, презъ Балкана, и се спрѣ въ Карлово у Х. Василь Кара Ивановъ, членъ на Революционния комитетъ, основанъ още отъ Левски. По-нататъкъ продължи пътя за Пловдивъ и се отби въ Царацово при бай Иванъ Арабаджията, така сѫщо членъ на комитета още отъ времето на Левски. Тукъ заболѣ тежко отъ гърло, и бай Иванъ го закара съ кола въ Пловдивъ у докторъ Рашко, който го изцѣри. Въ Пловдивъ Воловъ се кри нѣколко време у Найденъ Геровъ, а следъ това замина по желязницата за Цариградъ и оттамъ — за Ромъния. Въ това бѣгство Воловъ е ималъ случай да се убеди въ високия патриотизъмъ у всички слоеве на българското население въ Пловдивския окръгъ и навѣрно затова е пожелалъ да бѫде изпратенъ тамъ, и, може би, по негово настояване е създаденъ новиятъ IV революционенъ окръгъ.

Въ своята дейност Воловъ се рисува като пламененъ патриотъ съ голѣма настойчивостъ, съ голѣми познания за онния времена и съ убедително слово. Обаче, прекаралъ юношеския си години вънъ отъ България и, бидейки твърде младъ още, той не е познавалъ българската маса, за да може бѣрже да я увлича и да ѝ се налага. Въ това отношение той, макаръ да е между първите апостоли, е отстъпвалъ на своя другаръ и помощникъ Георги Бенковски.

Гаврилъ Хлѣтовъ или *Георги Бенковски* е роденъ около 1841-44 год. въ Копривщица. Следвалъ началното училища въ родното си село и, както всички младежи, постѫпилъ чиракъ-терзия. Той билъ строенъ, хубавецъ, духовитъ, буенъ, самонадѣянъ, гордъ; обличалъ се хубаво и общичалъ разкоша. Къмъ осемнадесетата си годишна възрастъ напусналъ абаджийството и заминалъ на печалба въ Янадоль. Въ града Денизли отворилъ дюкянъ на най-видното място, водилъ разпуснатъ животъ и дружилъ ту съ

богаташкитѣ и бейски момчета, ту съ остатъка отъ една разбойническа чета, съставена отъ българи и турци. Така прекаралъ до първото, а споредъ нѣкои, до второто си връщане въ Копривщица. Когато тръгвалъ отново за Янадоль, станала случка, която го принудила да скъса завинаги съ родното си село. Той изелъ цигани-чалгаджии да му свирятъ на изпроводякъ, яхналъ хубавъ конь и така тръгналъ презъ селото. Тъва обидило богатите копривщенци, които считали подобно тържество за свое лично право, та чрезъ турската полиция не само разстроили музикалното шествие, но дори задържали Гавраила нѣколко часа въ затвора. Засраменъ по тоя начинъ, той тръгналъ още сѫщата вечеръ, решенъ да си отмъсти на турцитѣ и да не се връща въ селото, додето не бѫде силенъ.

Въ Янадола той напусналъ абаджилъка и започналъ търговия съ афионъ. Пари печелилъ, но, въ противоположностъ на своите стиснати съграждани, той билъ съ широка ржка. Обличалъ се съ най-скжпи дрехи, а тогавашните източни чепкени и шалвари съ тънки и многобройни гайтанени и други украшения бѣха извѣнредно много скжпи; яздѣлъ скжпъ, благороденъ жребецъ, пригоденъ съ най-блѣскавъ такъмъ; най-после, увличалъ се по красиви жени. Кабаданъкъ му отишълъ дотамъ, че скривалъ българското си и въобще европейското си произходжение. Притѣзи условия, гърѓовията не му провѣрвѣла, и той се озовълъ гавазинъ на персийския консулъ въ Смирна. Следъ това, като чистокръвенъ персъ, се скита по Мала Азия въ Бей Пазаръ, Ушакъ, Айдинъ и, най-после, въ Цариградъ, безъ да се знае какво е правилъ въ това време. Той търси призванието си, но не може да го намѣри.

Най-после налучква предопредѣлението му пътъ. Отъ Цариградъ заминава за Ломъ, откъдето, снабденъ отъ зетя си съ малко пари, се прехвърля оттъкъ Дунавъ.

Въ Ромъния гордиятъ Гавраилъ билъ принуденъ да продава хлѣбъ съ табла на главата, докато се запозналъ съ Заимова и станалъ комитетски човѣкъ. Въ това време Ботойовиятъ централенъ революционенъ комитетъ тъкмѣше така нареченото Старозагорско възстание. Въ плана на възстанието влизаше и подпаливането на Цариградъ. Тая работа бѣше

възложена на Займова, който, снабденъ съ сръдства, заминава за Цариградъ съ нѣколко души. Между тѣхъ билъ и Гавраилъ, който станалъ дѣсната ржка на Займова. Въ Цариградъ, покрай подпалването на града, Займовъ намислилъ да убие султана, ако се удаде случай. Съ тая работа се наелъ нашиятъ герой. Той наелъ въ хотелъ „Италия“ стая № 3, прозорецътъ на която билъ на главната улица.

Георги Бенковски.

ца, водеща отъ палата Долна Бахче за стария Стамбуль, и постоянно се навръталъ въ стаята, чакайки султана да мине. Но нито султанъ миналъ, нито сръдствата за подпалване Цариградъ дошли, та подпалватъ си заминали. При това заминаване си извадили тескерета съ измислени имена, и Гавраилъ Хлътовъ станалъ Антонъ Бенковски — името на единъ полски инженеръ, съ паспорта на когото по-рано. За-

имовъ избѣгалъ отъ Диарбекиръ. По-късно самъ Гавраилъ промѣнилъ името Антонъ съ името Георги. И по-нататъкъ героятъ на Априлското възстание остава известенъ изключително подъ името Георги Бенковски.

Георги Бенковски рѣзко се различава отъ всички апостоли. Другите сѫ учени младежки, голѣми патриоти, пламенни агитатори, но неопитни въ живота. За тѣхъ възстанието е рисковано срѣдство за освобождение, отъ което тѣ все иматъ, макаръ и малка надежда да се възползвуватъ. Бенковски, напротивъ, е зрѣлъ, 35 годишенъ мѫжъ, съ голѣма житейска опитност, добита съ катастрофи по всички посоки. Крайно честолюбивъ, но неукъ, той нѣмаше какво да очаква отъ освобождението, което щѣше да се роди отъ възстанието. Затова за него възстанието не бѣше срѣдство, а цель. Въ възстанието той намираше завѣршака на своята мисия на тоя свѣтъ. Предъ тая мисия той се срами отъ своето минало. Когато единъ копривщенецъ го познава, той се отказва отъ себе си, отказва да е Гавраилъ Хлътовъ, защото знае че Гавраилъ Хлътовъ е недостоенъ за тая мисия. Светостъта на дѣлото го преражда. Естествено, проповѣдитъ на такъвъ агитаторъ не можеха да не увлечатъ масата, на която говорѣше съ нейния езикъ.

Отъ всички апостоли въ Гюргево първи заминаха за България апостолите отъ IV революционенъ окръгъ — Воловъ, подъ името Банковъ, и Хлътовъ, подъ името Бенковски. Избраха най-безопасния пътъ презъ Орѣхово и Вратца. Въ началото на януари двамата апостоли тръгнаха презъ Дунавъ, който изглеждаше замръзналъ. Когато стигнаха къмъ срѣдата, оказа се, че имало още една незамръзнала струя, която не може да се прескочи. Повърнаха се, откриха една дъска и по нея преминаха опасното място. Вечерът преспаха въ Орѣхово. На следния денъ тръгнаха съ комитетски коне и на следния денъ стигнаха въ Вратца, дето престояха два дена. Отъ тамъ, снабдени пакъ съ комитетски коне, продължиха пъти и на 15-и януари стигнаха въ Клисура, която влизаше вече въ тѣхното царство. Тукъ основаха първия комитетъ. Следъ това двамата апостоли поеха пътъ, презъ който миналата есенъ бѣгалъ Воловъ, и дето той имаше познати преданни комитетски хора. На другия денъ стиг-

наха въ Карлово у Караванови и съживиха стария комитетъ. Тукъ преспаха. На 17-и януарий апостолитъ преспаха у бай Иванъ Арабаджиата въ Царацево, а на 18-и—въ Пловдивъ. Тукъ основаха комитетъ, предъ който, както навсъкжде, развиха идеята, че напролѣтъ трѣбва непремѣнно да се организира възстание и дадоха наставления за това.

На другия денъ апостолитъ се върнаха въ Царацево. Отъ тукъ двамата апостоли се раздѣлиха. Воловъ взе Карловско и въобще източната част на окръга, Бенковски—западната. Съ една трѣскава дейностъ тѣ събуждаха старите комитети, дето ги е имало, и основаватъ нови, като имъ даватъ упѫтвания, какъ да се организиратъ, какъ да се въорожаватъ и пр. Следъ тѣхъ, особено тамъ, дето е миналъ Бенковски, приготвленията взематъ наистина размѣри, като че ли се готвятъ за сѫщинска война. При тая агитационна обиколка, апостолитъ решиха, вмѣсто Пловдивъ съ неговото разноплеменно население и силенъ турски гарнизонъ, седалището на окръга да бѫде Панагюрище, дето населението е чисто българско, при това патриотично, и дето интелигенцията, безъ изключение, бѣше предана на революционното дѣло. Тукъ, въ Панагюрище, на сирни заговезни — 15-и февруари — двамата апостоли отново се събиратъ, доволни отъ своите блѣскави успѣхи.

Образуване революционни комитети въ Батаакъ и околността му.

До това време дейността на апостолитъ се ограничи само по лѣвия брѣгъ на Марица; предстоеше да се организира окръгътъ и по дѣсния брѣгъ. Въ тая посока тръгнаха апостолитъ и на 17-и февруари стигнаха въ Т. Пазарджикъ, дето по-рано Бенковски бѣше основалъ комитетъ. Тукъ се разгледа въпросътъ, какъ да се спечелятъ за дѣлото селата изъ околността, и решиха близките по-малки села да се оставятъ на Т. Пазарджикския комитетъ, а по-важните центрове да се посетятъ отъ апостолитъ. 21-и февруари бѣше празникъ Тодоровденъ. Двамата апостоли тръгнаха заедно и привечеръ стигнаха въ Радилово. Бенковски остана въ това

село, устрои и тамъ комитетъ и на следния денъ замина за Пещера и Брацигово. Воловъ не се спрѣ въ Радилово, но продължи по прѣката пѫтека презъ планината и късно вечерта стигна въ Батаакъ. Водачътъ му—Златанъ Лупановъ—гозаведе въ кѫщата на Петъръ Горановъ, най-видния човѣкъ въ селото, известенъ на всички по своя патриотизъмъ.

Между това, Батаакъ отдавна бѣше готовъ да възприеме съмeto, което Воловъ, подъ името Банковъ, идѣше да посѣе. Ето какъ описва състоянието на батачани синът на Петъръ Горановъ—Ангелъ Горановъ, който тогава е билъ младъ момъкъ ученикъ въ Пловдивската гимназия, и е преживѣлъ времена на възвишенъ захласъ:

„Още отъ 1874 год., или по право отъ самото начало на Херцеговинското възстание, предпазванията сами по себе си се изоставиха. Босненската борба съ вилитъ, сърповетъ и възстегаркитъ послужи като електрическа искра, която стресна ободри, насърди и настрои батачани да се заематъ съ нова, сила за приготвленията и да чакатъ момента за действие. Интересно е това влияние на херцеговинската неравна борба върху нашия народъ изобщо. Дали народътъ чувствуващо узрѣлъ си сили, дали тежестъта на робството му бѣше дотегнала, или самото възстание имаше вълшебно давление на народната му гордостъ, ние считаме излишно да разглеждаме, защото то съставя тема на отдаленъ психологиченъ анализъ, а ще забележимъ само, че известието за това възстание се разнесе между по-голѣмата част батачани, като сѫдбоносно предзначено е преднаменуване. Увеселителните събрания зачестиха. Отъ скритите високи мѣста тѣ се премѣстиха въ „Стойчевите буче“, което се намира до самото село, после — въ Горановия домъ и, най-после, — въ самите дюкянни и кафе-нета. Около Горанова наченаха да дохождатъ да слушатъ новини отъ вестниците охотници и отъ най-простата маса. Агитацията ставаше сама по себе си. Навсъкжде се говорѣше за него. Освенъ газетните новини, на които малко вѣра се даваше, понеже излизаха въ турската столица, дето е забранено да се пише каквото и да било противъ държавата, носеха се и други по служъ, по казване, новини, за истинността на които никой не разпитваше, и споредъ които,

възстаниците напредвали, Сърбия и Черна Гора да днесъ, ха-утре обявили вече война, български бунтовници преминали Дунавъ, въ Стара планина се приготвяли тайно големи за-паси храни за бъдещите ратници и пр., и едва ли султантъ не си забравил чалмата и мъститъ въ бъгството си за Мека. Често създателите на такива новини сами си ги вър-ваха, като ги чуваха отъ непознати люде, съ нѣкои измѣне-ния и духовити притурки. Това бѣше злобата на деня. Като самите инстинкти подсказваха приближаването на сѫдбо-носния часъ, и затова бѣше излишна всѣка пропаганда.

Самите бунтовнишки агенти или апостоли на свободата обикаляха Тракия по нѣколко пъти, бѣха обходили селата и градовете, дето мислеха да се повдигне възстанието, а къмъ Батакъ не минаваха, като го считаха за сигуренъ пунктъ. Може би никъде другаде да не е ставало такова открито приготвяне като тукъ. Селените се събраха на купове на купове по пазара, механитъ и мегданитъ и разсаждаваха за пушки, пищови, барутъ, ножове и пр. Около селото ставаха опитванията на новокупените оржия. Трупите, дъските и колата се замъниха съ барута и други бойни принадлежности. И онни, които се кланеха и изповѣдаваха благоразумието на Ангелъ Кавлака, не можаха да останатъ докрай хладнокръвни и се бѣха повлѣкли отъ общото течение. И това приготвяне не се криеше твърде отъ очите на самите турци, не се страхуваха дори да купуватъ оржия чрезъ познати и влиятелни предъ властьта турци. Отъ една страна, горделивото єжене, отъ друга — заканителните пустосвания непрестанаваха. Самъ кметътъ Вранко Пауновъ говорѣше на правител-ствените агенти, че той на билъ роденъ за баташки чорбад-жия, а за доспатски кадия¹⁾.

Такова бѣше състоянието на духовете въ Батакъ, ко-гато Воловъ пристигна съ препоръчително писмо отъ Т. Па-зарджикъ.

У Горанова свикаха веднага по-видните лица, а именно: Ангелъ Кавлаковъ, Вранко Димитровъ Пауновъ, братята Стефанъ, Ангелъ и Петър Трендафилови, Тодоръ попъ Ней-чевъ, Петър Банчевъ, Ст. Стойчевъ и Горю Кавлаковъ. Бащата

¹⁾ Бойчо — „Възстанието и клането въ Батакъ“, стр. 19.

на братята Трендафилови — Трендафил Тошевъ така също бѣ вписанъ въ списъка, макаръ че не можа да присъствува. Къмъ събранието Воловъ се обърна съ речь, съдържанието на която въ общи черти бѣше следното: Семето, което не-говитъ предшественици — апостоли посѣли, дало добри ре-зултати. Народното съзнание усрѣло навсѣкъде. Турската тирания станала непоносима, и цѣла България била готова да възстане. Турция се е разкапала, а турцитъ потънали въ разврътъ. Тя е безсилна да усмири Херцеговинското възста-ние, отъ което трѣба и българитъ да взематъ примѣръ. Турция въ международно отношение се заплита, предстоятъ войни, и ще бѫде престъпление предъ потомството, ако се пропусне момента. — Той имъ говори въ духа на взетото въ Гюргево решение, т.е., че ония градове и села, които, за да избѣгнатъ ужасите, не взематъ участие въ възстанието, ще бѫдатъ предадени на огънь и мечъ отъ самите възстаници и нѣма да бѫдатъ по-добре отъ възстаналите. И най-после завѣрши съ това, че нему се паднала честта да покани и батачани да взематъ участие въ възстанието.

Батакъ, както видѣхме, бѣше възприелъ идеята за въз-стание и се готовѣше трескаво за него. При все това нѣкои отъ първенците, начело съ Горанова, гледаха на дѣлото съ всичката сериозность. Последиците отъ едно възстание при бързано и неподготвено най-добре се предуспѣха въ оби-коления отъ диво и фанатично мюхамеданско население Ба-такъ. Затова събранието не възприеха слѣпешката предло-жението на Волова. Горановъ и нѣкои други заявиха съ въз-торгъ, че Батакъ отдавна се готви и нѣма да остане по-на-задъ отъ другите мѣста, обаче изтѣкнаха мѣстните условия и пожелаха да се запознаятъ съ общия планъ на действие и съ приготвленето. Нѣкои пожелаха да узнаятъ мѣстата, които ще възстанатъ, други — за чуждите държави, които ще помогнатъ. На всички тия въпроси Воловъ отговори съ общи фрази, като посочи гнилостта на Турската империя и важността на момента. Заяви имъ, че той е натоваренъ само съ мисията на приготвленията и не може да имъ съобщи плана, и завѣрши: „Има люде, които се грижатъ за общите действия, и които сѫ взели всичката отговорност за успѣха на народното дѣло; отъ васъ се изисква само да се пригот-вите и да чакате часа заедно съ инструкциите“.

Следът това на апостола предстоеше да даде указания относно начина, по който ще се пригответъ, но преди това той поискава клетва за вѣрностъ и че ще пазятъ всичко въ тайна. Всички станаха прави, за да изговорятъ клетвата, а Воловъ изтегли камата из голо, за да се кълнатъ въ нея, както бѣше останало обичай още отъ времето на Левски. Въ тоя тържественъ моментъ Ангелъ Кавлаковъ, който повече виждаше онова, което ще стане презъ самото възстание, отколкото последиците му, направи възражение. Той открыто се изказа, че не вѣрва въ успеха на дѣлото, защото силите на Турското царство сѫ голѣми, и нашиятъ народъ не може нищо да направи противъ тѣхъ. При тия думи апостолътъ кипна и заедно съ гнѣвнитѣ думи, които отправи къмъ малодушния, изтѣрва камата, която се заби въ крака му. Алена кръвь шурна отъ раната и облѣ всички постилки на приготвеното легло за апостола. Тая случка направи лошо впечатление на присъствующите. Мълавата я разнесе бѣрже по селото и даде поводъ на съевѣрните селени, особено на старите врачи, да я тѣлкуватъ като предвестникъ на зло, макаръ че първенците пресилено я тѣлкуваха като признакъ на скорошна радост. Следъ възстанието всички виждаха въ нея зловещо предзнаменование. Както и да е, като се заглadi впечатлението отъ раняването и отъ заявлението на Ангелъ Кавлаковъ, клетвата бѣше дадена.

Текстът на клетвата не ни е известенъ. Захари Стояновъ ни е оставилъ единъ текстъ, но г. Страшимировъ справедливо намира, че той по стилъ и композиция е рожба на самия Захари Стояновъ. Ангелъ Горановъ въ трагедията си пъкъ дава следния текстъ:

„Заклеваме се въ името на всемогущия Богъ, въ слънцето, което ни грѣе, въ земята, която ни храни, въ млѣкото, което сме бозали, и въ всичките си мили и драги нѣща, че ще останемъ вѣрни изпълнители на идеята за освобождението на отечеството ни България, за която ще жертвуваме всичко, което притежаваме, и най-после — живота си“.

Не можемъ да се облѣгаме на историческата вѣрностъ въ една трагедия, но въ всѣки случай дадениятъ текстъ не ще се е различавалъ много отъ сѫщинския.

Следъ като произнесоха клетвата, всички цѣлунаха кръста, камата и револвера, които бѣха сложени на масата, и

апостолътъ имъ даде наставления какъ да се подвеждатъ подъ клетва нови съзаклетници, какви бунтовни принадлежности да си набави всѣки, и какъ да се организиратъ бунтовниците. Упложти ги какъ да устроятъ тайна пощъ и тайна полиция, какъ да събиратъ пари и какви статистически сведения да събиратъ и представяватъ.

На другия денъ заклетите имаха пакъ събрание подъ председателството на Воловъ, който допълни указанията отъ

Петъръ Горановъ.

носно организацията и подготовката на възстанието. Сѫщата вечеръ апостолътъ замина за Пловдивъ и оттамъ — за Одринско.

Петъръ Горановъ е синъ на хаджи Горю, богатъ и виденъ батачанинъ отъ голѣмия родъ Кавлакови. Роденъ е въ

1836 год., така че във възстанието бъше зръль, 40 годишенъ мжъкъ. Учили се е във Брацигово, където е свършилъ втори класъ. Тъй като проявявалъ голъма склонност къмъ науката, баща му го изпратилъ въ Рилския манастиръ, където батачани отъ въкове се ползваха съ голъмо влияние, и откъд обещавали да го изпратятъ въ Цариградъ да се учи въ по-висши училища. Обаче манастирскиятъ животъ съвсемъ не го привличалъ и следъ една година, като видѣлъ, че мечтата му за Цариградъ нѣма да се сбѫдне, върналъ се въ Батакъ. Дѣлго време следъ това се луталъ и търсилъ призванието си. Станалъ фурнаджия, после ковачъ (налбантинъ), на което занятие се спрѣлъ по-дѣлго време. Съ голъмъ трудъ успѣлъ да убеди селенитѣ да съградятъ училище, въ което станалъ учитель. Следъ две години се предалъ на търговия съ дѣрвенъ материалъ и главно съ овни. Принуденъ билъ да пѫтува по цѣла България, Тракия и Гърция и да посещава Цариградъ, Смирна и други центрове. Благодарение на неговия умъ и трудъ, търговията му отивала добре, и той забогатѣлъ. Накратко казано, той бъше най-богатиятъ човѣкъ въ Батакъ и единъ отъ най-ученитѣ. Отличаваше се съ неизчерпаема енергия и голъма предприемчивостъ. По характеръ бъше смѣлъ и буенъ, въ гнѣва си — раздразнителенъ, но справедливъ и съ милостиво сърдце. Веднажъ единъ милязимъ (поручикъ) изялъ ижъ печено агне и не искалъ да го плати. Продавачътъ-батачанинъ се оплакалъ на близкостоящия Горановъ, който се застѣпилъ. Произлѣзла крамола, въ която милязиминътъ обидилъ Горанова. Последниятъ, безъ да му мисли, грабналъ сатъра и гонилъ оскърбителя изъ цѣлата чаршия. Тая и други подобни случаи го издигнаха въ очите на батачани, които въ неговото лице виждаха защитникъ отъ турцитѣ.

Търговията го бѣ отракала твърде много: научилъ бъше отлично говоримите турски и гръцки езици, а пъкъ склонността му къмъ култура го караха да следи литературата, както позволяна, така и забранената. Следилъ бъше Черковния въпросъ и взель живо участие въ борбите за разрешението му. Въ сѫщото време следѣше съ още по-голъмъ интересъ и пропагандата за политическата независимостъ, къмъ която го влѣчеше и неговия характеръ. По тайни пѫтища се снабдяваше съ прокламации и вестници, издавани въ Ромъния отъ

революционната емиграция. Благодарение на това, той бъше станалъ главния източникъ на политически новини и тъхнътъ тълкователъ на батачани.

Изобщо, той бъше най-влиятелното лице между селенитѣ, които въ тая епоха на възвишено патриотизъмъ се вълнуваха отъ сѫщите идеи и чувства. Ползваше се съ влияние и въ околните села.

Поради буйния си характеръ и склонностъ къмъ революционна борба, той, въпрѣки влиянието си, отбѣгваше всѣки достѣгъ съ турската властъ. Отбѣгваше и кметството, макаръ и мнението му да се уважаваше въ общината. Бъше избранъ отъ кметовете на Пещерска околия за народенъ представителъ въ тогавашния Окръженъ сѫдъ, но отказа. Въобще той билъ типиченъ батачанинъ — гордъ и противенъ на еветчилька.

Той бъше жененъ за дъщерята на богатия Ангелъ Кавлаковъ, човѣкъ съ голъмо влияние, както между християнитѣ, така и между турцитѣ.

Кавлаковъ бъше тогава на 70-годишна възрастъ, която, естествено, клони къмъ миролюбие. Обаче, въпрѣки това, той не бъше противъ възстанието. Благодарение на своята житейска опитностъ, той виждаше сѫщинския характеръ на възстанието. За него подготовката на възстанието, така както я изложи Воловъ, не е нищо друго, освенъ младежко увлѣчене, което ще доведе до катастрофа. Но съ развитието на революционната пропаганда, неговото влияние падаше, а това на зетъ му Горановъ порастна дотамъ, че завлѣче и него въ комитета. При все това неговия умъ бъше застъпникъ съ грижата какъ да спаси селото отъ опасното положение, въ което ще го доведатъ революционеритѣ, безъ, обаче, да предателствува.

Той, а подъ негово влияние и Горю Кавлаковъ, макаръ и да бѣха членове на комитета, гледаха скептически на дѣялото и не вземаха деятелно участие въ подготовката на възстанието.

Бащата на тримата братя Трендафилови се казваше Трендафилъ Тошевъ Кереловъ. Той е роденъ около 1806 год. Още малъкъ, останалъ сираче безъ баща и майка. Ходилъ слуга по турцитѣ. Слугувалъ дванадесетъ години въ с. Крущово (Неврокопско) у единъ помакъ, който искалъ да го по-

турчи и ожени за дъщеря си. Като спечелилъ нѣкоя пара, той се върналъ въ Батаќ вчe момъкъ строенъ и красивъ. Макаръ прости и беденъ, той стоялъ по-високо отъ всички

Трендафил Тошев Кереловъ.

ергени въ селото и се оженилъ за най-видната мома отъ богатия родъ Кавлакови — сестра на Ангелъ Кавлаковъ. Скоро Трендафилъ се замогна, отвори ханъ и започна търговия съ кебета, които събираще въ Неврокопско и про-

даваше въ Одринъ и Цариградъ. Макаръ и неграмотенъ, той бѣше естествено интелигентенъ. Още младъ, той бѣше избранъ кметъ и е кметувалъ много години.

Стефанъ и Ангелъ Трендафилови.

Родиха му се трима синове: Стефанъ, Ангелъ и Петъръ, които бѣха останали при баща си и следъ като порастнаха и се ожениха.

Стефанъ е роденъ около 1836 год. Презъ възстанието бъше около 40 години. Той въ задругата на баща си се занимаваше съ обработване дървенъ материалъ, съ земедѣлие, а най-много съ ловъ и оржжие — бъше страшнъ ловецъ и познаваше всички пчеки. Тъй като ловджийската му страсть, отъ една страна, предизвикваше ненавистъ у турци-тѣ, отъ друга — го отклоняваше отъ домашната работа, то баща му понѣкога го заплашваше съ изпълждане отъ кѫщи. На видъ той бъше високъ,строенъ и красивъ мжъ, пъргавъ и неуморимъ. По характеръ той бъше човѣкъ на реда, съ началнически темпераментъ; смѣль, строгъ, както къмъ себе си, така и къмъ другите; бъше отличенъ стрелецъ и най-опитниятъ човѣкъ въ боравене съ оржжие.

Ангелъ бъше нѣколко години по-младъ. Той приличаше на брата си — бъше буенъ и не отстъпваше дори предъ турци-тѣ. Даже е назначаванъ отъ турските власти за таксидаринъ. Обаче нѣмаше военната опитностъ на брата си. Въ семната задруга той се занимаваше съ кираджилъкъ и търговия, въобще съ работи, свързани съ конетъ, къмъ които имаше особена страсть.

Третиятъ братъ Петъръ бъше по-кротъкъ. Баща му още отъ малъкъ го бѣ пред назначенъ за духовно званіе и го изпрати въ Рилския манастиръ. Обаче духовното поприще не го привличаше и той напусна манастира; тогава баща му се засе да го приготви за свой замѣстникъ, както въ стопанските работи, така и въ кметството.

Бащата и тримата синове, както видѣхме, влѣзоха въ състава на комитета. Бащата, вече 70 годишъ старецъ, не можа да вземе деятелно участие въ приготвленето на възстанието, но съчувствуваше на дѣлото, помагаше на синовете си и ги въздържаше отъ увлѣчения. Стефанъ и Ангелъ бѣха най-близките съветници и помощници на Петъръ Горановъ по всичко, що се отнася до дѣлото.

Съперникъ по интелигентност на Горанова въ Батакъ бъше Тодоръ попъ Нейчевъ. Роденъ въ 1844 год., той презъ възстанието е билъ въ пълния си разцвѣтъ — 32 годишъ. Той е единственъ синъ между седемъ дѣщери. Баща му — попъ Нейчо Любеновъ — се бѣ погрижилъ да даде добро образование на единствения си синъ. Тодоръ се учи въ Батакъ при частенъ учитель три години. После бѣше

изпратенъ въ Пещера, кѫдето се учи две години, пакъ при частенъ учитель. Следъ като изчерпи науката въ Пещера, отиде въ Т. Пазарджикъ, кѫдето следва три години, и въ 1854 год. завърши съ успѣхъ тамошното училище. Следващата 1855 год. е учитель въ Батакъ. Презъ 1866 год. напусна учителството и се предева на земедѣлие и търговия. Въ свои-

Тодоръ попъ Нейчевъ.

тъ търговски пчтувания той се сближи съ всички събудени българи и патриоти въ областта отъ Неврокопъ до Пловдивъ и въ него загорѣ революционния огньъ.

Той се отличаваше съ тѣнки черти на лицето си, съ здраво тѣлосложение и съ буенъ характеръ. Бѣше много якъ, обичаше борбата и бѣше първия борецъ въ селото. Той бѣше много по-младъ отъ П. Горановъ и Ст. Тренда-

филовъ и затова въ популярността между батачани отстъпваше на първия въ политическо, а на втория въ военно отношение.

Петър Банчовъ и Ст. Стойчевъ бъха заможни, интелигентни селени, които се отличаваха съ голъмъ париотизъмъ.

* * *

Бенковски, както се каза, остана на Тодоровден въ Радилово. Тамъ той успѣ да образува комитетъ. Първи дадоха клетва Г. Ангелиевъ, Никола Коцевъ и свещ. Георги Димитровъ, а по-сетне дадоха клетва и други.

Същия денъ, 21-и февруари, Бенковски изпрати отъ Радилово Г. Ангелиевъ да съобщи въ Пещера да изпратятъ хора, които да го заведатъ въ тоя градъ, и познатия ни батачанинъ Тодоръ Банчовъ хайдутина — въ Брацигово да съобщи на Пътлешковъ, че Бенковски е на пътъ за тъхното село.

Въ Пещера отдавна имаше кръжецъ отъ интелигентни младежи, които се събираха тайно и разискваха върху народните работи. Тоя кръжецъ опредѣли трима души да доведатъ апостола. Отъ тъхъ двама не се явиха, а третиятъ — Ст. Поповъ — отиде въ Радилово, но, като видѣ, че другите двама не дохождатъ, и той се върна. Апостолътъ заглади работата, като каза, че той самъ ще отиде въ Пещера. Въ същото време той писа въ Т. Пазарджикъ, че успѣхътъ на дѣлото е съмнителенъ въ Пещера, и покани да изпратятъ тамъ двама отъ по-видните свои хора. Отъ Брацигово изпратиха за апостола въ Радилово В. Аврадалиевъ и Ангелъ Церовеца. Заедно съ тъхъ, апостолътъ вечеръта замина за Пещера. Когато, обаче, на събрания кръжецъ съобщиха, че Бенковски пристига, всички се прѣснаха. Неканениетъ гостенинъ бѣ посрещнатъ отъ Поповъ и Цикаловъ, и спа у последния. Освенъ поменатите двама, при него дойдоха само още трима отъ кръжечето. Въобще, поради присъствието на силенъ цинцарски и турски елементъ, българите се чувствуваха слаби и боязливи. Бенковски вдигна рѣка отъ тоя градецъ. На следния денъ той замина за Брацигово, като остави грижата за Пещера на Матакиевъ и Ръжанковъ, които по-

негова поръжка, бѣха изпратени отъ Т. Пазарджикъ и бѣха останали въ Пещера презъ нощта. Двамата пазарджичани свикаха събрание отъ по-първите българи и устроиха нѣщо като комитетъ — клетва не положиха, но обещаха дасе готовътъ и да разпространяватъ идеята.

Въ Брацигово Бенковски стигна на разсъмване. Свикано бѣше събрание отъ първите граждани, обаче, щомъ апостолътъ откри картитъ си, нѣкои отъ събраните изчезнаха. Отъ останалите се състави комитетъ. Дадоха клетва: *Василь Пътлешковъ, Ангелъ Арнаудовъ, Никола и Ангелъ Боянови, Дамянъ Дойчевъ, Петко Янковъ, Василь Аврадалията и Димитъръ Зозовъ*. По-късно тѣзи, които бѣха напуснали събранието, и много други положиха клетва, и всички граждани се предадоха на трескава революционна дейност, както въ градецъ, така и въ околността,

На другия денъ, 23 февруари, Бенковски отиде въ Перущица. Свикано бѣше събрание въ кѫщата на попъ Петъръ Васчевъ, но кѫщата се оказа тѣсна, та се премѣстиха въ училището. Всички присъствуващи възприеха идеята и дадоха клетва. Избра се настоятелство отъ четири лица: *П. Боневъ, Спасъ Ганчевъ, Нано Х. Тилевъ и Д. Малиновъ*. Същия денъ вечеръта Бенковски замина за Пловдивъ. Апостолътъ вече не стѣпиха по тѣзи мѣста. По-нататъшната агитация бѣше предоставена на образуваните комитети.

Бѣлово е било посетено още отъ Левски. Комитетътъ билъ основанъ отъ тримата братя *Петкови*, родомъ отъ Бѣлово и търговци въ Т. Пазарджикъ. Бѣловчани пѣкъ посѣха революционното семе въ Сестримо и Момино.

За Разлогъ, който така също влизаше въ Баташкия районъ, сведенията сѫ съвсемъ оскъдни. Членътъ отъ Т. Пазарджикския комитетъ *Отоонъ Ивановъ* въ записките си бележи, че въ Радилово Тодоръ Хайдутинътъ, който ужъ билъ разложанинъ, обещашъ на Бенковски да организира Разлогъ. Тодоръ Хайдутинътъ, както знаемъ, не е разложанинъ, а батачанинъ. Той не е ходилъ въ Разлогъ. Въ Разлогъ бѣ изпратенъ отъ името на Т. Пазарджикския комитетъ пазарджичанина *Кузманъ Шарлаганджиета*. Къмъ края на мартъ Кузманъ обиколи разложките села: Якоруда, Бѣлица, Долна и Горна Драглища, Баня, Банско, Мехомия, Нидо-

брацко и Годлево. На 28-и мартъ, Връбница, той от село Драглища дойде въ с. Баня, свика събрание от по-първите селени и имъ даде да прочетатъ едно писмо от Т.-Пазарджикския комитетъ. Съдържанието на писмото, доколкото си спомня попъ Иванъ Асянчинъ, който бѣше въ числото на събранитѣ, е било приблизително следното: „Т. Пазарджикскиятъ комитетъ, подъ председателството на Бенковски, поздравява българския народъ съ възстание противъ турското владичество и го поканва да биде готовъ на 1-и май¹⁾“.

Събранитѣ, които отдавна се готвѣха, както навсѣкѫде, запитаха дали ще може навсѣкѫде съгласно да се възстане, а Кузманъ отговори: „Вие само се гответе, та на 1-и май, като чуете край селото ви да засвири бурия, въ сѫщия часъ да възстанете и да нападнете най-напредъ кафенетата и пр.“.

Сѫщото трѣба да се е повторило и въ другитѣ села, които посетилъ Шарлаганджиата. Клетва, както изглежда, не е имало, нито е имало повече каквото и да било сношение между Разлогъ и другитѣ възстанически центрове.

Освенъ въ тѣзи мѣста, пазарджичаните образуваха комитетъ по дѣсния брѣгъ на р. Марица въ Баташкия районъ, въ Али-Кочово. Особена енергия въ агитацията прояви Брациловскиятъ комитетъ. Членоветѣ на този комитетъ разпредѣлиха помежду си околнитѣ села и основаха комитети въ селата: Жребичко, Козарско, Бѣга, Кричимъ, Чанакчиево и Ясъ Кория. Така агитацията се ширѣше въ IV революционенъ окръгъ и проникваше все по-дѣлбоко въ масата, докато обхва-на цѣлия народъ и стана обща тайна.

Успоредно съ агитацията навсѣкѫде вървѣше подго-товката на възстанието. Тая подготовкa, споредъ наставлението, дадено отъ апостолитѣ, състоеше въ следното: на всѣки новопосветенъ въ дѣлото преди всичко се даваха наставле-ния, по възможность, да си набави следнитѣ необходими принадлежности:

Пушка и пищовъ или револверъ;

¹⁾ Свещ. Ив. п. Асянчинъ — „Принось за изучване Раз-
ога“, стр. 45.

Сабля, кама или ножъ;
 Фишеци (патрони): за пушката — 300, за пищовитъ
 — 150;
 50 драма сухъ барутъ за подпалване;
 Паласка за фишеците;
 50 драма мехлемъ за рани;
 Тифтикъ отъ ленено платно;
 Зелена къна за спиране на кръвта при нараняване;
 2 оки сухари;
 Матерка за вода;
 2 чифта царвули;
 2 чифта навуща;
 Котки за царвуулить;
 2 чифта ризи и гаши;
 Ямурлукъ или мушама;
 Възстаническа униформа;
 Калпакъ съ левъ;
 50—100 драма воськъ за утоляване глада.

Разбира се, че не всѣки възстаникъ, било по липса на срѣдства, било по нѣмане откѫде, бѣше въ състояние да си набави всичките принадлежности, та мѣстниятъ комитетъ се задължаваше да събере срѣдства отъ имотнитѣ и да набави оръ-жие на беднитѣ. Всѣки мѣстенъ комитетъ трѣбаше да ор-ганизира възстаниците въ десетици, стотици, а тамъ, дето имаше повече отъ 1000 души, и въ хилядници. Най-после, всѣки комитетъ трѣбаше да събере и представи точни статистически сведения за числото на жителитѣ въ градове-тѣ и селата, за числото на способнитѣ да си служатъ съ оръжие, за количеството и вида на оръжието и мунициийтѣ, съ които разполага, и количеството на добитъка и храни-тѣ, които се намиратъ. Разбира се, че, за да се приготвятъ всички тия работи при голѣмата бдителност на турската по-лиция и при подозрителността на цѣлото турско население, се е изисквало голѣмъ трудъ и голѣмо напрежение. И, наин-стин, презъ онази чудно хубава пролѣтъ населението като че ли се преобрази. Всички зарѣзаха своята работа и бѣр-заха да си набавятъ всичко необходимо за борбата, която се очакваше съ голѣмо нетърпение. Ангелъ Горановъ, които е преживѣлъ тия моменти на възвишено въодушевение, ни е оставилъ една вѣрна картина на онова, което е ставало то-

гава въ Батакъ. Тайната, запечатана съ клетва въ Горанович домъ — пише той — малко по-малко стана достояние на всички. Селото се обърна на военен лагеръ. Воловетъ и конетъ се пустнаха на паша; оралата оставиха непокътнати; многочисленните чаркове запрѣха, и пелката (брадва-топоръ) се остави на почивка. Всъки бѣзаше да се приготви по войнишки. Едни отиваха изъ помашките села да си купятъ пушки и пищови, срещу които нѣкои даваха крави или единствените си волове, трети носѣха въ кузните (ковачниците) на Петъръ Ковача и на циганите сърпове, коси, тесли, ножици и други стоманени инструменти да имъ изковатъ сабли, подобни на турските ятагани или калъчи, или пѣкъ да имъ изковатъ маждраци (копия) и арбии. Сбороветъ се пренесоха около кузните, и кръчмите, а най-много — около тюфекчийницата (оржейницата) на Георги Цуровъ или пѣкъ вънъ отъ селото, кѫдето се опитваха и доставените оржакия. Жените така също бѣха увлѣчени въ работа; те бѣзаха да пригответъ пексиметъ (сухаръ), долни дрехи, торби и пр., разнищаха вехти долни дрехи за тифтикъ (марля), а нѣкои фабрикуваха мехлемъ за рани. Накратко казано, всички мѫже и жени бѣха обвзети отъ такова единодушие и ентузиазъмъ за работа, че дори не бихме могли да вѣрваме, ако онова, кое то стана по-късно, не го потвърдява напълно. Кѫщата на най-имотния и най-интелигентния човѣкъ въ селото П. Горановъ, както и кѫщите на други видни селени, заприличаха на арсенали. Горановъ купи каменни брусове, отъ които бѣха изработени калъпи за куршуми. Достави и олово. Часть отъ него раздаде на селените, а отъ останалото десетина момци постоянно лѣзаха куршуми, правѣха фишеци и ги намазваха съ масъ. Тѣзи муниции съставяха общия запасъ, къмъ употребенето на които щѣше да се пристигни следъ изразходването на тристаната патрони, които всъки би трѣбвало да си пригответи. Освенъ това, още през мартъ се получи разпореждане отъ Бенковски да се събератъ пари за доставка на оржакия отъ странство. Парите се събраха и занесоха въ Панагюрище отъ Петъръ Трендафиловъ. Съ тѣка събраниятъ пари Панагюрскиятъ централенъ комитетъ се опита да достави пушки отъ Влашко, но не можа. Започна да доставя отъ Цариградъ, но въ това време възстанието избухна, та само част отъ тия пушки пристигнаха; отъ тѣхъ, обаче, нито една не достигна до Батакъ.

Споредъ статистическите сведения, които Батакъ представи на събранието въ Оборище, къмъ това време — десетина дни преди възстанието — Батакъ разполагаше съ 500 пушки чакмаклийки, 20 шишленета, 8 ловджийски чифтета, 380 пищови и 6 револвера съ 30,000 фишека. Освенъ това, имаше 150 ятагани, сабли и копия (маждраци). Числото на способните за оржакия се пресметнаше около 2000 души. До самото възстание бѣха набавени още пушки, та числото имъ, споредъ нѣкои, досигна до 800; така че едва половината отъ батачани биха могли да се въоржатъ. Още по-зле стоеше въоружението въ качествено отношение. Отъ дълго време преди това турската войска бѣше въоружена съ отзадпълнеща се пушка съ металически патрони, наречена капаклийка. Въ това време вече войската се превъоружаваше съ най-усъвършенстваната тогава пушка мартина (Хенри Мартини). Бѣше запретено употребението на тия пушки отъ частни лица, та доставката имъ по контрабанденъ начинъ бѣше извѣнредно трудна, почти невъзможна. Батачани, както и по-голѣмата часть отъ другите възстаници, бѣха принудени да се въоржаватъ съ пушки, които се пълниха откъмъ устието и биеха на близки разстояния. Като извадимъ револверите и нѣкои отъ чифтетата, всички останали пушки бѣха такива. И числото на така лошиятъ пушки не бѣше достатъчно да въоржи нито половината отъ батачани. Въоружението, следователно, бѣше слабо по количество и съвсемъ должно по качество, но като се взематъ предвидъ условията, при които е доставяно то, т. е. необходимостта да се купува тайно отъ неприятеля, както оржакиято, така и барутътъ и кѫкото време, не можемъ да не се очуваме на голѣмия успехъ на батачани.

Батачани се погрижиха и за артилерия. Идеята за дървени топове стигна и въ Батакъ. Ангелъ Пейчиновъ приготви два черешови тола. Десетина дни преди възстанието, възползваха се отъ отсѫтствието на турците въ селото, изкараха единия топъ на Кънева борика и стреляха къмъ Св. Георги. Топътъ цѣвна, та другиятъ бѣше стегнатъ съ желѣзни обръчи, взети отъ чарковетъ. На Батакъ принадлежи появяване идеята за изливане на металически топове въ България, идея, която, за съжаление, още не е осъществена.

Георги Цуровъ се зае да излъе единъ топъ отъ пиринчъ, обаче, поради преждевременното избухване на възстанието, топът не бъше свършенъ и не влъзе въ работа.

Както казахме, съ проникване тайната батачани затъзаха всъка друга работа и се отдадоха духомъ и тѣломъ на приготвленията за възстанието. Селенитѣ забравиха всичко друго, дори не вземаха въ смѣтка военните сили на Турция, нито опасността отъ фанатиците помаци и турци, които отвесъкъде държеха селото въ положение на обсада. Едно отдаване на сѫдбата, едно безгрижие, бъше обвзело батачани. Приготвленията ставаха като за свадба, като за парадъ, на който съ нѣколко залпа ще възкръсне Българското царство. Самоизмамата, че Турция се е разкапала, и безъ друго ще загине, бъше заслѣпила всички. Всъки дирѣше и на мирише признания за това. Самата ранна и буйна пролѣтъ показваше, като че ли настїпва друго време, начало на нова епоха. Намѣриха се стари предничания, предсказания на неизвестни мѫдреци, на пророци. Младежи се ровѣха въ Апокалипсиса и уподобяха Турция на звѣра съ седемтѣ глави, които означавали седемтѣ племена, населяващи империята, и които ще се освободятъ съ неговата смъртъ. Други намѣриха въ вѣчния календарь предсказание за смъртта на единъ царь, който непрѣменно трѣбаше да бѫде султанътъ. Но същѣ се мѣлва — ужъ нѣкой фанатикъ ходжа намѣрилъ въ исламските свещени книги писано, че дошло времето, въ което пейгомбъръ Мохамедъ ще накаже правовѣрните, като позволи на тяуритѣ да ги разорятъ и пропждятъ съ голѣми бедствия и лишения въ Мека и Медина, и оттамъ, следъ като се покаятъ и спечелятъ пакъ любовта и покровителството му, ще се повърнатъ отново и ще царуватъ вѣчно надъ християните. Всички тия предсказания се предаваха въ форми и съ добавки, направени споредъ желанията и фантазията на онѣзи, които ги разнасятъ. Но отъ всичко най-силно впечатление направи, както и по другитѣ мѣста, случайното съвпадение на цифрата 1876 съ числената стойност на буквитѣ, споредъ славянското изчисление на фразата „Турция ке падне“. Въ това съвпадение на годината на възстанието съ израза за падането на Турция се съглеждаше пророческо предсказание.

— Господърова работа! И по книгите го има писано, казваха селенитѣ.

Само нѣкои закоравѣли въ робството старци, свидетели на безуспѣшните опити на гърцитѣ, казваха:

— Гледайте само да не стане селото ни като Касандра.

— А какво е станало въ Касандра?

— Клане, клане на всичко живо, мѫжко и женско — отговаряха старците.

— Клане, клане ще стане, но само на турцитѣ, — възразяваха самоувѣрено гласове отъ тѣлпата¹⁾.

При това настроение и безгрижие, батачани, покрай приготвленията, се предадоха на веселие, каквото никога по-рано не е било. Та и самитѣ приготвления бѣха тѣржество. Батачани предвкусаха отъ бѫдещия свободенъ животъ и това ги омайваше. Колкото денътъ на възстанието наближаваше и успѣхътъ на приготвленията растѣше, толкова веселието ставаше по-голѣмо. Най-после по Великден-китѣ празници то замина всѣка граница. Сѣкашь провидението бѣше искало да ги възнагради, задето нѣма да ги празнуватъ втори пътъ. „Въ селото не остана нито едно прасе, макаръ, че въ всѣка кѫща се хранѣха [най-малко по три-четири. Съ червени яйца се христосваха съ познати и непознати, което други години не е ставало. Кѫщнитѣ врати бѣха отворени за всѣкиго, и всѣки бѣрзаше да изрежда всички и съ всѣкиго да сподѣли новите чувства за Светото Възкресение и ония на възкръсналите инстинкти отъ робските пелени“.²⁾.

Въ дома на Горанова четѣха съ голѣмо въодушевение приветствената статия за Великия празникъ въ в. „Вѣкъ“. Изразитѣ: „Христосъ съ проливане кръвъта си изкупи нашиятѣ грѣхове; съ проливане кръвъта е възтѣржествувала правдата, съ кръвъта се е освѣтила озарявящата свѣтлина на човѣчеството, съ кръвъта е блѣсналь истинния разумъ

¹⁾ Бойчо — „Възстанието и клането въ Батакъ“, стр. 25.

²⁾ Бойчо — „Възстанието и клането въ Батакъ“ стр. 25.

предъ слѣпотата и предразсѫдатѣ ...". Така наелектризираха слушателитѣ—пише единъ отъ тѣхъ, младиятъ Ангель Горановъ, че току-речи несъзнателно повтаряха думитѣ: „Кръвъ, кръвъ, само на кръвта се дължи всичко". Това придаде още по-голѣмъ потикъ на веселието. Тѣй като селото е много дѣлго, хорѣ се устройваха на нѣколко място. Тая година, обаче, батачани бѣха едно тѣло и една душа, и никакво пространство не можеше да ги раздѣли. Безъ нѣкой да го устрои, стана едно общо хоро на Беглишкитѣ харманни надъ селото. Заловиха се на хорото и старци, които отъ години не бѣха играли, заловиха се и хора, които жалѣха скоро починали близки роднини — обичай за прѣвъ пѣтъ нарушенъ. Около 1500—2000 души въ нѣколко кръжа подскачаха надъ веселитѣ провиквания на стройнитѣ и напети младежи. Едно скрито чувство се таеше въ сърдцата на всички, едно общо настроение се изразяваше въ радостъ и веселие. Всѣки бѣрзаше да задоволи душата и тѣлото си, защото наблюдаваше неизвестността, която се очакваше съ голѣмо нетърпение. Хорото се кършеше по широката поляна на различни страни. Веселитѣ провиквания сѣ придвижаваха съ пищовни гърмежи отъ играещитѣ. Бѣлобради старци и сгърчени баби наредъ съ младите, изморяваха непослушнитѣ си крака за последенъ пѣтъ, а предъ хороводеца, въ присѫтствието на заптиитѣ, се мѣркаше чалмата на единъ турчинъ дошелъ отъ близкото село да събира велиденски яйца. Въ такова настроение прекараха батачани до самото възстание.

Трѣбва да забележимъ, обаче, че пѣрвенцитѣ, на които масата бѣше така безгранично преданна, не гледаха така слѣпешката на дѣлото. Тѣхъ ги вълнуваха два въпроса. Пѣрвиятъ бѣше за храната. Главниятъ поминъкъ на батачани бѣше гората. Земледѣлието не имъ доставяше нито половината отъ онова, което имъ е необходимо за годината. Голѣмия недостатъкъ отъ жито тѣ си набавяха отъ Т. Пазарджикъ. По-голѣмата част отъ земледѣлската година бѣше минала. Баташкитѣ храни бѣха изядени. Селенитѣ се прехранваха съ постоянни доставки, следователно, при едно възстание селото щѣше да се отзове безъ храна и само за това трѣбваше бѣрзо да капитулира. Наистина въ селото имаше складъ за храни, събрани отъ прекупвача на десе-

тька. Въ него имаше около 7—800 кила жито, но то бѣше недостатъчно. Поведе се агитация заможнитѣ селяни да накупятъ, колкото се може повече храни, но въ това отношение почти нищо не се направи, не отъ нежелание, а по неопитностъ: не се съзнаваше колко е важенъ въпросътъ. Твърде малко заможни селени набавиха храни; между тѣхъ само Петъръ Горановъ, който, между другото казано, бѣше и най-богатиятъ, купи по-голѣмо количество олово за куршуми, соль, оризъ и около 500 кила жито и пр. за общъ запасъ и раздаде пари на беднитѣ да си доставятъ храни,

Другиятъ въпросъ, който смущаваше баташкитѣ пѣрвенци, бѣше организацията на възстанието. Апостолътъ Воловъ искаше отъ батачани слѣпа вѣра въ ржководителитѣ на възстанието, обаче въ тѣхъ основателно остана едно съмнение въ това дали е организирано едно общо възстание, дали то е добре организирано и дали ще има помощъ отъвнѣ, безъ която баташкитѣ пѣрвенци, особено Петъръ Горановъ, не вѣрваха да има успѣхъ. Обаче апостолътъ въ това отношение, подъ предлогъ да се запази планътъ на възстанието въ тайна, остана непристиженъ.

Такова бѣше положението въ Батакъ, когато подиръ Великденъ се получи окръжно писмо отъ Панагюрския комитетъ да се изпратятъ по единъ или двама представители отъ всѣки комитетъ, които на 10-и априлъ да бѫдатъ въ Панагюрище. Отъ Батакъ изпратиха съ редовно пълномощно най-будния и най-предания на дѣлото Петъръ Горановъ — душата на комитета.

Батачани и събранието на Оборище.

Събранието на Оборище се свикваше, за да се провѣри, доколко революционниятъ окръгъ е готовъ за възстание, затова всѣки представител трѣбваше да се яви съ потрѣбнитѣ статистически сведения. Баташкиятъ представител носѣше сведенията, които дадохме по-рано. Освенъ това, ако окръгътъ се окажеше готовъ, трѣбваше да се реши кога и какъ да стане възстанието. Бѣха представени 58 градове и села съ 65 представители. Отъ Баташкия районъ бѣха изпратени представители само отъ Батакъ, Пещера, Бра-

циово, Перущица, Радилово — центрове, въ които бѣха основали комитети самите апостоли, и, освенъ това, отъ Бѣлово. Останалите села се сметаха подчинени на тия центрове, и статистическите сведения за тѣхъ влизаха въ свидетелствата за центровете. Най-важното бѣше, че Разлогътъ, на който по отношение на Батаќъ се възлагаха големи надежди, не бѣше представенъ, нито имаше възможност да бѫде представенъ. Окръжното писмо бѣше писано на Великденъ 4-и априлъ, и до 10-и априлъ едва можеше да стигне отъ Панагюрище до Разлогъ. Възможно е и разложките села да сѫт сметани подчинени на Т. Пазарджикския комитетъ, и статистическите сведения за тѣхъ, ако такива е имало, да сѫт представени отъ Т. Пазарджикския представителъ.

Бенковски и Панагюрскиятъ комитетъ бѣха взели мѣрки за посрѣдане, настаниване и препровождане представители въ Оборище. Баташкиятъ представител Петъръ Горановъ стигна въ Панагюрище навѣрно още на 10-и априлъ и веднага се срещна съ нѣкои отъ тамошните и външните представители, отъ които поискава да узнае нѣщо по възстановяването. Узна, обаче, че тѣ се томятъ отъ сѫщите съмнѣнието. Узна, обаче, че тѣ се томятъ отъ сѫщите съмнѣнието. И тѣ не бѣха доволни отъ апостолите, задето не ги посвещаваха въ тайните. Т. Пазарджишкиятъ представител даже каза на Горанова, че въ събъранието ще има препирни съ Бенковски, защото не искалъ да съобщи какъвъ е истинскиятъ планъ на възстановието, и дали има готови хора за него въ Ромъния. Обаче Горановъ, както и мнозинството, все вѣрвала, че въ събъранието ще имъ се съобщи необходимото. Трѣбва да забележимъ, че панагюрици се бѣха въздържали предъ Горанова. Между тѣхъ и Бенковски бѣше се появило сериозно недоразумение, както ще види по-нататъкъ.

Горановъ, заедно съ други представители, придруженъ отъ десетъ въоружени лица, тръгна за мястото, опредѣлено за събъранието. По пътя на важните мяста бѣха поставени стражи, съ които проводачите размѣняваха условни думи.

Мѣстото, дето стана събъранието, е едно малко разширение на доля Оборище. То е глухо и затънчено. Отстои на половинъ часъ отъ с. Мечка и на часъ и половина отъ Панагюрище. „Опредѣленото място, казва Петъръ Горановъ,

бѣше посрѣдъ единъ гъстъ букакъ, съ престъчени дървета за ограда и заобиколено съ високи, дебели и кичести буки. Отъ едната страна стоеше до единъ букъ една маса, на която се виждаше Евангелие, кръстъ, револверъ и ножъ, надъ които висѣше единъ големъ фенеръ. Така сѫщо и по другъ буки наоколо висѣха фенери, а по-далечъ имаше запалени големи огньове, на които се печеха агнета. Есичко бѣше устроено умно и предпазливо. Който бѣше влѣзълъ въ тоя букакъ, не можеше да излѣзе живъ своеволно отъ него безъ водачъ и безъ предварително пълномощие на разпоредителите.“

До 13-и априлъ всички представители се събраха; липсаха само Бенковски и двамата панагюрски представители. Причината за тѣхното закъснение бѣше недоразумѣнието, избухнало помежду имъ. Най-големата дейност въ революционния окръгъ прояви Бенковски. Навсъкѫде той имаше успѣхъ, когато на Волова агитацията не се удаваше. Бенковски умѣеше да увлѣча хората и, най-важното, да ги организира. Съ успѣхът му растѣха и претенциите му. Отъ помощникъ на Воловъ той се обѣрна на главенъ ръководител и се налагаше навсъкѫде. Това не се нравѣше на Панагюрския комитетъ, който, като централенъ, претендираше да има ръководството и чрезъ който се водѣше кореспонденцията съ другите революционни окръзи. Поради това се появи разногласие, и работата дойде дотамъ, че Бенковски отне писмената кореспонденция и я водѣше лично той. Това обиди Панагюрския комитетъ, който и безъ това подозираше, че Бенковски скрива вървежка на подготовката на възстановието. Нѣколко дни преди събъранието на Оборище бѣха изпратени пратеници до другите окръзи съ писма, въ които се искаха точни сведения доколко и за кога сѫт готови да възстанатъ. Обаче притъгването панагюрици пришепнаха на пратениците да не се задоволятъ само съ писмения отговоръ, но и да се огледатъ и вслушватъ, какво става въ другите окръзи. Прѣвъ се върна пратеникътъ въ Търново. Той предаде писмения отговоръ на Бенковски, а на Панагюрския комитетъ тайно съобщи, че Стамболовъ се сърдилъ, задето панагюрици бѣрзатъ; тѣ въ Търново не били готови още и при това водили преговори съ Сърбия и Одеса за задружно действие и помощъ. Бен-

ковски не само не съобщи отговора, но и съмри панагюрици, че не работили, когато въ Търново всичко било готово. Панагюрският комитетъ поиска да му се прочете писмото, но получи отказъ.

Тогава избранитѣ отъ Панагюрище отказаха да отидатъ на събранието въ Оборище, а безъ тѣхъ не тръгваше и Бенковски.

Събранието въ Оборище не знаеше причината за неидването на трите най-главни лица, и, като не можеше да чака повече, прати нарочно хора да ги извикатъ. Тогава и Бенковски и панагюрските пратеници отидоха въ Оборище, разбира се, непомирени.

На другия денъ, 14-и априлъ, още отъ зори се заловиха на работа. Отслужи се молебенъ и водосветъ, провѣриха се пълномощията. Бенковски държа речь върху това, че, следъ направената агитация отъ Главния централенъ революционенъ комитетъ въ Северна и Южна България, дѣлото за провъзгласяване свободата било вече навсѣкжде узрѣло, приготвленията свършени и всички мѣрки за успѣха на дѣлото взети. Воловъ, дошлиятъ преди нѣколко дни Икономовъ и копривщенскиятъ представителъ, Каблешковъ, съ пламенни патриотични речи подкрепиха мисълта на Бенковски. Следъ това се провѣриха статистическите сведения. Okаза се, че въ окръга способнитѣ за оржжие бѣха 73,532 души. Какво е било количеството на оржжието не е известно, но и то въ сведенията ще да е показано задоволително, защото Бенковски, следъ кратко съвещание съ двамата си другари — Воловъ и Икономовъ, предложи на събранието да се даде на апостолитѣ особено пълномощно, споредъ което само апостолитѣ да иматъ право да вдигнатъ възстание, само тѣ ще назначаватъ войводи, и въобще предводители, и само отъ тѣхъ ще произлизатъ всички разпореждания по възстането. Въ сѫщностъ Бенковски искаше пълномощията за себе си, защото другитѣ двама апостоли, обаяни отъ него-витѣ успѣхи, вървѣха слѣпо подире му. Отъ чисто практическо гледище исканията на Бенковски бѣха основателни. Най-добре е, военнитѣ действия да се ржководятъ отъ едно лице. Но, отъ друга страна, това лице трѣбва да биде изпитано и добре познато, а пѣкъ Бенковски бѣше само отъ

два месеца между народа. У нѣкои умѣстно се явяваше опасение да не би той да ги увлѣче въ нѣкоя необмислена авантюра, толкова повече, че стносно подготовката въ другитѣ окръзи и общия планъ на възстането тѣ знаеха само онова, което той имъ съобщаваше; най-после, по-интелигентнитѣ съзаклятици, възпитани въ духа на Каравелова и Ботьова, виждаха, че съ пълномощното се подхвърлятъ на нова тирания преди да въстанатъ противъ турския деспотизъмъ.

Представителитѣ на Панагюрище, Т. Пазарджикъ и други отказаха да подпишатъ пълномощното. Къмъ тѣхъ се присъедини и баташкиятъ представителъ, като вѣренъ изразителъ на онова, което смущаваше Баташкия комитетъ. Несъгласнитѣ поискаха да имъ се съобщи плана на възстането и силитѣ, съ които ще се води борбата противъ Турция. Поведоха се голѣми прения, които самъ баташкиятъ представителъ Петър Горановъ излага така:

„Говориха мнозина отъ представителитѣ и апостолитѣ. Ние, отцепницитѣ, настоявахме да ни се каже планътъ на действията, за да можемъ да съобразяваме мѣстните условия и собствената си сила съ него. Но Бенковски упорито и ядовито отказаваше да изпълни това наше искане и настояваше да се подпише пълномощното само отъ ония, които сѫгласни съ него. По никой начинъ азъ не мога да ви предадамъ повѣренитѣ ми тайни, каза той гърмогласно, защото може да се намѣри между васъ нѣкой Юда да ги предаде за нѣколко сребърници на тиранското правителство, следъ което всичко ще биде загубено. Тия тайни ще умратъ съ мене, ще ги скрия въ гроба си. Но тия тайни на никого не бѣркатъ да вземе участие въ народната борба, когато стане часътъ. Комитетътъ, който ме е изпратилъ между васъ съ пълномощно, разполага съ такава сила, що отцепницитѣ не могатъ ни най-малко да повредятъ на дѣлото. Не искатъ възстание Панагюрище, Т. Пазарджикъ и Батацъ, нека се отдѣлятъ; ние безъ тѣхъ ще предприемемъ славната борба за народната независимост и подиръ това ще си прегледаме смѣткитѣ... Не дипломати, политици, философи и калугери азъ искамъ при себе си; азъ искамъ възстаници, възстаници! Не бабешки благоразсѫдства, не робски боязливиости азъ искамъ да слушамъ. Азъ имамъ нужда отъ само-

отврежени ратници за българската свобода; имамъ нужда отъ българи, готови при първия позивъ да строшатъ робъ ските окови и да провъзгласятъ независимостта си отъ петстотингодишния тиранинъ.

Това слово въодушеви много представители, и на нѣ-
колко мѣста се забеляза укорителна глыка противъ настъ-
отцепниците. При все това панагюрскиятъ представител
Георги Нейчевъ отговори, че ние сме най-голѣмите ревни-
тели на възстанието, но въ интереса на самото намислено
предприятие намъ е нуженъ разпоредителния планъ на
Главния комитетъ, и че ако Бенковски не приема по та-
къвъ начинъ да работи съ настъ, то можемъ да си изберемъ
други агенти, посредствомъ които да се доберемъ до тая
необходимостъ.

Тогава Бенковски се разгнѣви и тръгна да си отива
„Азъ не мога да работя вече съ такива хладнокрѣвни не-
вѣрници — рече той възмутено. Народното дѣло не е за-
губено, и ако всички вие не вземете участие, то за това ще
имате за себе си клетвите на потомство. Азъ си отивамъ и
ви оставямъ свободни да правите, каквото желаете...“ Той
се намираше на съхранение у Ивана Джуджева.

Много тежка бѣше за настъ минутата на тая раздѣла —
продължава Петъръ Горановъ. Мнозина заплакаха. Ванковъ
(Воловъ) припна подиръ него, стигна го, пригърна го и съ
плачъ почна да го умолява да се върне. Още една минута
и всичко бѣше свършено. Ние, които бѣхме причина на
това, стоехме като изтрѣпали и си размѣняхме безсмис-
лени погледи. Въ мене се загнѣзди мисъльта, че каквото
право имаме ние на претенцията си за общия планъ, такова
право, ако не и на по-здрава основа, може да има и той да
не съобщава тайните на комитета. Неговото утвърждение,
че тої, въ качеството си на представител на Главния ко-
митетъ, ималъ да разполага и съ други сили, освенъ на-
шищѣ, озадачи всички, и ние се намѣрихме въ такава мѫчи-
телна тѣмнота, въ която не се намираше изходна пѫтека.
У мене като че се явиха нѣкои тайни укорителни гласове
предъ мисъльта, че можемъ да станемъ причинѣ на раздѣ-
ление и следователно за неуспѣшния ходъ на народното

дѣло. Всички не вдигнахме очите си отъ пригърналите се,
разплакали апостоли. Най-после, нетърпеливото любопитство
се удовлетвори. Бенковски тръгна къмъ събранието, извади
сабята си и извика съ отчаянъ гласъ: „Господа представи-
тели, искате ли възстане или не?“ На това питане всички
представители се отзоваха съ въодушевление: „Искаме,
искаме!“.

Тогава се предложи на Бенковски да се избере една
военна комисия отъ представителите, на която само да
съобщи истината по общите приготовления, и съ помощта
на която да се наредятъ сборните пунктове на възстани-
ците и се назначатъ лицата, отъ които да се ръководи
възстанието. Такава комисия се избра, и въ нея отъ Ба-
таския районъ влѣзе Василъ Пѣтлешковъ, представител
отъ Брацигово. Следъ едно съвещание, което направи съ
главния апостолъ, тя съобщи на събранието, че Бенковски
притежава всичките необходими данни, за да се има пълна
вѣра въ неговите действия и разпореждания, и че интере-
сътъ на светото народно дѣло изисква, щото народното
представителство да го облѣче съ правата на пълномощието
да ръководи възстаническото движение, съ каквато цель е
изпратенъ и отъ Главния комитетъ¹⁾.

Постигнатото съгласие доведе всички до неописуемъ
възторгъ, пригръщания, целувания, сълзи и поздравления;
всички викаха „Смърт на тиранина, да живѣе Независима
България!“ и изпразниха револверите си.

Следъ това се реши възстанието да се обяви на 1-и
май — дата опредѣлена отъ Гюргевския комитетъ. Обаче,
комитетътъ трѣбаше да бѫдатъ предупредени за това до
25-и априлъ, следователно, допускаше се възможностъ да се
отложи. Реши се, освенъ това, въ случай че съзаклятието
бѫде открито отъ властта, и тя посегне да арестува нѣкои
отъ по-видните съзаклятници, то възстанието да се обяви и
преди 1-и май. Разискваша дълго и върху плана на възста-
нието. Апостолите и нѣкои отъ представителите предло-
жиха четна партизанска война, съ други думи всички спо-

¹⁾ Бойчо — „Възстанието и клането въ Батакъ“,
стр. 30.

собни за оржие да се оттеглятъ въ горитѣ, дето ще складиратъ храни, муниции и пр. Министрството отъ представителитѣ бѣха на друго мнение. Тѣ преди всичко не искаха да изложатъ женитѣ и децата на турския ятаганъ, и после изтъкваха, че Турция би провъзгласила четитѣ за разбойници, и възстанието нѣма да има ефекта на масово и всеобщо. Тогава Бенковски предложи да възстане всичкото население и да се оттегли въ непристѣжни мѣста въ планината и тамъ да се укрепи и брани. Прие се едно срѣдно решение: природно силнитѣ населени мѣста да останатъ и да се бранятъ, слабитѣ за отбрана села да се преселятъ въ природно силнитѣ или въ непристѣжни планински мѣста и оттамъ да водятъ борбата. Разбира се, че при тия разисквания се говори на дѣлго кои ще бѫдатъ центровете и кои ще се преселятъ въ тѣхъ, но окончателното разрешение на тоя въпросъ, както и начинътъ, по който трѣбва да се възстане, бѣха оставени да се изработятъ отъ избраната военна комисия, която отиде да продѣлжи работата си въ Панагюрище, а другитѣ представители се разотдоха, въодушевени отъ взетото решение. На тръгване отъ Оборище, пристигна куриерътъ отъ Вратца. Бенковски прочете писмото отъ Врачанския комитетъ, въ което се съобщаваше, че и Врачанскиятъ революционенъ окръгъ е готовъ да възстане. Това въодушеви още повече екзальтираните патриоти и всички се разотдоха, преизпълни съ надежди.

Военната комисия завърши работата си на 17-и априль вечеръта. За нейнитѣ решения бѣше съставенъ протоколъ, който падна въ турски рѣже, и навѣрно и до днесъ се крие нѣкъде въ турските архиви; но неизвестно кѫде. Той е преведенъ на турски, а отъ турски—преведенъ и напечатанъ на френски и английски; но при тоя двоенъ и небреженъ преводъ, при това на езици, въ които едни и сѫщи букви иматъ по нѣколко значения, собствените имена сѫ така изкривени, че много отъ тѣхъ не могатъ да се отгадаятъ. При все това отъ френския преводъ узнаваме следното: По лѣвия брѣгъ на Марица се образуватъ следните центрове: Клисурата, Калоферъ, Чукурли, Аджаръ, Копривщица, Панагюрище, Петричъ и планината Еледжикъ. Казано е кои села ще се преселятъ въ всѣки отъ тия центрове, и кой центъръ

кой проходъ ще пази, кои ще настѫпятъ къмъ Златица и София, кои — къмъ Ихтиманъ, Пловдивъ и пр. Градовете: Одринъ, Пловдивъ, Т. Пазарджикъ и Ихтиманъ ще бѫдатъ изгорени, жълѣзницата—разрушена и телеграфътъ—прекъснатъ.

На дѣсния брѣгъ на Марица селата южно отъ Сотиръ трѣбваше да се преселятъ въ планината къмъ Ахъ Челеби и тамъ да се бранятъ, а относно Батакъ въ параграфъ 23 е казано следното:

Tous les habitants du côte nord-ouest de la Maritsa, jusqu'à Prouchtentcha, Cochtentcha et Venda devront être dirigés sur Dospat balkan par Batak. Le point de concentration de Batak comprand douze villages sis dans le district de Razlova. C'est de ces villages que le commandement doit être donné."

Prouchtentcha (Пруштенча) е турското название на Перущица; Cochtentcha (Коштенча) — на Костенецъ.

Douze villages sis dans le district de Razlova сѫ дванадесеттѣ села въ Разлога; но какъ да отгадаемъ какво значи Venda (Венда)? Такова или приблизително такова географическо име между Марица и Пиринъ нѣма. Въпросътъ, докѫде се е простираятъ Баташкиятъ районъ, остава открыти. Следователно, преводътъ на параграфъ 23 ще бѫде следния:

"Всички жители югозападно отъ Марица до Перущица, Костенецъ и Венда трѣбва да отидатъ презъ Батакъ въ планината Доспатъ. Въ Баташкия центъръ на съсрѣдоточение влизатъ и дванадесеттѣ села отъ Разложката окolia. Отъ тѣзи села трѣбва да бѫде дадено командуването". Защо на разлога е дадено такова голъмо значение? Навѣрно готовността, съ която разложани възприеха революционната идея, и вестта за възторжения приемъ, който направиха на Кузманъ Шарлаганджиата, сѫ направили силно впечатление на Пазарджикския комитетъ и, по настояването на тѣхния представителъ, на Разлога сѫ възложени такива голъми надежди.

И тъй, всички български села между Перущица и Костенецъ, отъ Марица до Пиринъ, тръбаше да се преселят заедно съ батачани въ планината при Батакъ. Дванадесетъ разложки села тръбаше, следователно, да минат главния хребетъ на Родопитъ презъ единъ поясъ, населенъ съ помаци. Въпросътъ какъ да стане, както това, тaka и преселенията къмъ другите центрове, е уреденъ въ § 26, както следва:

„Селенитъ ще натоварятъ фамилиите и децата си¹⁾ на колите си, като презъ време на похода ще бждатъ охранявани отъ четири стражи. Отпредъ и отзадъ стражите ще се състоятъ отъ отбрана конница; отъ двете страни на сръдата — отъ пехота. Тези стражи ще осигурятъ движението на кервана къмъ неговото назначение. Една малка частъ възстаници, съразмърно голъмината на селата, се оставя да охранява останените безъ пазачи имоти, докато бждатъ пренесени въ пункта на съсръдоточаването. Следъ като се изпразнятъ така, селата ще се изгорятъ...“

И тъй, споредъ протокола на комисията, Батакъ тръбаше да стане най-голъмия възстанически център; при него тръбаше да се събератъ около 30 села и градове, разположени по тракийски и македонски склонове на Родопитъ, всички посветени въ дългото и влизачи въ революционната организация.

Докато военната комисия заседаваше въ Панагюрище, представителъ Петър Горановъ се върна въ Батакъ. Той изложи предъ Баташкия комитетъ най-искрено пренията и решенията на събранието въ Оборище. Съмненията, които измъчваха по-рано нѣкои отъ баташките първенци, изчезнаха. Тѣ се убедиха, че възстанието ще биде всеобщо, и че, съ прииждането на толкова много села, Батакъ си осигу-

¹⁾ Очевидно, фамилиите се употребено вместо женитѣ, както е въ употребление по селата.

ряваще надмошie надъ многочисленото мюсюлмански население въ околността.

Отчетътъ на Горановъ като тайна се разнесе между селените, които очакваха съ нетърпение деня на възстанието. Той увлѣче и колебливитѣ, и цѣлиятъ Батакъ стана едно тѣло съ една душа. Приготвленията се засилиха още повече, и селото взе видъ на военен лагеръ. Всички бѣха убедени, че, като дойдатъ околните села, и се заематъ природно силните позиции: височините на Пещерския путь, на Доспатския путь и Каркария или другите чепински височини, селото ще стане непристижно, и ще може да се води успешна борба противъ турските войски, колкото и много-бройни и по-добре въоружени да бждатъ тѣ.

Възстание въ IV революционенъ окръгъ.

Избухване на възстанието.

Онова, отъ което се боеше Бенковски въ Оборище, стана. Намѣри се единъ Юда, НЕНКО СТОЯНОВЪ представител отъ Балдево, който издаде заговора. На 15-и априлъ турцитъ колъха курбанъ на текето при Балдево. Ненко отъ Оборище отиде право на текето и тамъ разказа на пазарджикските бейове за всичко, което стана на събранието. На 16-и Ненко бѣ извиканъ въ Т. Пазарджикъ и Пловдивъ, и даде показанията си. Още отъ по-рано чорбаджийтѣ отъ Копривщица бѣха съобщили на властта за онова, което се тѣкми въ тѣхното село. При такива сигурни донесения властта прибѣрза да вземе мѣрки. На 19-и бѣха изпратени двама жандармерийски комисари: отъ Пловдивъ за Копривщица — Неджибъ ага и отъ Пазарджикъ за Панагюрище — Ахмедъ ага, съ поръка да арестуватъ известните членове на комитета. Всѣки отъ комисарите бѣше придруженъ отъ 10 души конни стражари. Ахмедъ ага не посмѣ да влѣзе въ Панагюрище, а спре въ Баня; Неджибъ влѣзе въ Копривщица и на другия денъ, 20-и априлъ, пристъпи да аре-

стува членовете на комитета, списъка на които носише отъ Пловдивъ.

Щомъ бъде арестуванъ единъ членъ отъ комитета, ко- привщенци, съгласно взетото решение въ Оборище, възстанаха и нападнаха конака. Въ същото време председателът на Копривщенския комитетъ съобщи за станалото въ Panagюрище и помоли да се обяви възстанието въ цѣлия окръгъ.

Въ Panagюрище въ това време бѣха и тримата апостоли. Щомъ се получи писмото, апостолите, заедно съ Panagюрския комитетъ, обявиха възстанието и превзеха конака — седалището на турската власт въ градецъ. Комитетътъ се обяви за временно правителство и воененъ съветъ на цѣлия окръгъ.

И тъй, възстанието избухна 10 дни преди опредѣлена дата. Това се отрази много лошо върху успѣха. Преди всичко, оръжието, закупено въ Цариградъ, не бѣше пристигнало, само първата пратка едва бѣ стоварена на гара Пазарджикъ, а другите бѣха на пътъ. Отъ това оръжие щѣше да получи и Батакъ, откѫдeto бѣха внесени суми за тая цель. Друго, военната комисия, която нареди какъ да стане възстанието, и кон кѫде ще се събератъ и какво ще правятъ, бѣше свършила работата си едва преди два дни (нѣкои отъ членовете ѝ още бѣха въ Panagюрище), та много отъ възстаналите мѣста не знаеха какво трѣбаше да правятъ. При това, понеже турската власт и турското население бѣха предупредени съ три-четири дни, то противодействието почна преди самата революция, и това бѣше една отъ причините възстанието да не се разпростира по цѣлия окръгъ. Най-сетне, първата грижа на Временното правителство бѣше да разпрати по цѣлия окръгъ Възвание за възстанието. Възванията бѣха готови отъ по-рано, оставаше само да се подпишатъ и изпратятъ. Пѣтлешковъ, представителътъ на Bataшкия районъ, който бѣше още въ Panagюрище, когато се обяви възстанието, вмѣсто подпись туряше отдолу по единъ кръстъ отъ кръвъта на убитите турци¹⁾, а следъ това

¹⁾ Поради това възванието се нарича обикновено Кървавото писмо.

Временното правителство ги разпращаше. Но изглежда, че поради смущението отъ прибързаността на възстанието, а най-важното, по неопитност, тая работа не е извършена съ потрѣбната строгость, пъкъ и турската власт бѣше взела строги мѣрки, та възванията не стигнаха навсѣкѫде. Като прибавимъ къмъ всичко казано и слабата агитация или естествената миролюбива склонност въ нѣкои мѣста, ще си обяснимъ защо нѣкои центрове, като: Карлово, Калоферъ, Аджаръ, Чукурли и др., не възстанаха.

За нась, обаче, е важно, какъ се разпростирали възванието въ Bataшкия районъ. Пѣтлешковъ взе нѣколко възвания и вечеръта на 20-и тръгна отъ Panagюрище. Призори на 21-и, на минаване презъ T. Пазарджикъ, оставилъ въ тоя градъ едно възвание и къмъ обѣдъ стигна въ Braцигово и прочете на braциговци съдѣржанието на кървавото писмо. Braциговци веднага провѣзгласиха възстанието, въоръжиха се, обезоръжиха и изпѣдиха турцитѣ, които случайно се намираха въ градецъ. Въ Braцигово въ това време се криеше отъ турска полиция Георги (Гого) Ангелиевъ отъ Радилово. Той взе едно кърваво писмо и го занесе въ селото си, което веднага възстана и се пресели въ Braцигово. Въ същото време Braциговскиятъ комитетъ съобщи на околните села да се въоръжатъ и прибератъ заедно съ семействата си въ Braцигово. Още същия денъ, 21-и априлъ, Пѣтлешковъ изпрати по At. Дуковъ до Стоянъ Поповъ въ Пещера две възвания: едното да разгласи въ Пещера, а другото да изпрати въ Батакъ. Ст. Поповъ се посъветва съ баща си какъ да изпрати писмото въ Батакъ. Дѣдо попъ, преизпълненъ съ отческа любовъ, му каза: „Ти си, синко, младъ; да не станешъ зиянь нека всичко да се струпа на моята глава!“ и взе на себе си грижата да изпрати писмото. Обаче, той направи това тъй, че да може да си омие рѣцетѣ: даде възванието на Atanasъ Вълчановъ да го занесе въ Батакъ.

Atanasъ бѣше неграмотенъ, и дѣдо попъ не му обади важността на съдѣржанието на писмата, съ други думи, изпрати го „яко овца на заколение“, безъ да подозира опасността. Atanasъ не го занесе самъ, но го предаде на брата си Георги. Последниятъ бѣше любопитенъ, та помо-

ли стария Кюсе-Ивановъ да му го прочете, и, като узна опасното му съдържание, даде го на братовия си слуга, батачанчето Митъо Тумбевъ, той да го занесе. Митъо, безъ да подозира важността на писмата и опасността, която се крие въ него, тикна писмата въ пояса си така, че единият му край се показваше и препусна съ конъкъмъ Батаќъ. Въ това време турци пазеха край Пещера. Нѣкои твърдятъ, че турцитѣ били предупредени за изпращането на писмата отъ Пещера, та поставили свои хора да го заловятъ. Това е възможно, особено като се има предвидъ, че писмата е четено отъ нѣколко души, между които и хора непосветени въ дѣлото. И така, въ Батаќъ възванието не се получи, и той възстана по свой починъ.

Въ Перущица възванието, както изглежда, е получено на 21-и, и то презъ Пловдивъ. На първо време тамъ имаше колебание: не знаеха какво да правятъ. Въ Т. Пазарджикъ възванието, както се каза, се получи на 21-и априлъ. По-неже въ Пазарджикъ имаше силна полиция и много турски аскеръ, пазарджичани, споредъ плана, изработенъ отъ комисията, въ която бѣше членъ и тѣхниятъ представител Соколовъ трѣбваше да дочака помошь отъ Панагюрище и тогава да възстанатъ, като запалиятъ града. Не стана нито едното, нито другото. Пазарджишкиятъ комитетъ направи и друга грѣшка, фатална за Батаќъ. Той не съобщи на основаните и, така да се каже, зависими отъ него комитети около Бѣлово и въ Разлога, и, което е най-важното, не имъ изпрати преписъ отъ решениета на военната комисия, та да знаятъ какво да правятъ, когато възстанатъ.

Въ Бѣлово възванието не се получи, но бѣловци се научиха за провъзгласяване възстанието още на 21-и, провѣриха и се указа, че известието е вѣрно. При все това бѣловци не възстанаха: чакаха, не знаеха какво да правятъ. Трѣбва да се отбележи онова, което стана съ Разлога. Разложани, както се каза, бѣха отдѣлени отъ останалите части на революционния окрѫгъ съ главното било на Родопите и съ единъ поясъ отъ фантазирани помаци. Врѣзката съ Панагюрище, даже посрѣдствомъ Т. Пазарджикъ, бѣше съвсемъ слаба. Разложани нѣмаха представител въ Обо-

рище, не получиха възванието, нито решениета на военната комисия, и не знаеха нищо за преселването имъ въ Батаќъ и за голѣмата роля, която имъ се опредѣляше тамъ; тѣ ча-каха бурия да изсвири край селата имъ, та да се вдигнатъ и нападнатъ турцитѣ. Научиха се за възстанието едва на 25-и априлъ, когато турцитѣ бѣха парализирали разпространението на възстанието и то ето какъ: Попътъ въ Ракитово, по име Христо, бѣше родомъ отъ Долна Драглища въ Разлога. На 25-и при съсрѣдоточаването на чепинските помаци къмъ Батаќъ, той тръгна да бѣга къмъ родното си село. Близо при Якоруда той срещна Ахмедъ ага отъ Разложка баня при друженье отъ стария хайдукъ Иванъ Боевъ отъ сѫщото село. Като се научи, че агата отива въ Чепинско, попътъ го посъветва да се вѣрне, защото пазарджикските села и Батаќъ вдигнали глава, та е олелия. Ахмедъ ага се вѣрна. По пѫтя се чуха гърмежи. Иванъ Боевъ се досети какви сѫ тѣ и се отби къмъ тѣхъ, и наистина, тамъ завари, че се упражняватъ въ стрелба посвеченитѣ въ дѣлото младежи отъ с. Баня, той ги посъветва да прекратятъ стрелбата и се прибератъ въ селето. Разложани не можаха да си обяснятъ, защо въ пазарджикско сѫ възстанали, когато опредѣлениетъ денъ е 1-и май, и, очаквайки разпореждания, не предприеха нищо¹⁾.

И така, най-силната помощъ, която очакваше Батаќъ, излѣзе недоносче.

Турция бѣше изненадана отъ възстанието. Очаквайки война съ Сърбия и Черна Гора, или нахлуване на чети, тя бѣше струпала войските си на европейските граници и бѣше оставила съ слаби гарнizonи своите южнобългарски области. Въ първите дни на възстанието тя не можа да противопостави на възстаниците редовни войски и прибѣгна до въоръжение и организиране башибозуци отъ мѣстното мюхамеданско население. Въ сѫщото време насочи къмъ възстановалата област по желѣзницата войски отъ Цариградъ и Тракия и по обикновенъ пѫтъ — отъ Нишъ.

¹⁾ Св. Ив. п. Асянчинъ — „Принось къмъ историята на Разлога“, стр. 50.

Възстанието по лъвия бръгъ на Марица.

Двамата апостоли, както се каза, бъха си разделили окръга: източно отъ Панагюрище боравѣше Воловъ, а западно—Бенковски.

Въ източната половина възстанието бъше слабо подгответо. Възстанаха само Клисурা, Копривщица и селата: Синджирли, Краставо, Герена, Елешница, Еладжикъ, Строево и Царацево при Пловдивъ. Всички тия села се преселиха въ Копривщица. Воловъ се опита най-напредъ да разпростира възстанието и по останалите села между Сръдна гора и Пловдивъ, но избегалиятъ отъ Копривщица полицай Неджибъ ага успѣ да организира бацибозукъ отъ турските села и му попрѣчи. По-прѣчи много на разпространение възстанието и неуспѣхъ при Стрелча. Българитѣ въ стова село съ помощта, изпратена отъ Панагюрище и Копривщица, обсадиха турцитѣ въ джамията, обаче турцитѣ отъ околните села нападнаха Стрелчани и ги прогониха, та и тѣ се преселиха въ Копривщица. Клисурата се държа до 25-и априлъ, когато Тосунъ бей съ тълпи отъ бацибозуци нападна и превзе градецъ. Тогава клисурци избѣгаха въ Копривщица. Съ това се завършиха военните действия въ източната половина на окръга. Отъ Копривщица преселените възстаници не предприеха нищо повече, и следъ падането на Панагюрище, Копривщица капитулира безъ бой предъ турските войски.

Въ западната частъ на окръга, по лъвия бръгъ на Марица, изпъкнаха главно три революционни центрове: Петричъ, Панагюрище и Еладжикъ¹⁾). Въ Петричъ се бѣха събрали селата Смолско, Каменица, Раковица и Бѣлица. Семействата си възстаници се скриха въ планината Арамлиевецъ. Тѣ като имаше опасностъ откъмъ Златица, петричани поискаха помощь отъ Панагюрище. Пристигна самъ Бенковски съ Хвърковатата конна чета и съ стотица пехота. На 23-и априлъ бацибозукъ и черкези отъ Златишко атакуваха, но бѣха отбити; на 24-и турцитѣ пакъ атакуваха, но бѣха поразени. Положението отъ тая страна поне временно се осигури, и Бенковски съ Хвърковатата чета и стотицата пехота замина на 25-и за Еладжикъ.

¹⁾ Еладжикъ при Ихтиманъ, не онъ при Батакъ.

Еладжикъ е планина труднодостъпна, обрасла съ гъсти гори и разположена югоизточно отъ Ихтиманъ. Тя затваря Траяновия проходъ. За предстоящата война съ Сърбия и Русия, турцитѣ я бѣха укрепили съ солиденъ форът и солидни окопи. Тѣзи укрепления бѣха избрани за възстанически центъръ. Тукъ се преселиха селата: Мухово, Церово, Кара Мусаль, Калугерово, Лесичево, Сърътъ Харманъ и Дере Харманъ. Женитѣ и децата разположиха на лагеръ въ гората, а мѫже заеха укрепленията. Възстаниците избраха воененъ съветъ и предводителъ — церовеца Гене Теллийски. Вътренци така също дойдоха на Еладжикъ, но семействата си изпратиха въ Сестримския балканъ. На 25-и априлъ пристигна на Еладжикъ Бенковски и намѣри всичко въ добъръ редъ. Понеже турцитѣ тукъ бѣха спокойни, Бенковски на 26-и замина съ Хвърковатата чета за Сестримо и Бѣлово, които съ неговото пристигане възстанаха, а на 28-и се върна на Еладжикъ.

Между това, турцитѣ бѣха успѣли да стоварятъ въ Т. Пазарджикъ нѣколко табори съ 1—2 планински батареи и 1—2 ескадриона, командувани отъ Хафъзъ паша. На 25-и този отрядъ стигна въ Стрелча. Явно бѣше, че той се насочва къмъ Панагюрище, гнѣздото на възстаниците. Въ Панагюрище бѣха се преселили селата Елшица, Щърково и Динкята. Отъ другите села нѣкой възстанаха, но не се преселиха. Въ Панагюрище, обаче, бѣха изпратени възстаници и отъ други села. Панагюрци заеха позиция при Черешката рѣка на пътя за Стрелча. На 26-и и 27-и Хафъзъ паша разузна положението и, като се убеди въ числената слабостъ на възстаниците, лошото имъ въоръжение и още по-лошото имъ разположение въ низината, на 28-и настяпил по билото между Стрелча и Панагюрище. Възстаниците не можеха да се съпротивяватъ и избѣгаха въ Панагюрище. На 30-и Хафъзъ паша отново настяпил. Панагюрци му противопоставиха на Бзлабановата кория 212 души, но следъ половинъ часъ борба тѣ бѣха пръснати. Следъ това предъ самия градъ стотина души панагюрци оказаха отчаяно съпротивление: употребиха и дървената артилерия, но, разбира се, не можаха да противостоятъ и побѣгнаха въ Сръдна гора. Турцитѣ превзеха столицата на възстаниците и я предадоха на пленъ, пожаръ и мечъ.

Следът това турцитѣ се насочиха къмъ Петричъ и съогънъ и мечъ разориха всички села. На Еледжикъ едва на 28-и нападна ихтимански бashiбозукъ, но възстаниците го отбиха. На 29-и панагюрската стотица замина да спасява столицата. Същия ден пристигна отъ Пазарджикъ редовна войска и отпъна палатките на билото на Траяновия проходъ. Но възстаниците заеха височината срещу тяхъ, и турцитѣ безъ бой заминаха за Ихтиманъ.

На 30-и април еледжичани се научиха за падането на Клисура и Петричъ и видѣха пламъците, които бѣха обвзели Панагюрище и околните села. На 1-и май Бенковски замина съ Хвърковатата чета да спасява загубената столица. Еледжичане, оставени сами на себе си, паднаха духомъ. Същия ден пристигналиятъ отъ Нишъ Хасанъ паша атакува Еледжикъ съ нѣколко табори и батареи. Още при първите топовни изстрели възстаниците се разбѣгаха. Турцитѣ се впуснаха следъ тяхъ, като избиваха всички, безъ разлика на полъ и възрастъ. Селата ограбиха и изгориха.

И така, до 1-и май възстанието по лѣвия брѣгъ на Марица бѣ усмилено. Още се държеше само Баташкиятъ районъ по дѣсния брѣгъ, дето възстаниците проявиха по-голѣма съпротива.

Възстанието въ Баташкия районъ.

Споредъ плана на възстанието, желѣзнницата трѣбаше да бѫде разрушена, а Пловдивъ—запаленъ и въ сѫщото време нападнатъ отъ отрядъ, изпратенъ отъ Панагюрище.

Разрушението на желѣзнницата бѣ възможно, но възстаниците, както и въ всичко друго, се оказаха съвсемъ неподготвени за него. При това първата грижа на турцитѣ бѣ да поставятъ охрана по линията, мѣрка която възстаниците не бѣха предвидили. Проче върху желѣзнницата не се посегна.

Съ изгарянето на Пловдивъ бѣ натоваренъ Отоонъ Ивановъ. Той бѣше наелъ двадесетъ кѫщи, въ които трѣбаше да дойдатъ да живѣятъ двадесетъ души подпалвачи отъ Панагюрище. Обаче, поради липса на разпоредителностъ и прибързаното избухване на възстанието, подпалвачите не дой-

доха; не дойде и предвидениятъ отрядъ. Пловдивските съзаклетници, годни за оржие, броеха всички около 30 души и сами не можеха да направятъ нищо. Отъ друга страна, отъ своя представител въ Оборище, Георги Търневъ, който бѣ членъ въ военната комисия, членовете на Пловдивския комитетъ знаеха плана на възстанието. Съобразно плана, тѣ решиха на 22-и априлъ, следъ като запалятъ своите кѫщи и нѣкой други здания, едни да заминатъ за Царацово да повдигнатъ полските села и да ги заведатъ въ Копривщица, а други да отидатъ къмъ с. Сотиръ, да повдигнатъ околните села и да ги водятъ въ Перущица и оттамъ — въ Батакъ¹⁾.

Следъ слабъ опитъ да се запалятъ две-три кѫщи, отъ тридесетъ възстаници тръгнаха само трима. Георги Търневъ отиде въ Копривщица. Отоонъ Ивановъ отиде къмъ Сотиръ и намѣри, че бѣха възстанали само селата Бойково и Дѣдово, а жителите се бѣха скрили въ гората; но и тѣ, следъ като бashiбозукътъ изгори селата имъ, предадоха оржието, за да не бѫдатъ изклани. Другите села или не възстанаха, или сключиха договоръ съ околните турски села да се пазятъ взаимно.

Третиятъ, който тръгна отъ Пловдивъ, бѣше Кочо Чистеменски. Той стигна Перущица и даде тласъкъ на революционното движение на колебаещите се перущичани. Но изглежда, че Кочо Чистеменски не е биъл посветенъ въ плана на възстанието. Той не повдигна въпроса за преселяване на Перущица въ Батакъ. Тоя въпростъ, въобщѣ, не е повдиганъ въ Перущица следъ избухване възстанието, или нѣмаме никакви сведения за подобни постъпки. Но идеята за преселяване въ Батакъ е била известна въ Перущица още преди избухване възстанието. Г. Натевъ въ своята книжка „Зашита на Перущица“ съобщава, че около 15-и мартъ дошелъ въ селото нѣкой си апостолъ, когото той нарича Бенковски. Апостолътъ пише Г. Н.—най-много препоръчваше батачани, че сѫ били съвършено пригответи, и че тѣ сѫ най-

¹⁾). Споредъ плана, тия села трѣбаше да отидатъ въ планината къмъ Ахъ Челеби, но вижда се, че въ Пловдивъ сѫ знаели слабостта на организацията въ тия мѣста, та сѫ решили да заведатъ въоружените възстаници въ Батакъ.

мъжественитѣ хора, които ще играятъ най-важната роля въ възстанието, като направятъ Батакъ непристиженъ за турските сили. На това основание той бѣше казалъ на членовете отъ комитета, въ случаи на нужда да се изпратятъ женитѣ и децата въ Брацигово и, заедно съ тамошните жени и деца, да се прибератъ въ Батакъ, като най-безопасенъ пунктъ.

Една отъ причините, за да не се преселятъ тѣ и да останатъ да се борятъ сами, бѣше и постъпката на Соколски—тѣхниятъ представител въ Оборище. Макаръ храбъръ и пламененъ патриотъ, той не постъпилъ умно спрямо своите съселени. Той бѣше членъ въ военната комисия, която уреди плана на възстанието, но той остана при Бенковски, не се върна въ Перущица, нито съобщи нѣщо по решенията въ комитета. Перущичани до края на възстанието чакаха да пристигне Соколски съ отрядъ панагюрици и да имъ каже какво тръбва да правятъ.

Съ невъзстановането на Т. Пазарджикъ не възстанаха и селата около него; нѣкой отъ тѣхъ и не бѣха проникнати отъ революционната пропаганда. Бѣлово, Сестримо, Момино и Миненково така сѫщо тръбаше да се преселятъ въ Батакъ, но тѣ въ началото се колебаеха да възстанатъ ли или не. Едва на 25-и, когато Бенковски бѣше дошелъ на Еледжикъ, Бѣловци изпратиха да му кажатъ, че сѫ готови да възстанатъ. На другия денъ Бенковски мина презъ Сестримо, стигна въ Бѣлово и ги повдигна. Въ Бѣлово се събраха селата Малко Бѣлово и Миненково—всичко 350 въоружени възстанци. Тръбва да признаемъ, че Бенковски, бидейки отличенъ агитаторъ и отличенъ военачалникъ, бѣше бездаренъ полководецъ. Той умѣеше да увлича и води хората, но не знаеше на кѫде да ги води и какво да прави съ тѣхъ. Едно възстание успѣва, когато се разпространява и парализира властта. Първото и главно поражение на едно възстание е неговото ограничение. Следователно, за възстанието се налагаше само единъ начинъ за действие—настѫпателниятъ. Бенковски, следъ неуспѣха при Стрелча на 22-и, премина въ тая посока въ отбрана. Следъ успѣха при Петричъ, той не предприе нищо къмъ Златица и София. Отъ Еледжикъ не посмѣ да настѫпи къмъ Ихтиманъ. Бѣлово той стоеше предъ Пазарджикъ,

града, който съ околността си отдѣляше възстаналото Срѣдногорие отъ възстаналиятъ Родопи. Но той не предприе нищо противъ тоя градъ, не направи нищо, за да обедини дветѣ възстанали области. Между това, превземането на Т. Пазарджикъ бѣше и най-доброятъ начинъ да се помогне на Панагюрище. Хафѣзъ паша не би посмѣлъ да навлѣзе въ Срѣдна гора, когато Пазарджикъ е въ рѣжете на възстаницитѣ. Не може да се извини Бенковски, че по неопитностъ не се е досѣтилъ какво тръбва да направи, защото всички поменати настѫпателни действия сѫ предвидени въ плана. Но той не можеше да разбере значението на онova, което е предвидено. Вмѣсто бѣрзо и решително настѫпление къмъ Пазарджикъ, той се отдаде на тѣржества и продаване кабадайлъкъ. Най-истина, той разруши желѣзната пѣтъ и изгори станцията при Бѣлово, но това не бѣше отъ голѣмо значение, защото желѣзната пѣтъ тукъ свършваше, и станцията бѣше последна. Тръбва да се признае, че вѣроятността да се превземе Пазарджикъ бѣше много малка, но неуспѣхътъ въ тоя случай щѣше да бѫде по-малко чувствителенъ отъ отказа да се приеме нападението.

Той не направи нищо, даже и не помена за предвиденото въ плана преселване на бѣловци въ Батакъ. Нѣщо повече: на минаване презъ Сестримо, той заповѣда на сестримци да изнесатъ храна на Сестримския балканъ и въ случаи на опасностъ да се отглеждатъ тамъ съ семействата си. Не направи никакъвъ опитъ даже да влѣзе въ сношение съ Баташкия районъ. Нищо не характеризира така добре вѫтрешната пустота, липсата на идейтъ, както предаването на външенъ блѣськъ. Въ Бѣлово Бенковски се предаде на истински ориенталски кабадайлъкъ и, като прекара така нѣколко часа, замина обратно за Еледжикъ.

Идванието му въ Бѣлово, безъ сериозенъ замисълъ не до-принесе нищо. Следъ неговото заминаване, бѣловчани и тѣхните съседи скриха пушкитѣ, нацѣпиха дървения топъ и на-ведоха глава предъ първия турски отрядъ, който се показа отъ Сарандей.

По тоя начинъ между възстаналото Срѣдногорие и Баташкия районъ остана единъ широкъ поясъ отъ невъзстанали

села. Въ тоя поясъ турцитѣ насочиха войски отъ изтокъ и отъ западъ. Баташкиятъ районъ остана уединенъ, при това безъ общо началство.

И така, едничката надежда за помощъ на Батакъ остана Брацигово и неговата околностъ. За нещастие, Батакъ бѣ отдѣленъ отъ Брацигово съ мюнхенски села. Единствениятъ християнски етапъ бѣше Пещера. Но и той не възстана и остана въ турска властъ, така че батачани бѣха изолирани. Трѣба дѣ се признае, че въ цѣлата възстанала областъ брациговци проявили най-голѣма енергия, най-много умъ, както въ подготовката на възстанието, така и въ военните действия. Тѣ проявили и най-голѣми усилия да действуватъ задружно съ Батакъ. Най-после, тѣ излѣзоха и най-добри дипломати, като дадоха единъ почтенъ край на своето възстание. Начело на движението въ Брацигово бѣше Пътлешковъ, човѣкъ смѣлъ, енергиченъ и преданъ на дѣлото. Бенковски вѣрно бѣше го оценилъ; той настоя Пътлешковъ да бѫде представителъ въ Оборище и, навѣрно пакъ по негово желание, ние го виждаме членъ въ Военната комисия. Не знаемъ какво е участието му въ изработване плана, но току-речи само той бѣше проникнатъ отъ плана и се стремѣше съ голѣма енергия къмъ изпълнението му.

Още щомъ се обяви възстанието, Радилово се пресели въ Брацигово. Радиловци бѣха най-войнствените елементъ въ околността, та благодарение на тѣхъ, Брацигово се за-сили твърде много. До 26-и априлъ чрезъ смѣли и обмислени действия възстаниците спечелиха нѣколко победи надъ околното мюнхенско население и успѣха да преселятъ въ Брацигово селата Аликово, Жребичко, Бѣга, Яск кория, Козарско и частъ отъ Ново село. Нѣкой отъ тия села имаха население смѣсено отъ християни и мюнхенци, та преселението бѣше особено трудно. Нищо не се направи по отношение на Пещера, но едва ли можеше да се направи нѣщо, защото въ тоя твърде важенъ отъ военно гледище пунктъ, мѣстниятъ турски елементъ бѣше силенъ, пѣкъ и пазарджикскитѣ бегове и властъта бѣха взели мѣрки да го задържатъ въ рѣжетѣ си.

Предстоеше, съгласно плана, събранитѣ въ Брацигово села да се преселятъ въ Батакъ. По тоя поводъ, споредъ

изследванията на Страшимировъ, възникнали недоразумения. Часть отъ брациговци не искаха да напуснатъ домовете си, други тѣ, заедно съ преселените, настояваха да заминатъ за Батакъ.

Въ връзка съ тоя въпросъ е станала и вътрешната уредба на възстаниците. Тѣ като партията за преселението взе връхъ, то за общъ началникъ бѣ избранъ преселенецътъ Гого Ангелевъ отъ Радилово, човѣкъ уменъ и съ военни съвѣщания, и за негови помощници Лазаръ Илиевъ и Иванъ Т. Бойчевъ, пакъ вѣнчни хора. Пътлешковъ, който, като членъ въ комисията, навѣрно е наложилъ преселението въ плана, не е можалъ да бѫде противъ него, но сигурно не е можалъ и да го наложи на своите съграждани, и затова е отсѫпилъ началството на лице, което е могло да действува по-строго. Вижда се, че единъ отъ мотивите, по който брациговци не искаха да се вдигнатъ отъ Брацигово е билъ недостатъкътъ на превозни срѣдства, та Брациговскиятъ комитетъ реши да поиска отъ батачани коне. За тая цель още на 26-и априлъ бѣ изпратенъ въ Батакъ пратеникъ Иванъ Глухчевъ. Но, преди да видимъ резултата отъ тая постъпка, нека проследимъ онова, което стана въ Батакъ до тоя денъ.

Възстанието въ Батакъ.

Обявява и организация на възстанието.

21-и априлъ, два дни предъ Георгіевденъ и единъ денъ следъ обявяване възстанието, бѣше пазаренъ денъ; въ Пазарджикъ бѣха се събрали на пазаря много селени. Мнозина бѣха докарали агнета и овни за проданъ, защото е обичай да колятъ курбанъ на празника — българите агнета, а турцитѣ овни. Отъ Батакъ така сѫщо имаше надошли селени да продадатъ добитъкъ и да си купятъ разни потреби. Такива хора Батачани наричатъ обикновено „скарче“. Между тѣхъ бѣха: Георги И. Христосковъ, Георги А. Кавлаковъ и Ефимъ И. Пунчевъ; и тримата бѣха дошли да си купятъ жито. Сутринта на 21-и, както се каза, Пазарджикскиятъ комитетъ получи кървавото писмо за обявата на възстанието. Пристигна и изпратениятъ въ Панагюрище полицейски ко-

мисаръ Ахмедъ ага, а така също и избѣгалитѣ полицейски чинове отъ Панагюрише, така че възстанието стана известно и на българите и на турцитѣ. Скоро подиръ това до-тичаха мюхамеданските цигани отъ Калугерово, а следъ тѣхъ и бѣгашите юруци отъ махалитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Тополница. И единъ и другите бѣха видѣли съ очите си четата на Бенковски и преселнишките кервани, охранявани съ стражи. Всичко това, а особено врѣвата на циганите, предизвика смущение и уплаха у християни и мюхамедани. Разнесе се слухъ, че панагюрици настѫпватъ къмъ града. Въ къско време дюкянитѣ се затвориха, всички се изпокриха, и градът опустѣ; по улиците не се мѣркаше жива душа. Разбира се, че и селяните побѣрзаха да се върнатъ въ селата си и разнесоха новината за възстанието и за страхъ на турцитѣ. Тримата скарачи на заминаване се отбиха въ хана на Ржжанката, единъ отъ членовете на Пазарджикския комитетъ. Ржжанката даде на Ефимъ Пунчевъ възстаническа гугла съ левче да я занесе на П. Горановъ и повече нищо не имъ каза. Вижда се, че Ржжанката още не е знаелъ за оставеното отъ Пѣтлешковъ възвание. Следъ това тримата, безъ да куплятъ жито, за което бѣха дошли,шибнаха конетѣ и вечерта се озоваха въ Батакъ. Новината се разнесе съ голѣма бѣрзина. Въ кратко време всички батачани се струпаха около скарачитѣ, които разказваха всичко видено и чуто, разбира се преувеличено, както е неизбѣжно въ подобни случаи. Нѣма съмнение, че членовете на комитета първи доловиха многожеланото, но неочеквано така прибрѣзано известие. Горановъ веднага свика на събрание у дома си членовете на комитета. Предстоеше да се реши въпръсътъ дали произшествието, станало въ града, да се вземе за сигналъ, даденъ за възстание, или не. Комитетътъ се намираше въ затруднение. Съгласно решението въ Оборище, възстанието трѣбваше да се обяви на 1-и май, като се предизвестяватъ комитетите петъ дни по-рано, обаче, споредъ съобщението на скарачитѣ, възстанието е избухнало десетъ дни по-рано. Официално известие за това не бѣше получено. Въ Батакъ не знаеха, че възванието, изпратено отъ Пѣтлешкова, е паднало въ турски рѣже.

Разискванията траяха дълго време; заедно съ въпроса да възстанатъ или не комитетътъ разглеждаше и първите

мѣрки, които трѣбва да се взематъ. Между това, нетърпеливите батачани се бѣха натрупали около кѫщата на Горанова и чакаха да чуятъ решението на първенците. Любопитството бѣше така голѣмо, че нѣкои се присламчваха къмъ вратата и подслушваха, за да узнаятъ накѫде клонять разискванията. Между тѣхъ бѣше и Ангелъ, 18-годишниятъ синъ на Петъръ Горановъ, обзетъ отъ страстенъ патриотизъмъ, който характеризираше всички интелигентни младежи въ оназа епоха.

— Каква е работата, какво ще стане? — питаха ги шепнишкомъ отъ задните редове.

— На барутъ мирише — отговаряха подслушвачите.

— Ще каже, кръстътъ ще се издигне, разнасяше се изъ тѣллата. Нетърпението ѝ достигна до крайните предѣли. Нови подслушвачи се издигнаха до самитъ прозорци на стаята, въ която заседаваше комитетътъ, и се развикаха:

— „Барутъ, барутъ, смърть на тирания!

— Вждре вече преброяватъ най-добрите пушки, ония, които муха умѣрватъ. Прощавайте се съ чарковете, горите, волове и пелките (брадвитѣ); ще се търкалятъ чалми по земята — извикаха съ въздоргъ нѣкои.

— Тукъ имаме една чалма, дошла ни на крака, синътъ на Ахмедъ Барутинлията доспатски разбойникъ — отзова се другъ — защо още чакаме, та не му светимъ маслото?* Тѣллата се раздвижи, и зашумѣ; следъ остри препирни една група се отдѣли и насочи къмъ кѫщата на Ангелъ Ганевъ.

Ангелъ Ганевъ бѣше селски „мастрафия“, съ други думи, той бѣше натоваренъ да посреща, настанява и храни правителствените хора, и всички турци, които, разбира се, смѣтаха себе си по рождение за такива. Той представяше смѣтки въ общината за направените разноски (мастрафъ), и общината му ги изплащаше.

Тая вечеръ у него бѣше на конакъ (квартира) Асанъ, синътъ на барутинския къръ ага Ахмедъ ага, заедно съ нѣкои свои другари, и групата батачани отиваше да принесе тия неканени гости като първа жертва предъ олтаря на отмъщението. Групата заобиколи домътъ на Ангелъ Ганевъ и поиска да ѝ се предадатъ отбелязаните жертви. Тъй като имъ бѣ отказано, ревностните отмъстители разбиха заключените порти, влѣзоха вждре и съ запалена борона въ

една ржка, съ пушки и ножове въ другата претърсиха и най-скришните кътова на къщата, обаче Асанъ и другарите му не се намъриха; благоразумниятъ мастрофия бѣ ги извѣль презъ една скрита вратичка и още сѫщата нощъ ги преведе презъ Карлъшкия путь за доспатските села. Въ тая работа, по думитѣ на нѣкои, му помогалъ Горю Каваковъ.

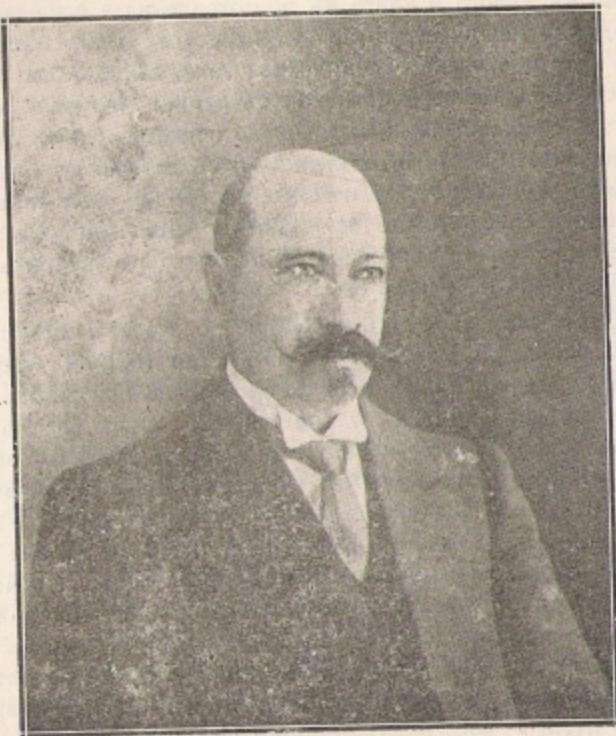
Между това, заседанието у Петъръ Горановъ продължаваше. За съжаление, ние не знаемъ нищо за разискванната, станали въ тия сѫдбоносни моменти, нито даже името на всички, които сѫ участвали въ заседанието. Ангелъ Горановъ ни поменава само следнитѣ: *Петъръ Горановъ, Стефанъ и Ангелъ Трендафилови, Вранко Пауновъ, Тодоръ попъ Нейчевъ и Иванъ Божинъ*; сигурно е имало и други, но кои сѫ, не знаемъ. За взетитѣ решения може да се сѫди по направенитѣ разпореждания, които нетърпеливата тѣлпа бѣрже долавяше и изпълняваше. Между тѣлпата бѣше, както се каза, и младиятъ Ангелъ Горановъ, който ни е описанъ нова, което е станало около дома на баща му. Както изглежда, комитетътъ, като е получилъ сигурни известия, че Брацигово и околните села сѫ възстанали, фактъ, който се потвърдяваше и отъ пожарите въ полето, и главно, като се научилъ за паниката въ Пещера и арестите на комитетските хора въ тоя градъ, се е убедилъ, че му оставатъ само два пъти: или да остане върень на клетвата, като обяви възстананието и положи сѫдбата на селото върху оржието и върху солидарността на другите възстанали мѣста, или да изостави светото дѣло, така грижливо лелѧно въ сърдцата имъ, да наведе вратъ предъ азиатския тиаринъ и да очаква на другия денъ членовете му да бѫдатъ вързани и отведени въ затвора отъ турска полиция.

Батачани, отъ вѣкове крепени отъ единъ високъ, както религиозенъ, така и племененъ мораль, заяканалъ подъ влиянието на революционната пропаганда, не можеха да станатъ измѣнници. Отъ друга страна, тѣ така дѣлбоко се бѣха замѣсili въ революционното дѣло, че не можеха да очакватъ никаква снизходителност отъ турска власт. Първенцитѣ трѣбваши да избиратъ оржието или вѫжето. Пъкъ и самото село, разположено всрѣдъ фанатизираните мюсюлмански маси, следъ разкритие на революционната организация, не

можеше да очаква друго, освенъ разорение. Най-после, трѣбаше да се вземе подъ внимание и настроението на тѣлпата, която се бѣше струпала около дома на Горанова. Тя чакаше тамъ, не за да чуе съветъ за покорност. Бѣше „минало полунощъ, когато комитетътъ дойде до заключение, че нѣма другъ изходъ, освенъ да се прибѣгне до оржие, и реши да обяви възстананието. Повикаха нѣколко момци по-посветени въ дѣлото и които въ приготвленията служеха като посрѣдници между комитета и простата маса. Момците, следъ като получаваха заповѣдъ, излизаха, отиваха въ домовете си, връщаха се въоружени съ пушки, пищови и ножове и се наредиха на мегдана до портата, безъ да даватъ каквито и да било обяснения, и съ сериозность, каквата налагаше решителността на момента. Не ще съмнение, че комитетътъ е искалъ съ тая мѣрка да има при обявяване възстананието една вържена сила, съ която да държи въ респектъ фанатизираната маса.

Обаче самиятъ фактъ говорѣше повече отъ всѣко устно обяснение. „Всѣки разбра, че въ тая минута, посрѣдъ нощната тѣмнината първенцитѣ сѫ решили да прекратятъ робството, да счупатъ веригите на тежкото поданство, да обявятъ свободата и независимостта и да поздравятъ селените съ новъ човѣшки животъ“ — пише Ангелъ Горановъ. — „Всѣки искаше да посрещне великото събитие, колкото се може по достойно и по начинъ, чрезъ който може да докаже най-нагледно тѣрдата решимост да се бори на животъ и смърть. Желанието да се излѣзе тѣржествено съ „пушка бойлия“ на рамо, съ „сабля френгия“ на кръста и „пищови съ арабия“ на поясъ бѣше непреодолимо“. Множеството се пръсна, въоржиха се и се струпа отново предъ портата на Горанова. Когато къмъ 3 часа презъ нощта Петъръ Горановъ, Стефанъ и Ангелъ Трендафилови, Вранко Пауновъ, Тодоръ п. Нейчевъ и Иванъ Божинъ излѣзоха, за да изпратятъ призованитѣ да заематъ по-важните мѣста около селото, тѣ съ очудване видѣха, че по-голѣмата част отъ селените, въоржени, чакатъ разпореждане и за себе си. Нощта бѣ една отъ най-тѣмните, но тѣмнината съ своята таинственостъ придаваше по-голѣма тѣржественост и по-голѣмо обаяние на събитието. Петъръ Горановъ приветствува събраните съ свободата, прогласена отъ Главния комитетъ въ Панагюрище, и

напомни длъжността къмъ отечеството, която тая свобода налага на всъки българинъ. Той завърши съ думитѣ: „Да живѣе свободата на България, смъртъ на петвѣковния умразъ тиранинъ!“ При тѣзи думи събраните изпразниха пищовитѣ си. Гърмежитѣ огласиха цѣлия Батакъ и възвестиха великото събитие. Групи селени, които очакваха изве-

Ангелъ Горановъ

стието по махалитѣ, така сѫщо съ изстрили отговориха, че сѫ разбрали станалото и че го приематъ на драго сърдце. Всички въоружени тръгнаха на чети изъ селото да възвестяватъ свободата съ весели възклициания, съ гърмежи, и всички се поздравяваха: „Честито да ни е, честито да ни е!“ Гърмежитѣ и врѣвата събудиха женитѣ и децата. И тѣ излѣзоха на портитѣ съ запалена борина въ рѣже, освѣтяваха тѣр-

жеството и се любуваха на възорта на мѫжетѣ. Това бѣше нощъ на възвишенъ захласъ и патриотично опиянение.

Първите разпореждания на съвета бѣха и мѣрки срещу противника, който се намираше въ селото. Той бѣше малочисленъ: Селимъ пѣдарътъ, който служеше и за шпионинъ на турска полиция, Сайдъ ефенди, чиновникъ изпратенъ отъ Одринъ по събиране десятъка, и десетина души циганиковачи. Всички бѣха обезоружени веднага, а на първите двама поставиха стража да ги пази, защото много отъ селенитѣ искаха да си видятъ смѣтките съ тѣхъ по единъ безапелационенъ начинъ. Заедно съ това взеха се мѣрки срещу противника отвѣнъ. Изпрати се на всички по-важни мѣста около селото постоянна стража, съ заповѣдь да заловятъ и обезоружаватъ всички въоружени турци и да съобщаватъ въ съвета за онova, което забелязватъ. Изпратиха се избрани бѣрзходци и добри стрелци (пушкари) по отдалеченитѣ върхове за „съгледатели“, съ други думи да следятъ, както за онova, що става въ близките мохамедански села, така и за онova, което става въ Пазарджишкото поле.

Сутринята на 22-и априлъ хубавото пролѣтно слѣнце освѣти Батакъ въ съвсемъ другъ видъ. Петаръ Горановъ, Ангелъ Трендафиловъ и Тодоръ п. Нейчовъ се явиха на улицата въ възстаническа униформа: панталони съ зелени ширити и калпаци съ притиснати сребърни левове! Голѣмата промѣна въ сърдцата и душите трѣбваше да се отрази и външно. Трѣбваше съ единъ по-гледъ да се познае, кой е борецъ за свободата и е готовъ да мре за нея, и кой не е. Обличането възстаническа униформа е било всъкога най-яркиятъ признакъ за строшаване ярема на робството. При това тя има и дисциплинарно значение. Оня, който облѣче една униформа, се подхвърля и на всички строгости, които налага тя; фесътъ и потуритѣ се смѣтата за турско облѣкло, наложено отъ завоевателите; за българина тѣ бѣха присъщи на робството. Батачани ги афоресаха и последваха примѣра на своите предводители. Наредъ съ пушките и пищовите захванаха бѣрзо да се влачатъ по улиците агнешки, ярешки, овчи и кози кожи, които съ най-голѣма бѣрзина се преобръщаха на високи, макаръ и прости, калпаци, много по-страшни отъ казашките, и се натъквали

ха на главитѣ. Но само това не стигаше. Всѣки виждаше, че за новия войнишки животъ турските потури сѫ непригодни, пъкъ и за самото тържество—неприлични. Случайно тия желания и нови нужди намѣриха донѣде удовлетворение то си. Въ селого имаше нѣколко складове съ шарени влашки човали. Складоветѣ се отвориха, човалите разграбиха и раздадоха на женитѣ да ги преобрънатъ на панталони, прилични на шопските, които се смѣтаваха за чиста народна носия. Още сѫщия денъ мнозина излѣзоха на позициите си съ тия дрехи, шарени, като дѣдовници, съ калпаци отъ цѣла овча или козя кожа. „Тая външна промѣна се смѣташе отъ самите селени толкова необходима, че единъ сиромахъ, който по-напредъ си бѣ продалъ воловетѣ, за да си купи пушка, като не можа да се възползува отъ влашките складове, и като нѣмаше какъ да промѣни дрехите си, закла едничката си свиня, одра кожата ѝ, обши я съ шило и я надяна на главата си“, — завѣршва Ангелъ Горановъ своя нелишенъ отъ хуморъ разказъ.

Разбира се, нѣма стадо безъ метилави овци И въ Батакъ имаше нѣкои, които не искаха да се лишатъ отъ приятностите на спокойствието, па било то и въ робско състояние, и когато другите се въорожаваха, тѣ запрѣгаха колитѣ, за да отидатъ на работа. Но въорженето мнозинство кръстосващо улиците, разпрѣгаше колитѣ имъ и ги повръщаше къмъ дѣлга, който налагаше общото дѣло. Дюканитѣ и кръчмитѣ така сѫщо се затвориха, и въ кратко време всичко мжжко и способно да носи оржжие замина за позициите.

Още преди възстанието, презъ великденските пости, съзаклетниците се бѣха събрали въ Ташлийското дере, за да устроятъ въоржените си сили. Общоприетата възстаническа организация тѣ приспособиха споредъ мѣстните условия. Вместо общоприетите хилядници, стотици и десетици, батачани въведоха петстотици, петдесетици и десетици. Назначиха се и съответни началници. Обаче, за окончателното устройство батачани очакваха да получатъ наставления отъ Главния комитетъ. При това очакваха да се преселятъ въ Батакъ много села, и, следователно, окончателната организация можеше да стане само следъ преселението, както стана

и въ Брацигово. При все това батачани се устроиха временно както следва: дѣлътъ главенъ разпоредителъ или войвода съвсемъ естествено падна върху главния двигателъ, душата на дѣлото, Петъръ Горановъ. Около него се състави съветъ отъ първенците: Трендафилъ Тошевъ, Вранко Пауновъ, Петъръ Трендафиловъ, Тодоръ п. Нейчовъ, Димитъръ Гѣлевъ и Иванъ Божинъ. Дѣлътъ секретарь при съвета пое младиятъ Ангелъ, синътъ на Петъръ Горановъ. Всички избрани за оржжие броеха около 1100 души. Разбира се, не всички бѣха въорожени съ огнестрѣльно оржжие, но въ краенъ случай можеха, или да бѣдятъ употребѣни като замѣстници на убити и ранени, или да се снабдятъ отпосле съ оржжие, или, най-после, да участвуватъ при действие съ хладно оржжие — ножове и копия. Всичките 1100 души бѣха раздѣлени на две петстотици. За тѣхни началници — петстотници — бѣха избрани двамата братя Стефанъ и Ангелъ Трендафилови — гиганти по рѣстъ и сила и опитни въ оржжието. Организацията, както ще видимъ, не можа да се пази строго. За вкореняването ѝ липсваше време и навикъ. Това отъ една страна прѣчи, за да може да се възстанови тукъ съ подробности, отъ друга страна, малкото останали живи следъ ужасите, които прѣживѣха, не могатъ да си спомнятъ имената на всички по-долни началници. Поменаватъ се като петдесетници и десетници следните лица: Тодоръ п. Нейчовъ, Стефанъ Несторовъ, Тодоръ Ан. Кавлаковъ, Ангелъ Мерджановъ, Коста Вранчовъ, Петъръ Ковача, Димитъръ Г. Коларовъ, Димитъръ Тянчевъ, Иванъ Божинъ, Никола Банчевъ, Петъръ Батевъ, Ангелъ Н. Каравладевъ, Горю Д. Хаджийски и Стоянъ Стойчевъ. Избраха се около 40 души пъргави ездачи съ добри коне и отъ тѣхъ формираха конница, която трѣбваше да обикаля позициите и да изпраща съгледатели (разузнавачи). Освенъ това, наредиха особена стражка да пази реда въ селото.

Съветътъ заседаваше постоянно и надзираваше за точното изпълнение разпорежданятията. На никого не бѣше позволено да напушта позицията безъ разрешение; непокорните се наказваха строго и дори немилостиво. Нѣма сведения, какъ сѫ били разположени възстаниците около селото. Знае се, че Стефанъ Трендафиловъ е билъ на Св. Георги, позиция разположена на пжтя за Пещера, който тогава минаваше по височините на лѣвия брѣгъ на Стара рѣка; от-

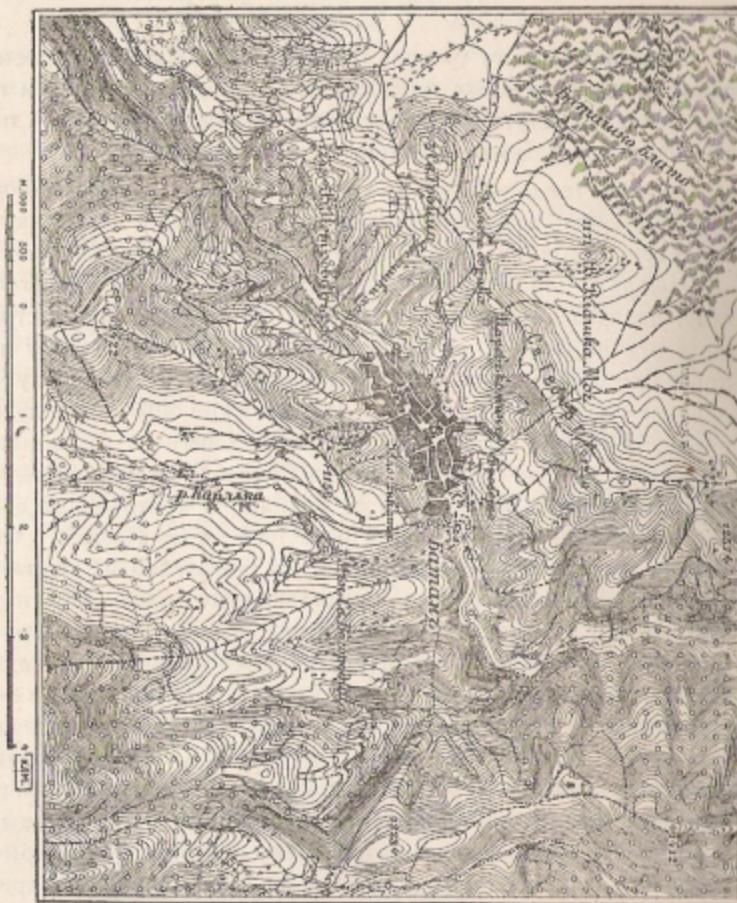
тамъ се очакваше най-сериозното нападение. Отъ петдесетните цитѣ тамъ е билъ Тодоръ попъ Нейчовъ. На Беглишките хармани билъ Димитръ Тянчевъ и на Кънева борика — Иванъ Божинъ. Освенъ това, бѣха заети позициите на Иванова ливада, Галагонката, Свети Георги, Царевъ куминъ, Сухо дере и Свети Никола. Топът е билъ разположенъ при параклиса Св. Никола, въ долния край на селото. Характерно е, че батачани се придържаха о хайдушката тактика, съ други думи пренебрегватъ височините и заематъ низките места, през които минаватъ пътища. Впрочемъ това се налагаше отъ малката далекобойност на пушките; ако заемаха върховете, курсумите нѣмаше да могатъ да стигнатъ до пътия. Предъ позициите бѣха изтѣкнати стражи. Знаятъ се местата само на две отъ тѣхъ, едната — на Пещерския пътъ; а другата — на Семеръ Аланъ. На Семеръ Аланъ имаше турска стража, която охраняваше прохода Ташъ боазъ. Стражата се помѣщаваше въ една каменна кула, приспособена за отбрана. Съ избухване възстанието въ Батакъ и приближаването баташката стража, турцитъ напуснаха кулата, а батачани се укрепиха близу до нея въ местността наречена Биглата.

На позиците още първия денъ, 22-и априлъ, закипѣ дейностъ. Правѣха таби, т. е. копаеха окопи. Моми, жени и баби излѣзоха съ мотики и лопати и помогаха на мѫжете. Тѣ имъ носѣха и храна. Въ сѫщото време мѫжетъ произвеждаха строеви занаятия. Командитъ се даваха на турски езикъ, така, както бѣха въ употребѣніе въ турската армия.

Първите дни на възстанието.

На другия денъ — 23-и априлъ — бѣше Георгіевъ денъ. По разпореждане на Горановъ, четитѣ слѣзоха отъ позицията и се наредиха стройно на площада предъ черквата Св. Неделя. Свещениците Нейчо Пауновъ и Петъръ попъ Илчевъ отслужиха тържественъ, благодарственъ молебенъ. „Възторгътъ бѣше неописуемъ — пише Ангелъ Горановъ — въодушевенietо сияеше на веселитѣ, бодритѣ и пълнитѣ съ живостъ лица. По високия си ръстъ и съ високите рунтави калпаци възстанците приличаха на гора отъ дървета съ кичести върхове. Момитѣ, женитѣ и децата съ китки въ ръце и съзи на очи

отъ радостъ се трупаха около тѣхъ и много не можаха да познаятъ своите. Подиръ молебна всички цѣлуваха кръста, а свещениците ги благославяха и пожелаваха успѣхъ на свето-

Батакъ и околнността му.

то предприятие. Учениците и по развититѣ младечки запѣха песенъта:

Дойде време, дойде часъ
Иго да строшимъ,
Стига, стига вече,
Робство да търпимъ.
Хайде, хайде, хайде
На бой да вървимъ и пр.

Четниците подъ тектния напѣтъ на пѣснъта, въ строенъ редъ, следъ като взеха по китка отъ женитѣ и момитѣ и ги натъкнаха въ устата на пушкитѣ си, заминаха отново за по-зицитетъ и продължиха учението и окопната работа.

Между това, съветътъ въ селото се научи, че *Петълешковъ*, като се върналъ отъ Панагюрище, предалъ единъ екземпляръ, отъ кървавото писмо (възванието) въ Пещера да го препратятъ на *Петъръ Горановъ* въ Батакъ, и че писмото, поради предателство, паднало въ ръцетъ на турцитъ. Въ сѫщото време стражата отъ върховетъ на Пещарския пѫтъ съобщи, че долу въ полето се вижда димъ отъ огромни пожари. Всички бѣха убедени че горятъ турските села. Това възбуди още повече душеветъ. Много отъ възстанциците искаха веднага да нападнатъ съседните турски села, но *Петъръ Горановъ* очакваше заедно съ възванието и наставления за начина, по който ще се действува съгласно общия планъ, и за това не се съгласи. Съветътъ изпрати особени пратеници въ Брацигово и Радилово, за да получатъ възванието и наставленията или поне да научатъ „плана на общите действия на тѣхните главатари“. Споредъ *Ангелъ Горановъ*¹⁾, пратениците донесли отъ Радилово оригинала на възванието, изпратено въ селото имъ, а отъ Брацигово — едно копие отъ него. Оригиналенъ екземпляръ Брацигово — едно копие отъ него не е запазенъ. Екземплярътъ, или точенъ преписъ отъ него не е запазенъ. Екземплярътъ, изпратенъ за Батакъ, както се каза, падна въ турски рѣце. Турската изпитателна комисия въ Пловдивъ го преведе на турски. Отъ турския преводъ си снель преписъ нѣкой ерменецъ. Отъ този преписъ го превелъ на български *Захарий Стояновъ*, който познава и оригинала и твърди, че съдържанието е сѫщото. Разбира се, че стилътъ и езикътъ при превода сѫ претърпѣли и промѣни. Ето съдържанието му:

¹⁾ — Бойчо — „Възстаннето и клането въ Батакъ“, с. т р. 39.

Братя българи,

Дойде вече краятъ на звѣрските злодействия, които отъ петь вѣка насамъ търпимъ нашиятъ народъ подъ умразната турска властъ! Всѣки отъ насъ съ нетърпение очакваше този моментъ. На . . . май започва вече денътъ на Българското народно възстание въ България, Тракия и Македония.

Всѣки честенъ българинъ, въ жилитѣ, на когото тече чиста българска кръвъ, както е текла тя и въ жилитѣ на нашите български крале: Крумъ, Борисъ, Симеонъ и Асенъ, трѣбва да грабне оръжието въ рѣце, за да възстанемъ като единъ човѣкъ и по този начинъ съ първия още ударъ да смутимъ неприятеля.

Нашите юнаци — българи не трѣбва да се боятъ отъ смъртта и отъ разни други опасности. Тѣ трѣбва да не се страхуватъ отъ това само по себе си нагнило турско правителство, което отдавна чака своето опропастяване. Напредъ братя! Вдигайте пушкитѣ въ рѣце, да се срещнемъ единъ други противъ неприятеля, за да запазимъ своето, да придобиемъ свободата си!

О, българи! Докажи, че живѣшъ и ти, покажи какъ знаешъ да ценишъ скъпата свобода!

Чрезъ днешното си възстание ти ще добиешъ свобода съ бой и съ собствената си кръвъ. Счупи хомота, който сѣче твоя вратъ като трионъ!

Ти, който търсишъ свобода, честь и човѣшко право за себе си, пази така сѫщо свободата, честта и правото на оногова, който ги потърси при тебе! Защити го!

Бжди юнакъ неустрашимъ срещу неприятеля, сражавай се, воювай геройски, но не отказвай благоволението си и къмъ роба!

Отъ днесъ, въ името на българския народъ, ние обявяваме предъ цѣлия свѣтъ, че желаемъ: или *Свобода*, или *Смърть* на всичкото население!

Напредъ, братя, Богъ е съ насъ!

Пратениците донесоха само възванието, „но нито за планъ, нито за инструкции можа да имъ обади нѣщо нѣкой. Самиятъ комисиръ *Василь Пѣтлешковъ* не знаелъ нищо по това“ — пише по този поводъ *Ангелъ Горановъ*.

Самъ Пътлешковъ бъше членъ на Военната комисия, и е знаилъ плана и решението относно преселението въ Батакъ. И Гого Ангелиевъ, който навърно е предалъ оригиналното възвание на баташкия пратеникъ въ Радилово, е знаелъ за преселението, защото още същия денъ — 23-и, или следния, Радилово се пресели въ Брацигово.

Очевидно, тукъ има недоразумение. Самъ Пътлешковъ, споредъ историята на Брациговското възстание, като се научилъ за залавянето на възванието, предназначено за Батакъ, изпратилъ на 23-и преписъ съ брациговеца Иванъ Глуфчевъ и Гюро Стояновъ отъ Ясъ-кория, които предали преписа въ Батакъ и го върнали. Тръбва да се допусне, че, или баташкиятъ пратеникъ е срешиналъ по пътя брациговскиятъ и се върналъ заедно съ тъхъ, та не се е срешиналъ съ Пътлешкова, или пъкъ Пътлешковъ и Ангелиевъ, имайки предвидъ предателството въ Пещера, не сѫ искали още да откриятъ плана.

Тръбва да се има предвидъ още, че възстанието бъде избухнало едва отъ два дни, и околните села тепърва се видиха, за да заминатъ за Брацигово.

Както и да е, отсѫтствието на указание за общи действия смути съвета въ Батакъ. При все това, Петъръ Горановъ не допушташе подобна слабостъ отъ главните двигатели на възстанието и не губъше надежда да получи указанието. При това, носъше се упоритъ слухъ, че селата, които се събиратъ въ Брацигово ще дойдатъ въ Батакъ. Започнаха да прибъгватъ въ Батакъ и хора отъвънъ.

Между това, на позициите се прекарваше весело. Войводата, началниците, учителятъ Тонджоровъ и свещениците обикаляха всъки ден и въодушевяваха селените. Жените въ опредѣлено време носеха ядене на своите юнаци, и всъки денъ отдѣлните чети печеха на ръженъ по нѣколко агнета. Виното, което батачани обичатъ, бъше забранено въ голъмо количество, и само това предизвикваше чести неудоволствия.

Не липсаха и дребни срѣщи съ противника. Една група помаци отъ долината на Места се бъше промъкнала между стражите и се озова предъ позицията на Кънева борика,

дето началствуваха Иванъ Божинъ и Ангелъ Кафеджийски. Стана сбиване. Паднаха убити трима помаци, откоито единъ известенъ строителъ на джамии. Останалите живи избъгаха въ Ракитово, откъдето съобщиха на властта за станалото. Стражата къмъ Фотенъ така сѫщо уби единъ турчинъ и рани нѣколко души. Никола Банчовъ въ мѣстността „Дъното“ хвана единъ ученикъ отъ цариградските медресета. Ученикътъ разбралъ каква участь го очаква, изявилъ съгласие да приеме християнската вѣра и се покръсти, но въпрѣки това, Никола го уби. Съветътъ смѣри убиеца, защото ученикътъ билъ безъ оръжие и не се противилъ.

На 24-и априлъ предъ стражите на Семеръ Аланъ се явиха двама заптии (стражари) — Караджа Асанъ и Помакъ Мустафа (Мутето). Тѣ бѣха пратеници на Барутинския къръ асъ Ахмедъ ага. Стражата ги пусна, и тѣ стигнаха на позицията при Беглишките хармани, дето бѣха приети вежливо и обезоръжени. Началникътъ на тая позиция бъше Димитъръ Тянчевъ. Нему заптиятъ казаха, че сѫ изпратени отъ Ахмедъ ага да видятъ, дали наистина сѫ възстанали батачани, и, ако сѫ възстанали, да питатъ, кои сѫ причините за това. Димитъръ Тянчевъ съобщи за всичко това на петстотинника Стефанъ Трендафиловъ, който се намираше на позицията Св. Георги. Следъ като се споразумѣ съ Петъръ Горановъ, Стефанъ Трендафиловъ отиде на Беглишките хармани и отговори на пратениците, че селото наистина е възстанало срещу нетъпимото тиранско правителство на султана и че то, както и всички други възстанали българи, ще отстоява до последна капка кръвъ своята свобода.

Следъ като ги нахрани, Стефанъ Трендафиловъ пусна свободно заптиятъ да се върнатъ и съобщать на своя началникъ онова, което сѫ узнали. Вежливите обращения заптиятъ, обаче, взеха за слабостъ, и като се поотдалечиха, единиятъ отъ тъхъ — Караджа Асанъ — се обърна къмъ възстаниците и съ заплашителенъ тонъ извика: „Ще видите подиръ нѣколко дни какво ще стане съ васъ!“

Да се остави безъ наказание такова грубо нарушение на посланишкия етикетъ, би било наистина голъма слабостъ и би повлияло много зле върху духа на възстаниците.

Стефанъ Трендафиловъ кипна, дигна пушката, каза: „Ето какво ще стане“, и съ единъ изстрелъ повали мъртавъ Хасана. Помакъ Мустафа припна да бъга, но Стефанъ Трендафиловъ извика на Димитър Тянчевъ, „Какво гледашъ бе?“ и последният стреля и повали мъртавъ бъгашия заптие. Тълата на убитите заровиха, а оржието имъ дадоха на възстаниците.

Известието за това събитие се разнесе съ най-голъма бързина по селото и по позициите. Смъртта на двамата стражари, които съ своите своеолия години наредъ измъчваха батачани и другите християни, се взе като справедливо отмъщение и въ свръзка съ очакваните победи предизвика новъ възторгъ и ново въодушевение. Мнозина завиждаха на честта и щастието на Стефанъ Трендафиловъ и Димитър Тянчевъ.

Огъ друга страна, тези дръзки действия и особено убийството на двамата стражари имаха лоши последствия. Противниците на революционното дъло във връзка съ неидването помощь отвънъ не губеха надежда работата да вземе единъ миролюбивъ край. Тези случки, обаче, правеха невъзможно осъществяването на тяхните предвиждания. Тези захванаха да мислятъ за сетнините и да предвиждатъ и да изброяватъ тайно бедствията, които ще сполетятъ селото. Въ следващите дни влиятелниятъ Ангелъ Кавлаковъ, най-големиятъ миролюбецъ и пессимистъ по отношение дългото, започна открыто да изказва своя страхъ относно близкото бъдеще и даже се подсмиваше надъ въоружените, които минаваха край него. Неговите думи започнаха да се шепнатъ между възстаниците на позициите, и вече започна да се усъща тукъ-таме упадъкъ и разложение. Необходимо бъше да се взематъ строги мърки.

Най-напредъ тръбаше да се обуздае влиятелниятъ Ангелъ Кавлаковъ. Съ тая работа се нагърби зеть му Петъръ Горановъ. При една среща на улицата, зетът „съ свойствения му пламененъ и труднообуздаемъ характеръ“, безъ да гледа на родственикъ връзки, го нападна и го удари нѣколко пъти съ чифтето, после извади сабята да го съсъче, но тъстът сполучи да избѣга и да се скрие. Въ сѫщото

време се даде заповѣдъ на началниците да наказватъ строго всички, които си позволяватъ да критикуватъ станалото, или които изказватъ страхъ за бѫдещето. Споредъ Ангелъ Горановъ, началниците изпълнявали ревностно, но и своеобразно заповѣдта. Имаше хора бити немилостиво до осакатяване. Намѣсто да прекратятъ критиките, увеличаваха негодуванието, като помагаха съ това да се развива по-бърже вредната агитация. При все това, подобни случаи бѣха малко, държаха се тайно и се заглушаваха въ общия ентузиазъмъ.

Дръзките постъпки на батачани въ станалиятъ срещи, демонстративните маршировки на четите край синорите на съседните мюсюлмански села, стрѣснаха околното мюсюлманско население. Вестта за убийството на двамата стражари пъкъ просто го порази. Работата клонѣше на животъ или смърть, а пъкъ властта въ Пазарджикъ, залисана въ другите посоки, не можеше да помогне съ друго, освенъ съ оржие и муниции, които изпращаше изобилно. Наистина, численото превъзходство на мюсюлманите предъ батачани бѣше грамадно, но въскновната вѣрска и племенна борба, въ която Батакъ успѣшно отстояваше своето съществуване, бѣ убедила мюсюлманите въ големата решителност на тяхните врагове. При това тѣ не знаеха размѣрите на възстанието и съ свойствената простота допущаха, че батачани не сѫ сами, и че между тяхъ може би има комити или московци. Поради това всички се изпокриха въ селата си, никой не смѣеше да се покаже въ полето, и взимаха мърки за отбрана.

Подъ влиянието на тоя успѣхъ на батачани, у чепинските помаци — безспорно най-интелигентните въ целиятъ Родопи — заговори пламенното родство. Първенците отъ Ракитово, Дорково, Костандово и Корово се събраха на съветъ и като взеха предвидъ кръвното и езиково родство съ батачани, решиха да не воюватъ, но да искатъ миръ. Тѣ събраха около 200 души въоружени и може и съ тяхъ заеха върховете на височината Голака, дето се прикриха въ гората и търсѣха случай да влѣзатъ въ преговори. Появяването на такава маса въоружени хора се забеляза отъ баташките постове, които веднага съобщиха за това въ сѫщото. Гетъръ Горановъ събра четите отъ позициите Св. Георги и,

Царювъ куминъ и част отъ хората на другите позиции — всичко около 300 души пехота и 40 души конници — и ги приготви за бой противъ помаците. На останалите възстаници даде наставления да бждатъ готови да се притекатъ на помощъ, щомъ стане нужда.

Следъ като даде наставления на началниците за начина, по който ще се развие боя, начало на конницата той поведе отряда си, построенъ въ редове, презъ хълмовете Кънева борика, Св. Троица, Мевтеря къмъ Голака. Отрядът бързаше; всички бѣха въодушевени да влѣзатъ по-скоро въ бой. Но когато отрядът се спусна въ полето, презъ което минава Ракитовския путь, забелязаха, че единъ човѣкъ тича насреща. Отрядът спре. Човѣкът пристигна запъхтѣнъ. Той бѣ ракитовскиятъ говедаръ Петъръ, изпратенъ отъ помашките първенци съ молба да не настѫпва отряда и съ предложение да се изпратятъ отъ дветѣ страни насрѣдъ полето по двама-трима отъ първите хора, за да направятъ братско споразумение. Горановъ прие предложението и изпрати да преговаря членовете отъ съвета Вранко Пауновъ и Петъръ Трендафиловъ и петдесетника Иванъ Божинъ, които припуснаха съ конетъ до срѣдата на полето и спрѣха при могилата, наречена Кереловата тумба. Отъ страна на помаците пристигнаха на сѫщото място Мохамедъ Имамовъ отъ Дорково и коджабашите на Ракитово и Костандово. Тѣ поздравиха християнските пратеници и имъ заявиха, че чрезъ тѣхъ приветствуваха войводата на възстаниците и ги молятъ да му свидетелствуватъ тѣхните братски чувства и да му съобщатъ че тѣ нѣматъ нищо противъ възстанието, но съ радостъ ще приематъ всѣко ново положение, което би имъ се наложило, и което ще смѣтатъ като пратено отъ самия Аллахъ, стига само да имъ се оставятъ селата, домовете и челядъта не покътнати.

Християнските комисари чрезъ Петъръ Трендафиловъ съобщиха приветствията и предложението на войводата Петъръ Горановъ, който седѣше въ поднозието на Царевъ куминъ. По негова поръчка християнските комисари отговориха, че батачани съ възстанали само противъ тиранията на султанското правителство, а не противъ мирното турско на-

селение, което иска да живѣе въ братска любовъ съ християните, че тѣ, като съ обявили своята свобода, решили съ да я бранятъ до последна капка кръвъ, че изявленията за братски чувства и предложенията за мирно отношение, направени отъ мохамеданските комисари, не съответствуватъ на деянията на помаците, защото възстаниците съ получили точни сведения, споредъ които християните отъ Каменица и Ракитово съ били бити, обезчестявани и ограбвани отъ единокръвните си братя — мохамедани, и че дългът се налага на възстаниците съ силата на оръжието да прекратятъ веднажъ завинаги тия безчинства, които още продължаватъ. Най-после, следъ тия изявления, съгласно указанията на Горановъ, баташките комисари направиха следното предложение: за да се избѣгне насилиственото освобождение на християните отъ Ракитово и Каменица, нека чепинските аги засвидетелствуватъ своята братски чувства, като помагатъ съ колата си на християните отъ казаните две села да се пренесатъ въ Батакъ съ всичката си покъщнина и житни запаси. Срокъ за изпълнение на това условие бѣ опредѣленъ 24 часа; въ противенъ случай, баташките комисари заявиха, че ще преобрънатъ въ прахъ и пепель помашките села.

Агите приеха съ „робска покорност“ това предложение и обещаха да направятъ всичко възможно за неговото изпълнение.

И така, денътъ 25-и априлъ се завърши за батачани съ една блѣскава дипломатическа победа, спечелена благодарение на тѣхните сили и непоколебимо решение да влѣзатъ въ сражение. Наистина, батачани горѣха отъ желание да си измѣратъ силите съ вѣроотстѫпниците помаци. Но Горановъ и цѣлиятъ съветъ гледаха преди всичко да привлѣкатъ християните отъ Ракитово и Каменица. „Той забеляза — пише синътъ му Ангелъ — че отсѫтствието на чужденци въ селото помага на вредните агитации между селените батачани, които, както знаемъ, като мечтаеха за възстанически животъ, бѣха се затвърдили въ убеждението, че селото имъ ще стане центъръ на възстаническите действия, а сега, когато околните села, намѣсто въ Батакъ, бѣха отишли въ Брацигово, имаше се страхъ, да не отпадне духътъ, и дѣлото да завърши съ печална

катастрофа. При това и самите бъжанци отъ чепинските села описваха съ черни краски положението на тамошните християни и съобщаваха, че тъ сѫ готови да прибегнат въ Батакъ, ако помащатъ не имъ прѣчатъ".

Отъ цитирания откъслекъ се вижда, колко важенъ е билъ за Батакъ въпросътъ за преселението. Съ него батачани не само щѣха да се засилятъ, та да могатъ да се борятъ съ многочисленото мюхамеданско население, но то бѣ необходимо за поддържане борческия духъ въ самия Батакъ. Батачани възстанаха съ убеждението, че ще бѫдатъ подкрепени предостатъчно отвънъ, инакъ, колкото и войнствени да бѣха, едва ли щѣха да възстанатъ.

Преселението имаше и друго значение. Батакъ не бѣ снабденъ съ храни. Още въ самото начало на възстанието частъ отъ населението се хранѣше отъ склада на събрания десетъкъ и отъ частния складъ на Горанова. Батачани се заплашваха отъ гладъ, отъ който можеха да го избавятъ само околните села, които бѣха богати съ храни. Преселението разрешаваше и тоя въпросъ.

И така, отъ въпроса за преселението зависѣше и понататъшниятъ ходъ на възстанието въ Батакъ. Поради това, като направи постъпки за преселението на Ракитово и Каменица, Баташкиятъ комитетъ се обърна къмъ Брацигово. Въ Батакъ бѣха избѣгали отъ Пещера поради залавянето на кървавото писмо Ст. Поповъ, баща и синъ Кьосееванови, Христо Попчевъ, Димитъръ Миндовъ, Г. Гаджовъ и други двама пещерци. Ст. Поповъ, като обиколи баташкитъ позиции, намѣри, че тъ не могатъ да се държатъ дълго, намисли да бѣга въ Брацигово и съобщи за това на Горанова. Последниятъ реши да изпрати заедно съ Попова и П. Ташковъ съ специална поръжка отъ Баташкия комитетъ да се вљезе въ споразумение за задружни действия, разбира се, като се преселятъ брациговци въ Батакъ.

Сутринта на 26-и Ст. Поповъ и П. Ташковъ тръгнаха за Брацигово. Същия денъ съ сѫщата целъ, както видѣхме, бѣ изпратенъ отъ Брациговския комитетъ Иванъ Главчевъ съ единъ другаръ. Пратениците на дветъ страни се срещнаха въ долината на Баташката река при Поповъ-чучуръ. Брациговските пратеници решиха да се върнатъ за нови инструкции

и заедно съ баташкитъ стигнаха вечеръта въ Брацигово. На другия денъ Брациговскиятъ комитетъ събра и реши да се преселатъ въ Батакъ и събраните въ Брацигово. За тая цель писаха писмо до Баташкия комитетъ, съ което искаха сѫщо и коне за пренасяне. Писмото още сѫщия денъ — 27-и — занесе П. Ташковъ, а съ него пристигна въ Батакъ и самъ брациговскиятъ войвода Гого Ангелиевъ, за да уреди окончателно въпроса за преселението и навѣрно да се запознае съ положението въ Батакъ и плана на бѫдещите съвместни действия. Като уговориха потрѣбното и батачани обещаха да пратятъ исканите коне, Гого Ангелиевъ още сѫщия денъ се върна въ Брацигово

Вижда се, че Гого Ангелиевъ е повдигналъ и въпроса за преселението не въ Батакъ, а въ нѣкоя планина въ баташката околнностъ, както бѣ предвидено въ плана на възстанието. Още сѫщия денъ Петъръ Горановъ сложи тоя въпросъ на разрешение отъ Баташкия съветъ. Той предложи да се остави селото и да се пренесатъ женитъ и децата, покъщнината и хранитъ въ гората на нѣкой планински връхъ, около който да се изкопаятъ окопи за защита отъ нападения, а пъкъ възстаниците да се разпредѣлятъ на части за активни действия. Въ подкрепа на това предложение той навежда и следните съображения:

1) Заетитъ позиции по бърдата около Батакъ не сѫ въ състояние да запазятъ селото отъ неприятелски нашествия, понеже сѫ далечъ една отъ друга, та неприятельтъ може да се промъкне между имъ;

2) Поради устройството на мястността, позиции по близки до селото не могатъ да се заематъ, защото отъ надвисналите се височини неприятельтъ може съ пачаври да запали, както крайните плѣвни, така и самото село;

3) При тия условия не могатъ да се предприематъ активни действия, а тъ ще се наложатъ, защото хлѣбните запаси сѫ на привършване.

Съветътъ прие предложението и изпрати вещи лица да избератъ въ планината удобно място.¹⁾

¹⁾ За съжаление, нѣма сведение, нито кои сѫ изпратени, нито кое място сѫ избрали. Малкото останали живи възстаници сѫ били млади момчета, прости редници, та не знайтъ нищо по тоя въпросъ.

Но срокът, даденъ на чепинските помаци изтече.

Селата Ракитово, Дорково, Корово и Костандово приеха поставените условия, оставаше да склонятъ Лъжане и Бания. Още на 25-и априлъ, деня, въ който се водеха преговорите, тъ предложиха и на тия две села да приематъ условията. Лъженци заявиха, че съзъгласни да направятъ онова, което реши Бания; бачани, обаче, следъ дълги съвещания отказаха. „Още не се е пролъгла ни капка кръв отъ насъ — отговориха тъ на своите юновеци — исламът още е непокътнатъ, девлетът (държавата) още съществува; защо да приемаме такива унизителни за върата условия?“

Ако въ тоя отговоръ религиозните чувства наделяватъ, то се дължи главно на привилегираното положение, което Турската държава даваше на мюсюлманите. Страхът отъ бачани, обаче, беше големъ. Самите пратеници казаха, че съ очите си видели около петнадесетъ хиляди души възстановици, че помежду имъ имало московци и черногорци, защото по големите бърда правели военни упражнения, и че, както изглежда, войводатае черногорецъ.

Отъ друга страна, въ отговора се съглежда и страхъ отъ турската властъ. Да помогнатъ на ракитовци и каменчани да се преселятъ, би значило да се солидализиратъ съ възстанниците, съ други думи, да станатъ измънници на ислама, а това би ги изложило на предследвания по-жестоки отъ ония противъ християните.

При това положение между два огъня, помаците постъпиха твърде хитро. Съ добри обращения и увещания тъ склониха християните отъ Ракитово и Каменица да се откажатъ доброволно отъ преселването въ Батаакъ. На 27-и стражата на Ракитовския пътъ извести въ Батаакъ, че ново посланство отъ чепинските помаци пристигнало при тумбата и очаква среща съ бачански пратеници.

Поласкани и обрадвани отъ успехите въ първата среща, отъ унизителните реболепства и покорни обещания на бивашите си владетели, бачани гледаха този пътъ да се покажатъ още по блъскави, по-страшни и по-силни, отколкото беха въ същностъ. По склоновете на Петрово бърдо, Св. Троица, Царевъ куминъ, Костина могила, Мефтера и Св. Георги се построиха въ боенъ редъ отълните чети. На са-

мите бърда излъзоха женитъ и момитъ, облечени въ мъжки дрехи, нѣкои съ потури, нѣкои съ набързо ошити панталони отъ влашки човали, и въоръжени съ копия или само съ бѣли сопи, които отдалече лъщеха като металически. Въ тоя си видъ бачанки изглеждаха отдалече като единовременни турски даалии или като руски казаци. Самъ войводата Петър Горановъ излъзе начело на конницата и се спрѣблизи до мястото на срещата. Конници препускаха отъ войводата до четитъ, като че се даватъ разпореждания за страшенъ бой. Слушаха се пѣсни и весели провиквания отвѣкъде и пушечни гърмежи отъ постовете на отдалечените позиции. „Всичко това приличаше на големъ воененъ лагерь, излъзълъ да извърши нѣкакви церемонии по случай одържана вече победа — пише Ангелъ Горановъ — а тая нравствена победа засвидетелствувана отъ уплашениетъ аги, беше известна на мало и големо. Радостъта и ентузиазмътъ бѣха безпредѣлни. Тоя денъ не бѣше друго, освенъ златните минути на десетдневното имъ царуване. Въ него тъ като че се трудаха да преживѣятъ всичката слава и могъщество на новия животъ, всичкия блъсъкъ на войничеството си!“

При такова обстояние се срещнаха пратениците на двете страни.

Бачани се представяха отъ Петър Трендафиловъ, Вранко Пауновъ, Никола п. Петровъ, пещереца Иванъ Г. Кьосевановъ и младия Ан. П. Горановъ, на когото дължимъ описанията на срещата. Помаците бѣха изпратили Мохамедъ Имамовъ, Медъ Бакташовъ и други двама ракитовски първенци. Тъ бѣха довели и кметовете на Каменица дълъ Христо и на Ракитово Тотко Тупаровъ, за да заявятъ, че тъ не желаятъ да се преселватъ. Довели бѣха двама християни — пловдивчани, чиновници по събиране данъка — Кючукъ Георги и Андонъ Ивусинъ, за да ги предадатъ подъ попечителството на бачаните.

Бачашките представители така също се държеха гордо и достолепно. Тъ сълъзоха отъ жребците, на които яздѣха, и приседнаха опрѣни на пушките си, а помашките — „уплашени, посрънли, като мъртваци, разтреперени, като есенни листа“, приклѣкнали на колѣне, взеха покорно робска поза, а двама отъ агите поеха и държаха цвилещите жребци на бачаните.

Най-напредъ кметовете на Каменица и Ракитово, безъ принуждение заявиха, че тъй не изпитватъ никакво притеснение отъ своите съжители помаци и че желаятъ да останатъ въ селата си въ това размирно време и да чакатъ промяните на съдбата при домашните си огнища. Възъ основа тъхните думи помацитъ се извиниха, задето не сѫ могли да изпълнятъ условията за преселението. Батачани приеха тъхните изявления за искрени. Следъ това, като напомниха, че целта на възстанието е да се унищожи сегашното турско правителство, защото то почти еднакво притеснява българите християни и българите мюсюлмани, отъ потъта на които се поддържатъ сълтански и пашовски хареми, батачани предложиха на помацитъ, щото тъй да не препятствува българските чети, които биха се появили по тъхните места, а да имъ помагатъ съ храни и други потреби. Агите приеха на драго сърдце това предложение и го потвърдиха съ свещената клетва „Валлахи, билляхи“.

Най-после се поведе разговоръ за произходението на помацитъ и за родството имъ съ батачани. Тъй признаха, че сѫ българи, нѣкога насила потурчени; но понеже наследили мюсюлманската вѣра отъ бащите и дѣдите си, то не могатъ отведенажъ да я отхвърлятъ.

Въ този разговоръ единъ отъ помашките пратеници обръна внимание на Ангелъ Горановъ и Никола п. Петровъ, които бѣха облечени въ европейски дрехи, а на главата си имаха калпаци съ левчета. Той попита, какви сѫ тия. Кьосевиановъ му отговори накратко — „московци“.

Така се раздѣлиха двесте посолства. Батачани взеха двамата плодивчани и се върнаха доволни и тържествуващи. Съ гайди, пѣсни и гръмогласни провиквания четниците се повърнаха на позициите си, а батачанки слѣзоха отъ бѣрдата, събуха потуритъ и запасаха престиликите.

Наистина, батачани не успѣха да преселятъ Ракитово и Каменица, обаче въ това време вече бѣше дошелъ Гого Ангелиевъ да урежда преселението на брациловци, та въпростъ за преселението на казаните две села бѣ изгубилъ го-

лѣмото си значение. Отъ друга страна, батачани бѣха успѣли да добиятъ благосклонния неутралитетъ на многочисленните чепински помаци, което отъ политическо и народностно гледище бѣ отъ голѣмо значение, разбира се, при условие, доколкото може да се разчита на запазването му.

Трѣба да споменемъ още едно мѣроприятие, взето на 27-и априлъ. Следъ като бѣ уговорено преселението на брациловци въ Батакъ, трѣбваше да се помисли какво ще се предприеме следъ това.

Войводата Петъръ Горановъ, по думитъ на синъ му Ангелъ, намираше, „че само съедно вземане на пушките, при жени и деца съ усамотени действия, се туря въ хаосъ предприятието и се излага на безрасцѣденъ рискъ народното дѣло“. Той не допушташе, че апостолите и двигателите на възстанието въ Панагюрище нѣматъ единъ планъ за общи действия на възстаническите центрове и затова искаше да влѣзе въ споразумѣние съ Панагюрище. Съ тая цель на 27-и вечерта или на 28-и сутринта той изпрати петстотника Ангелъ Трендафиловъ и бѣроходците Костадинъ Вранчевъ и Митъо Вранчевъ да отидатъ презъ горите въ самото Панагюрище и да изучатъ сѫщността на работата, съ други думи, да научатъ какви общи действия ще се предприематъ¹⁾.

На дневенъ редъ оставаше преселението на брациловци. Тъй чакаха отъ Батакъ коне, на които да натоварятъ децата, храните и пр. Баташкиятъ съветъ изпрати 200 коня съ сабари и по 2 празни чувала на конь. Обаче изпращането по неопитност не бѣ организирано добре. Разчиташе се на скрито прекарване на конетъ, а за въ случай на нападение бѣха взети слаби мѣрки.

За началникъ на транспорта бѣ назначенъ дѣдо Златанъ Вѣлчиновъ, на който бѣ указанъ точно единъ прикритъ

¹⁾ Ангелъ Горановъ въ съчинението си „Възстанието и клането въ Батакъ“, (стр. 39), пише, че пратениците били изпратени следъ получаване възванието на 23-и априлъ. Самъ Ангелъ Горановъ, обаче, пише, че тъй стигнали въ Бѣлово на другия денъ, следъ като Бенковски и минал презъ това село, а Бенковски е билъ въ Бѣлово на 26-и. Следователно, не следъ получаване възванието, а следъ идването на Гого Ангелиевъ въ Батакъ, на 27-и сѫ изпратени пратениците за Панагюрище.

пътъ презъ гората. Конетъ се водѣха отъ особени въоржени карачи, а за прикритие бѣха дадени 20 въоржени момци. Тръгнаха презъ нощта срещу 28-и при проливенъ дъждъ.

Дѣдо Златанъ не се съобрази точно съ дадените му указания. Той бѣше увѣренъ, че Чанакчиево е възстанало и турцитѣ въ него сѫ избити, прогонени или пленени. Между това, Чанакчиево не само не бѣ възстанало, но чанакчиевските турци бѣха обиколили селото съ застави и не пущаха българитѣ да излизатъ отъ него. На разсъмване транспорть стигна надъ това село. Най-напредъ вървѣха дѣдо Златанъ, внукъ му Георги Вълчиновъ и Никола Хаджиевъ гайдаржията; тѣ караха право презъ селото. Дѣдо Златанъ забеляза насреща група селени; отначало, поради мъглата, не можа да ги познае какви сѫ. Но когато видѣ, че тѣ сѫ много и се готвятъ да употребятъ оржие противъ транспорта, извика: „Назадъ!“ Въ този моментъ турцитѣ откриха огнь. Всички, както прикритието, така и водачите, които бѣха въоржени, слѣзоха отъ конетѣ, дадоха по единъ два изстрели и следъ това прерѣзаха вѫжата на конетѣ, които водѣха, и избѣгаха.

Частъ отъ конетѣ паднаха въ ржетѣ на турцитѣ, частъ — се пръснаха въ гората, а нѣкои се върнаха въ Батакъ. Караките и прикритието така сѫщо се върнаха, освенъ трима души отъ последните. Единъ отъ тѣхъ бѣ намѣренъ убитъ, другиятъ — плененъ, а третиятъ Никола Хаджиевъ успѣ да стигне въ Брацигово и да съобщи за станалото.

Подиръ тая несполучка последва и друга. Турцитѣ отъ Ени махале, окуражени отъ успѣха на Чанакчиевци, изловиха много отъ пръснатите изъ гората баташки коне и следъ това въ мѣстността Латинска Богородица нападнаха и откараха частъ отъ баташките овци, които бѣха оставени безъ охрана.

Всичко това предизвика вълнение въ Батакъ. Едни виждаха въ тия случаи начало на по-голѣми бедствия. Други се възмущаваха отъ произволния грабежъ и настояваха да

се нападне Ени махале и да се отмъсти за оскърбление честта и гордостта на батачани. Но съветът не разреши; той все още бѣ увѣренъ, че брациговци ще се преселятъ и безъ тѣхните коне, и не искаше да предприема действия съ слаби сили.

И наистина, макаръ нѣкои отъ брациговци да се противѣха, Гого Ангелиевъ, Пѣтлешковъ и въобще, началствуващите сѫ настоявали да се преселятъ. Поне така може да се заключи отъ последното настѫпалено действие на енергичните брациговци. За да се преселятъ, тѣ трѣбаше да минатъ между Чанакчиево и Пещера, въ които турцитѣ се дѣржеха здраво. Сѫдбата на баташките коне имъ показа, че при тия условия турцитѣ нѣма да ги оставятъ да стигнатъ безнаказано въ Батацъ. Поради това, на следния денъ — 29-и априлъ — брациговци се готвѣха, а на 30-и нападнаха Чанакчиево, което лежеше на пътя имъ за Батацъ. Но у турцитѣ имаше по-голѣма солидарност и по-голѣма опитност, отколкото у възстаниците. Мухамеданите отъ цѣлата околнност се усремиха на помощъ на Чанакчиево.

Ахмедъ Тъмръшлията, следъ като ограби и съсила Перушица и оставилъ войската да обсажда перущичани въ черквата, настѫпи съ своята тѣлпи отъ тъмръшки и кърджалиски башибозуки противъ Брацигово отъ изтокъ; турцитѣ отъ Айдиново, Кричимъ и Т. Пазарджикъ настѫпиха отъ югъ, а пещерските — отъ западъ. Брациговци, които водѣха бой противъ Чанакчиево, се принудиха да се върнатъ да бранятъ своя градецъ. Следъ тѣхъ настѫпиха отъ северъ и турцитѣ отъ Чанакчиево. Брацигово бѣ обкръжено отъ башибозуци отвсѣкъде, но брациговци укрепиха своя солиденъ като срѣдновѣковна крѣпость градецъ, като барикадираха входовете му, заеха крайните кѫщи и отбиваха башибозушки атаки. Следъ падането на Батацъ, пристигна Ахмедъ Еарутинлията съ своята башибозушки пѣлчища, но брациговци продължаваха да се борятъ съ успѣхъ. Едва на 6-и май, когато пристигна редовна войска, брациговци се предадоха.

Въ цѣлото възстание Брацигово води най-успѣшна и най-дълга борба и, най-после, брациговци, или по-вѣрно Пѣт-

лешковъ, Гого Ангелиевъ и другите водители, се показаха и най-добрите дипломати: тъ дочаха да пристигне редовна войска и тогава се предадоха. Обаче тоя успѣхъ брациловци достигнаха благодарение единодушието, което царѣше, и дисциплината, която се поддържаше у възстаниците. Единодушието и дисциплината дадоха възможност на водителите да жертвуватъ себе си, за да спасятъ населението. Разбира се, Батакъ и Перущица помогнаха твърде много за сравнително благополучния край на Брациловското възстание. Тъ спрѣха първите и най-големи вълни на бashiбозуците, а съдбата имъ подсъти брациловци какъ да постъпятъ.

Въ заключение, преселението въ Батакъ не стана, не по нежеление, а по неопитност, по неумение да се организира и да се пипа бѣрже.

На 29-и април се върнаха въ Батакъ изпратените за Панагюрище Ангелъ Трендафиловъ, Костадинъ Вранчевъ, и Митко Вранчевъ. Тъ стигнаха до Бѣлово. Тамъ завариха братя Консулови, които съ група въоружени селени пазеха селото отъ бashiбозуците. По-нататъкъ пратениците не можаха да отидатъ, понеже войска и разярени бashiбозуци кръстосваха навсѣкѫде. Отъ братя Консулови тъ научиха, че предния денъ Бенковски съ 150—200 души нападна и изгориъ желѣзнопътната станция и си заминали, че въ Пазарджишко горятъ българските села, и че всички възстанали села трѣба да се осланятъ на собствените си сили и да се ржководятъ по свой планъ, споредъ мѣстните условия.

Отбраната на Батакъ.

И така, цѣлиятъ български народъ отъ Северна България, Тракия и Македония, като изключимъ слабия опитъ въ Търновско, оставилъ самъ на себе си възстаналия Четвърти революционенъ окрѣгъ, а цѣлиятъ Четвърти революционенъ окрѣгъ, като изключимъ опита на брациловци, изостави Батакъ самъ всрѣдъ едно свирепо, диво, фанатично, бедно и алчно мюхamedанско население, което при това действуващо

като законенъ защитникъ на властъта, която го организираше, и на религията, която го фанатизираше.

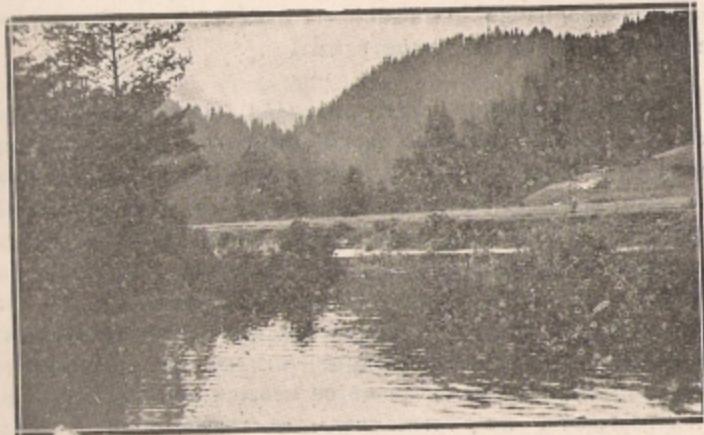
Както навсѣкѫде по възстаналите мѣста, така и въ Батакъ въ критическия моментъ, когато се натрупаха около селото хилядните тѣлпи отъ бashiбозукъ, батачани разбраха истинския смисъл на възстанието. Разбраха, че проповѣдите за гнилостта на Турция, за помощь отвѣтъ, за една славна борба, отъ която ще се роди бленуваната свобода, сѫ били само примамка, а сѫщността на възстанието е да се раздразни тиранина, за да прояви своя фанатизъмъ, своята свирепостъ и неумение да управлява. Изоставени, батачани се досѣтиха, че тъ вкупомъ, съ жени и деца, сѫ принесени жертва на свободата, на която ще се радватъ други. Това положение деморализира батачани, но чудното е, че оржието все пакъ не падна отъ рѣжетъ имъ.

Винимъ турцитъ, задето изклали Батакъ, нека обвинисъ по-напредъ себе си, че ние, другите българи, подвездохме батачани и ги оставихме сами жертва на турцитъ, и нека читателът не забравя това когато чете онова, което следва. Въ Батакъ нѣма предатели, които за лична облага или отъ умраза къмъ личните си врагове да служватъ на турската власт. Има две партии, които се стремятъ по два противоположни пътя да изведатъ Батакъ отъ едно безизходно положение. По едно нещастно стечание на обстоятелствата никоя отъ партиите не можа да се наложи на другата. Революционната партия следъ изоставянето на Батакъ изгуби довѣрието на батачани, а миролюбивата не искаше да стане турско орждие. Отъ тая немощъ на двете партии произлѣзе катастрофата на Батакъ.

Привечерь на 29-и април стражата на Биглата срѣщу Семеръ Аланъ забеляза въ Ташъ баозъ да настѫпватъ по пътя откъмъ Доспатъ голѣмо множество бashiбозуци.

Още въ началото на възстанието Т. Пазарджикъ бѣше подхвърленъ на най-голѣма опасностъ. Войска, която да се бори съ възстаниците нѣмаше. Турското население трѣбваше да се брани само. По лѣвия брѣгъ на Марица турското

население бъше твърде слабо, за да може да противостои на компактната българска маса въ Сръдногорието; обаче Родопите съ своето многочислено мюсюлманско население — турци и българи-помаци, всички хора на оръжието и опитни въ военното дъло, можаха съ успѣхъ да замѣстятъ войската. Къмъ тоя изобиленъ източникъ се обърнаха турцитѣ. Най-напредъ подхвърлените на най-голъма опасностъ пазарджишките бейове писаха на барутинския къръ аса Ахмедъ Ага и на други влиятелни лица да събератъ колкото се може повече башибозукъ и да се притекатъ на помощъ. Следъ това властъта се залови да въоржава и организира населението. А въ същото време имами и ходжи тръгнаха по Родопите да пропо-

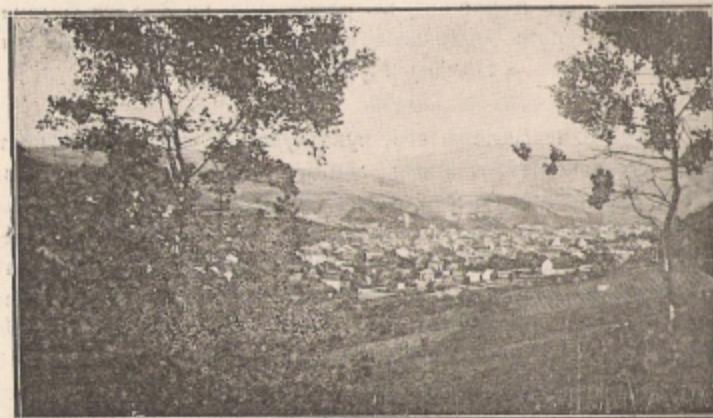

Пътя Ташъ боазъ—Батакъ при Бегликъ.

вѣдватъ грабежъ и клане на гяурите, които бѣха вирнали глави. Опитни въ военното дъло, турцитѣ търпеливо понасяха обидите на възстанниците и дори убийствата, докато се организиратъ. Наистина, тѣ и тукъ се показаха мудни, както въ всичко, но непредприемчивостта на възстанниците имъ даде време. По свидетелството на Ангелъ Горановъ, баташките стражи често съглеждали турци да каратъ натоварени коне, въроятно съ оръжие и муниции, обаче нищо сериозно не се предприе противъ тѣхъ. Най-после, пълчищата башибозуци отъ двата склона на Родопите дори до Одринъ се

организираха и настѫпиха. И тѣзи пълчища, предназначени да спасяватъ Т. Пазарджикъ и Пловдивъ и да усмирятъ Сръдна Гора, се стовариха върху Перущица, Брацигово и Батакъ.

Забелязаното множество башибозуци въ Ташъ боазъ се състоеше отъ всичкото мѫжко население, способно да носи оръжие, на селата Касъкъ, Непли, Доспатъ, Барутино, Аланджиево и Жижево; имаше и други по-малки групи и отъ много други села. Водѣше ги самъ барутинлията Ахмедъ ага — човѣкъ жестокъ и вѣроломенъ.

Изгледъ на възстановения Батакъ.—Въ дъното, въ дѣсно е Петрово бърдо.

Баташката стража отъ Биглата извести въ Батакъ за настѫпващия противникъ и остана загнѣздена въ своите окопи. Войводата още презъ нощта изпрати 30 души да подкрепятъ стражата и заповѣда да задържатъ прохода, докато на другия денъ имъ изпратятъ нови подкрепления. И тукъ, както и навсѣкѫде другаде, възстаническата неопитностъ се прояви въ онова вкоренено убеждение, че като се заловятъ пълчищата, настѫпленietо на противника е спрѣно. Между това, турцитѣ, нито се спрѣха предъ стражата, нито отложиха настѫпленietо си за другъ денъ. Възползвани отъ нощта, тѣ заобиколиха стражата презъ гората и заеха Петрово

бърдо на единъ км. надъ самия Батакъ, дето, като първа жертва, съсъкоха едно 15 годишно батачанче воловарче.

Сутринта на 30-и априлъ батачани забелязаха съ ужасъ, че на Петрово бърдо се развява червенъ байракъ съ полумесецъ, и че около него сѫ насядали и бashiбозуци, бѣлитъ чалми на които ги правѣха да изглеждатъ на току-що поникнали утринни гѣби. Докато още батачани не бѣха се съзвели отъ изненадата и първенцитъ се чудѣха какво да предприематъ, ето че пристигна единъ батачанинъ, уловенъ отъ бashiбозука и изпратенъ отъ неговия началникъ Ахмедъ ага съ предложение да му се представятъ незабавно баташките първенци, въ разстояние на 2 часа батачани да му предадатъ оржието си и да му доведатъ заптийтъ Караджа Асанъ и Помакъ Мустафа.

Явно е, че Ахмедъ ага, чувствуващи своята сила, поставяше условия неизпълними, защото двамата заптии бѣха убити и батачани не можеха да ги възкресятъ. Въ отхвърлянето на тия предложения батачани бѣха единодушни. Предстоеше да се даде единъ достоенъ отговоръ. Войводата събра веднага съвета, който разгледа предложението. Съветътъ изпрати при Ахмедъ ага *Вранко Дим. Пауновъ, Водьо Божковъ* и одринчанина *Саидъ ефенди*, който дотогава се държеше подъ стража, съ отговоръ, че батачани по никой начинъ не приематъ да си предадатъ оржието, съ което сѫ прогласили свободата и независимостта си, и че ако Ахмедъ ага иска да го вземе съ сила, тѣ сѫ готови да се биятъ. Въ отговора липсва оная гордостъ, да не кажемъ надменностъ, съ която батачани се отличаваха дотогава; той даже дава пътъ за по-нататъшнитѣ преговори, но той е достоенъ. Обаче и той не отговаряше на истинското положение. Батачани не бѣха готови да се биятъ. При вида на многочислния противникъ и отсѫтствието на помощта, очаквана отъвнъ, тѣ се бѣха деморализирали. *Ангелъ Горановъ* е описанъ твърде сполучливо този критиченъ моментъ, преживѣнъ отъ възстаниците, между които е билъ и самъ той.

„Както появяването на неприятеля, така и заплашителните му искания, се разпръснаха като мълния по селото, по

позициите, но стари и млади — разказва той. — На позициите и на по-високите места излѣзоха много хора и съ нѣкакво замръзнало люболитство гледаха къмъ Петрово бърдо, по ръбовете на ксето бѣха насядали бashiбозуците. Нѣкакви страховити предчувствия обхванаха сърдцата на всички.

— Това не прилича на чепинското побратимство; вижъ, насядали сѫ, като че чакатъ смъртъта на селото, говорѣха едни шепнишкомъ.

— Кръвнина, кръвнина ще падне, казваха уплашено други.

— Не току така чернитѣ гарвани отъ три дни насамъ непрекъснато грачатъ надъ селото; мърша, човѣшка мърша чакатъ, прибавяха суевѣрнитѣ.

И тия пророкувания се разнесоха така сѫщо съ бързината на мълния.

Разлагашата агитация — продължава *Ангелъ Горановъ* своя печаленъ разказъ — срещу която по напредъ се вземаха такива радикални мѣрки, сега ненадейно изблизна съ силата на страшния фактъ, койго като гръмносенъ облакъ състоеше предъ очите на всѣки. Женитѣ, старцитѣ и бабитѣ се явиха непреодолими спомагатели на тая агитация. Още не бѣше пукнала пушка и селските пратеници не бѣха се върнали отъ неприятелския станъ, а тѣ се разпринкаха по селото да разпитватъ въ кои позици се намиратъ тѣхните мѫже, братя, синове или близки роднини и дали не сѫ къмъ страната, отъ която се е появилъ противникътъ. Тѣ сами разсѫдаваха, създаваха и увеличаваха тревогата и страхъ. Тѣ, сѫщите, които преди нѣколко дни като лъвици маршируваха по околните бърда, облѣчени въ мѫжки дрехи и въоружени съ саръци и мѣждраци, предъ очите на чепинските помаци, сега тичаха по улиците на селото като мокри кокошки, но сейки на гърба си било дрехи, било скъпоценни вещи, пари, било житни запаси и необходимости за черни случаености...

Батачани, които не знаеха предъ тъй увлѣченето си, които въ гордите пориви се считаха непобедими и чакаха съ нетърпение активната борба, сега стоеха като замръзнали,

горещата имъ кръвъ застина само при вида на червения байракъ на Петрово бърдо; въ чувствата и въ силитъ имъ стана преломъ, и съ наведени глави, съ посърнали лица завеждаха разговоръ не за предстоящата борба, а разговоръ тъженъ и печаленъ за децата, за женитѣ, за къщите и покъщнината, за всичко мило и драго на земята. Картинитѣ за въображаеми победи се замътиха съ картиникъ за бедствията, за ужаситѣ, на които ще бждатъ подхвърлени тѣхнитѣ близки, тѣхнитѣ въ нищо невинни деца. Тия нови грижи, нови страхове обвзеха всички. Четниците, подбуждани отъ страховити предчувствия, бѣха обвзети отъ непреодолими желания да отидатъ въ селото и да видятъ свои тѣ домашни и поне за последенъ путь, да пригърнатъ, и ако могатъ, да утешатъ милитѣ си. Отъ друга страна, и женитѣ изпращаха децата си по позициитѣ, които съ сълзи на очи се осведомяваха за здравето на бащите си и ги викаха да дойдатъ у дома си, да помогнатъ въ скриването или заравнянето на поченитѣ вещи, защото всички предвиждаха скорошень пожаръ на селото. Огънь, пожаръ и кръвнина ще падне, бѣха думитѣ, които се шепнѣха на позициитѣ. Мнозина избѣгаха скрито и произведоха още по-голѣма уплаха въ редоветѣ. При все това позициитѣ все още се пазеха споредъ предишната наредба.“

Ето тази е картина, която ни рисува Ангаль Горановъ въ тоя критически моментъ.

Но въ какво се състоеше агитацията, която парализираше всѣко действие?

И въ Батакъ, както на всѣкѫде, имаше партия на миролюбието или, както обикновено я наричатъ, партия на благоразумните, които не върваха въ успѣха на възстанието и очакваха катастрофа. Тая партия, благодарение на общото увлѣчение подиръ революционерите и на строгите мѣрки взети отъ тѣхъ, бѣше принудена само да рѣмжи глухо, безъ да поведе решителна борба. Та и тя състоеше, изобщо, отъ хора, които се отврещаваха отъ въоръжената борба. Но когато грандиознитѣ планове на възстанието се сведоха до отбраната на селото, лишенено отъ всѣка външна подкрепа, обаянието на революционните водители

падна. При това до нападателни действия, било на възстанниците противъ властъта, било на властъта противъ възстанниците, не бѣше пристлежено. Сега, когато предстоеше да се почнатъ тия действия, благоразумните намираха, че все още е възможно да се даде на движението характеръ не на възстанние противъ властъта, но на отбрана противъ бashiбозуците. Наистина, възстанниците бѣха посегнали на живота на нѣкои отдѣлни личности и даже полицейски органи, но това бѣ извѣршено по частенъ починъ и отговорността можеха да понесатъ ония, които го бѣха извѣршили. Водейки се отъ тая мисъль, Ангель Кавлаковъ и неговите съмишленици поведоха агитация възстанниците да напуснатъ позициитѣ, да се оттеглятъ въ селото и тамъ да се бранятъ, та да може после да се каже, че селото не е възстанало, но селяните били принудени да бранятъ огнищата си отъ бashiбозуците, които нападали.

Докато тая агитация проникваше между редниците, начальниците имъ се мѣчеха да ги въодушевятъ, но тѣхното внимание бѣше съсрѣдочено главно върху противника. Интересуваше ги въпросътъ много ли сѫ бashiбозуците. Около червения байракъ се виждаха около 400 души, но освенъ тѣхъ дали има и други задъ гребена на Петрово бърдо? Изпратените отъ Ахмедъ ага селянинъ не можа да каже нищо, защото го бѣха държали съ вързани очи. Георги Цуровъ гледа съ далекогледъ или телескопъ, както го наричаха батачани, но видѣ само онова, което се виждаше съ просто око. При това и времето сутринта бѣ ясно, и блѣсъкътъ на оръжието на скритите изъ храстите турци издаваше присъствието имъ, но скоро то се заоблачи, потъмнѣ, пречеше на наблюдението и внесе мракъ въ сърдцата на смутените и безъ това батачани.

Съ изпращането отговора на Ахмедъ ага Баташкиятъ съвѣтъ взе бѣрзи решения и пристъпи къмъ действие. Петър Горановъ взе отъ позицията Царевъ куминъ и Св. Георги стотина души, подъ началството на петдесетниците Серафимъ Милевъ Лулуговъ и Иванъ Божинъ и по билото настѫпи да заеме Кънева борика — височина, която лежи срещу лѣвия турски флангъ, между позицитѣ Беглишки харман и Царевъ

куминъ и не бъше заета. Въ също време Стефанъ Трендафиловъ съ брата си Ангелъ Трендафиловъ и Тодоръ попъ Нейчовъ настъпиха възъ течението на рѣката, за да ударятъ турцитъ въ тиль.

Горановъ зае Кънева борика и оттамъ забеляза въ долината задъ Петрово бърдо множество бashiбозуци и натоварени коне, между които и товари съ сандъци газъ за подпалване селото.

Между това, възползвани отъ отсѫтствието на висшите началници, които бъха заети съ неприятеля, Ангелъ и Вълю Кавлакови и Георги Серафимовъ отидоха на позицията Св. Георги и убедиха оставената чета да напусне позицията и да слѣзе въ селото, оттого по-лесно ще могатъ да се бранятъ. И четата напусна позицията. Изглежда, че подобна агитация е упражнена и въ отряда на Ст. Трендафиловъ на минаване презъ селото, защото когато стигна Стойчевия чаркъ надъ селото, при него бъха останали само 15 възстанци и той се принуди да се върне на позицията Беглишките хармани. Но и тамъ завари само около 70 души.

Когато Петъръ Горановъ стигна Кънева борика, отъ бashiбозука на Петрово бърдо се отдѣлиха 200—300 души съ червенъ байрякъ и съ диви викове се спуснаха къмъ възстанниците. По заповѣдъ на Горанова възстанниците, водени отъ него, така също тръгнаха съ викове срѣчу нападателите. Неприятельтъ, следъ като премина превала и наближи на 200—300 крачки до батачани, видѣ, че маневърътъ не постигна целта си, отклони се на западъ и бѣжишкомъ пое по височината Св. Троица, дето забучи байряка, зае позиция, започна да трупа камъни и да сѣче борики, за да си направи гърдобрани. Горановъ поведе четата си до Ракитовския път и зае позиция въ единъ изкопанъ отъ водата ровъ срещу върха Св. Троица. Всичко това стана безъ да грѣмне пушка. Може би и двѣтъ страни чакаха резултата отъ преговорите, защото пратениците съ отговора до Ахмедъ ага не бъха се върнали още.

Въпрѣки тоя мораленъ успѣхъ и макаръ че не бѣ пукнала пушка още, и въ четата, водена отъ Горанова, се появи

признакъ на малодушие и разстройство. Когато заемаше позиция при Ракитовския пътъ, при вида на множеството бashiбозуци, които покриваха цѣлия друмъ отъ Петрово бърдо до Семеръ Аланъ, двама отъ по-личните възстанци — Георги Божинъ и Никола Банчовъ — се отдѣлиха отъ четата и забѣгнаха къмъ мястността Мефтера. И други се опитаха да последватъ примѣра имъ, но Горановъ вдигна чифтето срѣчу първите и съ думите: „върнете се или ще бѫдете убити“ ги накара да останатъ на мястата си.

Току-що бѣ възстановенъ редътъ при Ракитовския пътъ, пристигна момъкъ отъ Св. Георги и съобщи на Горанова, че на позицията дошли Ангелъ и Вълю Кавлакови и Георги Серафимовъ и убедили четата да остави окопа и да влѣзе въ селото, откѫдeto по-добре ще могатъ да се бранятъ; четата ги послушала и тръгнала къмъ селото. Горановъ кипна отъ гнѣвъ; за него преди всичко бѣ ясно, че тая постъпка ще даде лошъ примѣръ и на другите и ще послужи като начало на разстройство и анархия въ отбраната и че отбраната отъ самото село е невъзможна, защото то е разположено въ дупка и може лесно да бѫде опожарено. Затова той оставилъ за началникъ на четата Серафимъ Милевъ Лулуговъ, а самъ се упложи къмъ селото, за да повърне четата на Св. Георги и да вземе мѣрки противъ агитаторите.

Въ гнѣва си Горановъ забрави неприятеля и препусна коня си по пътя, който минава на стотина крачки отъ бashiбозуците. Когато минаваше, хиляди диви гласове викнаха върху него и той на нѣколко мяста спира коня си, за да отговори на тѣхните псуви. Той се върна у дома си, оставилъ коня си и отиде при Беглишките хармани при Стефанъ Трендафиловъ. Тамъ бъха се върнали изпратените съ отговора при Ахмедъ ага. На отговора на батачани, че нѣма да си предадатъ оржието, Ахмедъ въразилъ: „Ние сами ще ви го вземемъ“.

Докато двамата началници се съветваха какво да предпиематъ при създаденото положение, ето че на Беглишките хармани пристигна Серафимъ Милевъ съ четата, оставена срѣчу Св. Троица.

—Защо оставихте позицията? — попита Горановъ.

—Заштото четитѣ отъ Св. Георги и Царевъ куминъ слѣзаха въ селото. Ние задъ гърба си нѣмаме защита; при това отъ Ракитовските върхове идатъ на голѣми тѣлпи чепинските помаци съ червени байраки; отдалече се слушатъ и тѣпанитѣ имъ,—говориха отстѣпилитѣ.

Между това, четата, която отстѣпи отъ Ракитовския пѣтъ, въпреки категоричните заповѣди на началниците, влѣзе въ селото и се прѣсна по кѫщите. Около Горанова останаха само десетина вѣрни привърженици. Деморализацията зарази и четата на Ст. Трендафиловъ. По-голѣмата част отъ нея изяви явно непокорство и се оттегли по домовете си.

Въ това време бashiбозукътъ отъ Св. Троица и част отъ тоя на Петрово бѣрдо, като забелязаха отстѣпленето и разстройството на възстаниците, веднага настѣпиха да заематъ изоставените позиции. Следъ нѣколко минути на останените върхове се развѣха червени байраки и около тѣхъ пѣтѣха бashiбозуци. Отъ Беглишките харманни се виждаше, какъ бashiбозукътъ се устройва на Кънева борика и Царевъ куминъ и на вериги настѣпва къмъ селото.

Като видѣ това, Петъръ Горановъ се спуска изъ селото, викайки колкото може да излизатъ отъ кѫщите, защото „турците“ ще ги изгорятъ живи, но никой не искаше да го чуе. Стефанъ Трендафиловъ оставилъ Тодоръ попъ Нейчевъ на позицията, а той съ 10 души влѣзе въ селото да събере възстаници, за да ги противопостави на бashiбозука. Обаче край селото при Джамбазовата кѫща срѣтна кмета Вранко Димитровъ Пауновъ, който му съобщи, че се готвятъ да го вържатъ и предадатъ на Ахмедъ ага, защото по-голѣмата част отъ възстаниците били склонни да се предадатъ. И наистина, скоро следъ това се явиха при него Ангель Кавлаковъ, Георги Серафимовъ, Янко Геровъ и др. и поискаха да го заловятъ; обаче нито тѣ бѣха хора родени за подобното, нито Стефанъ бѣ човѣкъ, който да се предаде; той, безъ колебание изпразни пушката въ Ангель Кавлаковъ, и куршумътъ се отклони благодарение на това, че единъ отъ присъствующите я бутна на страна. Десеттѣ души, които го придвижаваха, взеха неговата страна, и миролюбци се върнаха съ празни рѣчи. Но и Стефанъ видѣ, че е невѣз-

можно да изкара възстаниците изъ кѫщите, и се върна на позицията при Тодоръ попъ Нейчовъ.

Страшна е картина, която въ тая минута на колебание представяше селото. Ето какъ я описва Ангель Горановъ:

„Улиците на селото—пише той—представяха страшна трагедия и печална картина. Когато Петъръ Горановъ влѣзе въ селото, бѣше два часа следъ пладне. Мужи, жени, деца, старци бѣгаха насамъ-нататъкъ въ разни посоки и никой не можеше да опредѣли накъде бѣга и защо бѣга. По-голѣмите викаха, по малките плачеха, децата пищѣха, мѫжетѣ посрещнали, вцепенени, като автомати машинично вървѣха следъ жените си. Всички държеха оржието си, но го държеха безъ цель. Едни нарамили пушки и въ рѣчете си пригърнали едно или две деца, други награбили дрехи, трети—скжли всичи и богатствата си, четвърти подкрепваха старите си бащи и майки и разнообразието се допълняше съ всевъзможни картини. Едни бѣгаха да търсятъ мѣста, които да не сѫ изложени на пожаръ, други носеха да закопаватъ спестеното съ потъ, трети се мѫчеха да се освободятъ отъ домашните си, за да отидатъ да се биятъ съ неприятеля, но жените съ отчаянъ ревъ се хвърляха върху имъ и ги запираха.“

Горановъ вика по улиците мѫжетѣ, заплашващо ги, убеждаваше ги, че ако не излѣзатъ да посрещнатъ неприятеля, селото ще се обѣрне на прахъ и пепель, но никой не обрѣщаше внимание на думите му. Всички само го гледаха съ печалните си безсмислени очи и като че се очудваха на ума и смѣлостта му. По-напрежните послушностъ, уважение и покорностъ къмъ него като че се заровиха въ ледената земя само отъ дивите викове на бashiбозуците.

Анархията бѣше безплодна въ пълната смисъл на думата“ — завръща картина Ангель Горановъ.

Жестока е и присѫдата, която Ангель Горановъ дава по тоя поводъ на батачани. „Вижда се — пише той — че всичката история на приготовленията и на самото възстание, всички по-напрежни въодушевления и възторзи не сѫ били друго, освенъ минутно робско увлѣчене. У батачани отсѫствуващо оная интелектуална зрѣлостъ, която дава на действията характеръ на обмислено и неотклонно, самоотверже-

но стремление къмъ ззададената цель. Мечтитѣ и илюзиите не се посрещнаха съ действителността, и надеждите се замътиха съ отчаяние, пасивно, мъртвешко".

Заслужава да се спремъ върху тая присъда. Не можемъ да обвинимъ Ангелъ Горановъ въ пристрастие: съ нея той осъжда и баша си и себе си. Но той тогава е билъ 18 годишно момче, и можемъ да кажемъ, че не е познавалъ интимната страна на подготовката на възстанието, нито по-късно е можелъ да го узнае, защото възстанието не бъше проучено, когато той е писалъ. Отбраната на Батакъ не можеше да биде цель на възстанието. Същинската цель на възстанието бъше изпусната изъ предвидъ отъ самите главни двигатели на възстанието и мечтите и илюзиите бъха създадени и разбити отъ тяхъ, а не отъ появяването на башибозука. Безпокойството на баташките първенци и опозицията, която правѣше тяхният представител на събранието въ Оборище именно относително целта и начина за действие, показва, че приготовленията и въодушевленията не сѫ били минутно робско увлѣчене.

Отъ друга страна катастрофалниятъ край на Баташкото възстание категорично заявява, че тукъ е сторена една голѣма грѣшка. Да видимъ, коя е тая грѣшка.

Когато предъ една воюваща страна нѣма другъ изходъ освенъ пълна катастрофа, както бѣ съ Батакъ, за нея остава само едно средство — да нанесе на противника повече загуби. Само съ това средство тя може още да спекулира и да изтръгне за себе си по-добри условия. Но за това е необходимо единодущие, което липсваше у батачани. Ето тукъ е грѣшката. Ангелъ Кавлаковъ и съмишлениците му не трѣбаше да деморализиратъ селяните, а трѣбаше да се срещнатъ съ Горановъ и неговите привърженици и да взематъ заедно едно решение, което да наложатъ на селяните. Най-разумно бѣше да задържатъ позициите си противъ башибозука и да сложатъ оржието предъ редовната войска. Разбира се, следъ като се обрне колата, всѣки може да посочи добра пѣтъ, и ако изказахме това мнение, то е, за да очертаемъ по-добре критичния моментъ, въ който бѣше изпадналъ Батакъ. Въ всѣки случай батачани не оказаха по-малко съпротивление стъ който и да било възстаналъ центъръ,

напримѣръ Перуница или Панагюрище, и ако съпротивиленето бѣ кратко, то се дължи на многочислеността на неприятеля. Разбира се, че и Батакъ, както и всички други възстаници центрове, поради липса на дисциплина и опитност, не разви всичките си сили въ борбата.

Пушка още не бѣше пукната. Турцитѣ предпазливо приближаваха къмъ селото, но все се държеха вънъ отъ пушечния изстрѣль. Навѣрно тѣ очакваха да пристигнатъ башибозуците отъ другите околни села. Помацитѣ отъ Чепино, ония които съ клетва сключиха миръ, дойдоха, както се каза, съ тѣпани и зурни и заеха западните бѣрда. Осеновци и енимахаленци се покатериха по Калина бѣрчина и по ребрата на Божаново дере и отсъкоха долния изходъ на селото. Пристигна и башибозуците отъ селата Кара Булакъ, Фотенъ, Настанъ, Грутно и обхвана селото отъ всички страни. Между него имаше и башибозуци безъ пушки, дошли само за плячка. Най-много бѣха напреднали турцитѣ отъ северната страна, откъмъ Царевъ куминъ, Божаново дере и Калина бѣрчина, кѫдето нѣмаше никой насреща имъ. Тѣ запалиха сградите по тѣзи мѣста и доближиха плѣвните до самите кѫщи на селото.

Горановъ едва успѣ да събере четиридесетъ души. Той зае съ тѣхъ „Гробето“ и пръвъ отвори огънь. Башибозуците, които дотогава само заплашваша съ своите викове, като по дадемъ знакъ загъръмѣха отъ всички височини около Батакъ.

По една странна случайностъ, първиятъ, който падна убитъ въ Батакъ, бѣше Вълю Кавлаковъ. Той бѣ убитъ съ куршумъ отъ позицията Кънева борика, която бѣ напусната следъ агитацията, въ която взе участие и той. Башибозуците, които налитаха откъмъ северъ, като изгубиха нѣколко души убити, отеглиха се отъ Божаново дере и Калина бѣрчина на разстояние, на което не достигаха баташките куршуми. Между това по заповѣдъ на Горановъ трима души изкараха на Гробето дѣрвения топъ и съ него грѣмнаха два пѣти. Турцитѣ, като чуха гърмежа на топа, налѣгаха. Обаче положението на малката чета на Гробето бѣше тежко, защото бѣше обстрѣлвана отъ страна.

Въ сѫщото време Стефанъ Трендафиловъ и Тодоръ попъ Нейчевъ отъ позицията на Беглишките харманни водѣха

престрелка и спрѣха турцитѣ откъмъ югъ и югозападъ. Обаче тѣ се почувствуваха изтѣкнати и изоставени и тѣрпѣха загуби, затова къмъ 4 часа следъ пладне се оттеглиха край селото и предложиха на възстаниците, събрани въ крайните къщи, да се присъединятъ къмъ тѣхъ и заедно да нападнатъ турцитѣ, които, единъ пжъ отблъснати, не ще смѣятъ да нападнатъ отблизу. Обаче възстаниците отказаха. Тогава тѣ съ по нѣколко души заеха Стефанъ собствената си, а То доръ—Джамбазовата къща. Дветѣ къщи бѣха разположени отъ дветѣ страни на горния входъ на селото. Оттамъ двамата началници задържаха известно време бashiбозуцитѣ.

По-голѣмъ натискъ упражниха бashiбозуцитѣ върху Голагонката. Голагонката е една издадена тераса срещу Гробето отъ другата страна на рѣката. Четата на тая позиция, подъ началството на Колю Цѣрлевъ и Тодоръ Койчевъ, не се деморализира, както другите. Следъ неуспѣха си въ настѫлението къмъ Гробето турцитѣ ѝ се насочиха къмъ тая позиция. Тукъ тѣ предприеха сѫщински юрущъ съ байракъ на чело. Но и възстаниците се държеха здраво. При първото нападение турскиятъ байрактаръ падна; байрака взе другъ, но и той бѣ поваленъ. Паднаха убити или ранени още двама души, които поемаха байрака. Отъ Гробето се виждаше тая юнашка борба. Горановъ особено бѣше възхитенъ отъ нея, сочеше я на защитниците на Гробето и насырдчаваше съ възторжени викове четата на Колю Цѣрлевъ. Но турцитѣ постоянно се засилваха и повтаряха пристъп. Огънътъ, усиленъ до най-голѣми предѣли, покри бойното поле съ гъстъ димъ. Отъ това се възползваха бashiбозуцитѣ, съ последенъ юрущъ заеха Голагонката, забиха червенъ байракъ на нея и откриха огънъ по селото и въ гърба на защитниците на Гробето. Тогава Горановата чета се намѣри подъ кръстосанъ огънъ, започнаха да падатъ убити и ранени и здравите да бѣгатъ единъ по единъ. Горановъ и слугата му Колю Чолакъ се опитаха да си послужатъ съ топа срещу Голагонката, обаче нѣмаше съ какво да го напълнятъ. Това обезсърди възстаниците; всички напуснаха позицията, а следъ тѣхъ отиде въ селото и самиятъ Горановъ съ слугата си. Изобщо смѣлото действие на турцитѣ срещу Голагонката, юрушитѣ, които предприемаха въпрѣки загубитѣ, смутиха твърде много

батачани. Мръкваше се, Турцитѣ заеха всички възвищения наоколо и стреляха непрестанно въ селото, като придвижаваха стрелбата съ диви викове. Куршумитѣ отвѣкъдже валѣха като градъ, убиваха и раняваха мжже, жени и деца отъ бѣгащите селени. Онѣзи куршуми, които падаха върху покривите на къщите, прѣскаха кѣсчета отъ каменните плохи и увеличаваха поражението. Заедно съ куршумите летѣха запалени маслени пачаври за подпалване къщите и плѣнните.

Населението се събра и затвори въ по-яките здания, които могатъ по-сигурно да се бранятъ и по-мѣжко да се подпалиятъ. Такива здания въ срѣдата на селото бѣха черквата и училището, въ горния край — къщата на Трендафиль Кереловъ а въ долния край — Богдановата и Келешовата къщи.

Между това войводата П. Горановъ, идейки отъ Гробето, срѣщна при училището учителя Тонджоровъ и нѣколко селяни. „Като видѣхъ, че батачани се уплашиха, уплашихъ се и азъ — пише самъ войводата¹⁾. — Нѣмаше що да се прави, освенъ да можемъ да излѣземъ отъ селото.“

И наистина, бashiбозуцитѣ така отблизу заобиколиха селото, щото запалването и изгарянето му бѣха неизбѣжни. Нѣмаше никаква надежда за спасяване въ него. Затова Петъръ Горановъ прати Стефанъ Милевъ Лулуговъ да каже на събраниите въ къщата на Трендафиль Кереловъ да слизатъ всички въ долния край на селото, откѫдете биха могли да излѣзатъ съ по-малко жертви и да отидатъ въ планината. Самъ Горановъ, следъ като съобщи и на събраниите въ черквата и училището да вървятъ къмъ долния край на селото, съ нѣколко души тръгна въ тая посока.

И така, отбраната на Батакъ пропадна. Онова положение, което искаше да създаде съ агитацията си партията на благоразумните, настана. Заедно съ това авторитетът на възстаническите началници бѣше окончателно унищоженъ. Народътъ се отвѣрна отъ тѣхъ. Когато войводата Петъръ Горановъ отиваше на долния край на селото, тукъ-таме негодуваха противъ него, нѣкѫде женитѣ го кълнѣха, другаде явно му се заканваха. Когато бѣ стигналъ при долния мостъ, предъ дюкяна на Колю Калинчевъ имаше събрани

¹⁾ Въ писмото си до г. Страшимировъ, напечатано въ томъ III на „Дунавското възстаніе“, стр. 242.

около 30 души въоружени, които стоеха със сгънати ръце. Единът от тяхъ, Илия Дроплевъ, вдигна пушката да го убие, но Георги Тюфекчията бълсна пушката, и куршумът мина на страна.

Стефанъ Трендафиловъ съз 30 души, всички виновни въубийството на двамата залтии, така също заминаха за долния край на селото, където срещнаха Горанова, но вътъмината пакът го загубиха и поеха по Калино бърдо, за да избъгнат вънът от селото.

Между това Петъръ Горановъ стигна на долния край на селото, при Богдановата къща, при която, като по солидна, бъха се прикрили селените от долната махала, безъ да проявяватъ особено съпротивление. Горановъ, заедно със ония които го придружаваха, откри огънь от прозорците по турцитъ, които се бъха приближили отдолу, и чакаше да дойдатъ селените от Горния край. Но тъй като от Богдановата къща можеше да се стреля само във една посока, а турцитъ наблюгаха и откъмъ Пискелиева скала, която е на лъвия бръгъ на реката, то Горановъ се премѣсти въ съседната Келешова къща, която бъше недоправена и още безъ покривъ. Оттамъ той принуди турцитъ да отстъпятъ.

„За забелѣзване е — пише по тоя поводъ Ангель Горановъ — че въ тая къща имаше около 200 души въоружени батачани, а стреляха само седмина“.

Събраните въчилището и черквата наистина тръгнаха за долния край на селото, но пътът се обстреляваше силно, мнозина паднаха убити и ранени, та по-голѣмата част се върна назадъ.

На събраните въ къщата на Трендафиль Кереловъ Ст. Милевъ Лулуговъ предаде предложението на Горановъ да отидатъ въ долния край, за да излѣзватъ вънът от селото. Обаче по-голѣмата част от тяхъ не искаха да напуснатъ къщата, та се повдигна крамола. При това жените и децата вдигнаха такъвъ писъкъ и врѣва, че слисаха мѫжете, които не знаеха на какво да се решатъ. Вижда се, че противъ Горановъ е имало голѣмо негодувание и закани, защото Ст. Милевъ Лулуговъ, като се върна при Горанова и му съобщи за несъгласието въ Кереловата къща, каза му да не се връща въ селото, защото ще го убиятъ.

„Язъ нѣмаше какво друго да правя, освенъ да излѣза от селото“ — пише П. Горановъ.

Стъмни се съвършено. Настана нощъ мрачна и тиха като смъртъта. Запалените още привечеръ чаркове, които бъха нанизани като венецъ надъ южната част на Долната махала, осаѣтиха околните бърда. Пламнаха плѣвните около селото и нѣкои къщи въ него. Блѣсъкътъ на пожарите заслѣпяваше очите и правеше още по-мрачна и непрогледна тъмнината въ къщите, прозорците на които бъха барикадирани. Дивите провиквания и стрѣлба на бацибозуците, които продължаваха непрекъснато отъ всички страни, свиренето и плѣсъкътъ на куршумите въ селото, известната на батачани жадност за плячка и гяурска кръвъ на тѣхните врагове, летещите запалени пачаври, които като огненъ дъждъ се силъха, правеха нощта свръхестествено страховита. Батачани вземаха всичко това като Божие наказание за нѣкакви си грѣхове, неизплатими съ друго, освенъ съ огънь и кръвъ.

„Въ Богдановата и Кереловата къщи, въ училището и черквата бъха се натрупали единъ върху други мѫже, жени и деца — пише Ангель Горановъ — Всички се движеха на самъ-нататъкъ като сѣнки, охкаха, викаха, ридаеха, сърдѣха се. Майка загубила детето си, детето — майка си, мѫжъ — жена си и пр. Тѣ се търсѣха, бутаха, притискаха, пустосвиха и проклинаха. Децата пискаха подъ краката на възрастните. Смущението бъше така голѣмо, че много майки търсѣха, разпитваха за децата си, които носеха на ръце.

Всичко това образуваше една монотонна врѣва, която, ако случайно утихнѣше, гърмежитъ и дивитъ викове отъ вънътъ възбуджаха отново. Така притискайки се, тъпчейки се и ужасявайки се, батачани прекараха дълго време, докато най-после, поради крайната тѣлесна и нравствена умора, паднаха въ единъ видъ предсмъртна каталепсия.

Скоро тия гльочки едновременно въ всички съборни пунктове замъркнаха — продължава Ангель Горановъ, който е преживѣлъ тия страшни минути — всички бъха налегнати отъ неопреодолима дремка. И тия, които бъха здрави, и тия, които бъха ранени или имаха физически повреди отъ притискането, и тия, които търсѣха до полууда своите близки — всички затвориха очите си и не можеха повторно да

ги отворятъ. И легналитѣ, и притиснатитѣ и седналитѣ, и правитѣ, и старцитѣ, и младитѣ — всички затвориха очите си и неможеха да ги отворятъ — всички потънаха въ сънъ. Смъртта съ всичките си ледени ужаси стоеше при краката на всѣкиго; страхътъ за милия животъ още никого не бѣше оставилъ, а никой не можеше да премине буденъ тия последни минути, дарени отъ черната сѫдба. Отъ какво произлѣзе това? Дали неприятельтѣ съ дивитѣ викове съ изстрелитѣ и пожарнитѣ огньове не бѣ ги хипнотизиралъ умишлено, за да изпълни по-лесно и по-скоро нечестивитѣ си замисли? Дали самитѣ преживѣни страхове бѣха омаломощили и затжили чувствата имъ? Ние нито ще утвърждаваме, нито ще отхвърляме предположенията за психическите причини на това страшно състояние; констатираме само факта, че една невидима мъртвешка ржка нальгаше еднакво всички въ несъзнателна сънна почивка, на всички еднакво съхнѣше устата, затъпяваше чувствата и ги обръщаше въ живи мъртваци. Малцина се намираха на сбърнитѣ мѣста да стрѣлятъ срещу башибозуцитѣ и тѣ неусътно задрѣмваха надъ оржието си. Мнозина отъ по-енергичнитѣ момци стреляха по силата на привичката” — завършва Ангелъ Горановъ своя страненъ разказъ.

Между това, Стефанъ Трендафиловъ съ своите тридесетъ другари, както се каза, бѣше поель Калино бѣрдо, за да излѣзе вънъ отъ селото. Но тѣ като бѣрдото се освѣтяваше отъ запаленитѣ чаркове насреща, турцитѣ (отъ срещу положния брѣгъ го забелязаха, срещнаха го съ залпъ и го повърнаха, като го раниха въ лѣвия кракъ. Войводата Петъръ Горановъ забеляза отъ Калешовата кѫща тоя опитъ на Стефанъ и изпрати Ефтимъ Илиевъ Пунчевъ да повика повторно събранитѣ въ кѫщата на Керелова и въ черквата да дойдатъ, за да ударятъ турцитѣ на Калино бѣрдо отткъмъ гърба. Обаче донесениятъ отговоръ бѣше както и предишния, т. е., че тѣ ще останатъ да се бранятъ тамъ.

Стефанъ Трендафиловъ съ другаритѣ си като се повърна, взе надѣсно къмъ Богдановата кѫща, после мина рѣката въ лѣво, пое по стрѣмния склонъ на Пискюлиева скала и успѣ да излѣзе незабелязано. Следъ това той зае пѣтъ и повърна Ангелъ Цоцевъ назадъ да съобщи

на събранитѣ въ черквата, училището и въ кѫщите да излизатъ по сѫщия пѣтъ, но тѣ и тоя пѣтъ отказаха да тръгнатъ. Следъ тоя отказъ Стефанъ съ другаритѣ си замина за Еледжикъ.

Самъ Петъръ Горановъ, като получи отрицателния отговоръ на събранитѣ въ черквата, въ училището, въ Кереловата кѫща, прати да събудятъ събранитѣ въ Богдановата кѫща и ги поведе заедно съ ония отъ Келешовата кѫща презъ Пищрановото дере, защото пѣтътъ презъ Пискюлиевата скала, бѣше вече заетъ отъ турцитѣ. Тръгнаха въ тѣмнината съ потаена глычка 600—700 души мѫже, жени и деца. Водѣше Ангелъ Пищрановъ, следъ него вървѣха единъ задъ другъ Горановъ, пещерци и въоруженитѣ батачани, а задъ тѣхъ — женитѣ и децата. На излизане отъ селото чуха плачъ на дете бозайниче, хвърлено въ нивитѣ, а до него намѣриха убита майка му и друга една жена. Глѣчката стихна, дихането запрѣ въ гърдитѣ имъ, поеха дебнишкомъ по дѣното на дерето. Но когато вече мислѣха че опасността е мината, отъ дѣсната страна изгърмѣха 20—30 пушки и се чу дивъ викъ: „Гери гяурларь“ (назадъ, невѣрници). Горановъ и слугата му Колю Чолакътѣ и нѣкои други изпразниха нѣколко пѣти пушкитѣ си въ турцитѣ. Тѣ избѣгаха, като оставиха убить своя началникъ Сайдъ Пехливанъ, за когото самъ Ахмедъ ага плака. Обаче щомъ припукаха пушкитѣ, женитѣ и децата нададоха отчаяни писъци, и всички повърнаха назадъ и единъ презъ другъ избѣгаха въ селото,

Останаха само Горановъ и слугата му, но и тѣ най-после се върнаха въ селото,*⁾ дето отново се срещнаха съ пещерци и десетина души батачани. Горановъ ги поведе отново съ твърдо решение да пробиятъ турската позици и макаръ съ жертви, да излѣзватъ отъ селото. Тръгнаха по друга посока и сполучиха да излѣзватъ, безъ да бѫдатъ забелязани отъ турцитѣ. Като се добраха до сигурно място на височината, тѣ се спрѣха и заеха позиция. Горановъ изпрати Ангелъ Бл. Джурковъ съ слугата си Никола Чолака и

^{*}) Пещерецътъ Ив. Г. Късеиновъ увѣрява, че и той стрелялъ и се озовалъ самъ срещу турцитѣ. Твърде е възможно както той така и други да сѫ се опрѣли на турцитѣ, но въ тѣмнината да не сѫ се виждали единъ другъ.

други двама души да отидат въ Богдановата къща и да преведат по същия път всички, които бъха тамъ. Но въ Богдановата къща се бъше пръсналъ слухъ, че Горановъ е убитъ, та не върваха и даже не обърнаха внимание на думите на Джуркова. Решиха се да тръгнатъ само семействата на изпратените и жената и децата на Петър Горановъ. Майката и семейството на брата му отказаха да тръгнатъ, а отдоха въ черквата, дето сега загинаха мъченически.

И така, следъ като агитацията на миролюбивата партия парализира отбраната на Батакъ, тя прогони вънъ отъ селото двамата главни ръководители на възстанието. Тръбва да се признае, че последните направиха всичко възможно за да измъкнатъ населението отъ положението, въ което бъше изпаднало, и да го спасятъ, ако спасението бъше възможно. Наистина въ селото останаха още видния ръководител петстотникът Ангелъ Трендафиловъ и нѣкои отъ петдесетниците, между които Тодоръ попъ Нейчовъ, Иванъ Божинъ и други, но тъхните гласъ не се слушаше вече. Мнозинството отъ населението възложи надеждите си на противната партия—Ангелъ Кавлаковъ и неговите съмишленици.

Клането.

Когато човѣкъ чете разните писмени източници за онова, което стана въ Батакъ, следъ като главните виновници предъ турската власт напуснаха селото, когато слуша разказите на ония, които преживѣха ужасите, очите неволно се наливатъ съ сълзи и не могатъ да следятъ писаното, ушиятъ заглъхватъ и не могатъ да слушатъ разказа и мисълта се парализира и не може да стигне до писалката. Нѣма писателъ, който би могълъ да опише страданията, нито Иеремия който би могълъ достойно да оплаче жертвите на Батакъ. Надъ батачани се извършиха всичките видове измама, отъ злоупотребение съ близкото съседство и искрено прателство до нарушение на най-страшната клетва; всички видове жестокости надъ хора обесоръжени, надъ жени и деца въ най-невинна възрастъ, дори още не родени, защото усмирителите на възстанието просто побѣсняваха, когато виждаха бременна

батачанка. Житието на всички батачанинъ, загиналъ или превживѣлъ, е повесть на най-голѣми жестокости, които само гениятъ на злото може да измисли, жестокости, които сѫ по-зоръ не само за ония, които ги извършиха, но за цѣлото човѣчество, не само за епохата, въ която бъха извършени, но за историята на всички времена изобщо. Само едно утешение може да се посочи въ тая верига отъ страдания на батачани—то е, че ако не изключително, то главно на баташките жертви ние дължимъ свободата си. Но и тукъ Батакъ остана онеправданъ, защото твърде малко батачани избѣгнаха ятагана и куршума и вкусиха отъ свободния животъ; грамадното мнозинство загина, безъ даже да има утехата, че съ смъртта си изкупва свободата на своето отечество*).

За да се опишатъ жестокостите въ Батакъ, не биха ни стигнали шѣли томове. Тука ще хвърлимъ погледъ върху тѣхъ, доколкото допускатъ размѣрите на книгата.

Презъ нощта турцитъ обстреляха селото, подпалиха чарковетъ и плѣните около него и нѣкои къщи въ него. На сутринта—недѣля, 1-и май, настърдчени отъ слабото съпротивление, тѣ се приближиха, заеха по-удобни позиции и стреляха по отдѣлните лица, които се мѣркаха по селото или по къщите, въ които съглеждаха хора. Отдѣлни башибозуци се промъквали и подпалваха напуснатите къщи. Въ къско време пламъци обвзеха селото отвѣкъде.

*) Жестокостите причиниха и друго зло на батачани. Тѣхните размѣри сѫ толкова голѣми, че бойните действия на батачани блѣднятъ предъ тѣхъ и дори се изличаватъ съвсемъ. У читателя остава впечатление, че въ Батакъ не е имало възстание, а само клане. Между това, като оставимъ настрана клането и сравнимъ бойните действия на батачани съ ония на най-добрите възстанишки центрове, ще видимъ, че тѣ въ нищо не падатъ по-долу. Разбира се, и тукъ, като и навсеки другаде, влияе слабата организация и лошото въоръжение. Когато Хафѣзъ паша настѫпи срещу Панагюрище, панагюрици, макаръ и подкрепени отъ околните села, съ голѣми усилия, съ хлопане отъ порта на порта едва успѣха да извадятъ насреща му 212 души на Балабанова курия. Но следъ половинъ часовъ бой тѣ се прѣснаха и предъ самото Панагюрище едва се събраха стотина храбреци, които се биха отчаяно, докато бъха пометени отъ многочисленния противникъ. Почти сѫщото направиха и батачани. Не може да се иска повече отъ едно набърже организирано и съвсемъ слабо въоръжено население.

Батачани, както се каза, бъха се събрали въ по-солидните здания, които представляваха по-сигурна защита от куршумите и бъха по-недостъпни за подпалване. Тия здания бъха Джамбазовата и Трендафиль Кереловата къща въ Горния край, черквата и училището въ сръдата, и Богдановата къща въ Долния край на селото. Всички може да си въобразят, какво е било положението на събранието, като вземе предвидъ, че числото им е било около 5—6000 души отъ двата пола и отъ всички възрасти, че същ били лишени отъ всъкакъв запасъ отъ храни, и че освенъ въ черковния дворъ нито въ едно отъ зданията не е имало вода. Въ тези здания батачани направиха бойници, отъ които стреляха само по ония, които се промъквали или пълзяха по коремъ, за да подпалватъ къщите. Изобщо тъ се ограничиха съ най-строга самодобрана, като предполагаха, че само по тоя начинъ могатъ да се добератъ до единъ миренъ изходъ. Обаче за обсадителите съвсемъ не бъха желанъ подобенъ край; тяхниятъ лозунгъ бъше „Смъртъ на гяурите, слава на падишаха, а плячката намъ“.

Отъ заетите здания най-изложена бъше Богдановата къща. Тя бъше последна въ долния край на селото. Направата ѝ бъше както всички баташки къщи: състоеше отъ два етажа—долниятъ бъше безъ прозорци и служеше за складъ и за оборъ, а горниятъ имаше две стаи и чардакъ предъ тяхъ. Въ тая къща се събраха всички ония, които следъ несполучливия опитъ да си пробиятъ пътъ презъ Пишрановото дере се върнаха назадъ. Но тъ като тя не представяше достатъчна сигурност, мнозина, и то по-видните и по-храбрите, се премътиха въ черквата. И други се опитаха да сторятъ същото, но улицитъ се обстреляха силно, и тъ се принудиха да се върнатъ. Всичко бъха останали 200—300 мъже, жени и деца. Тъ се бъха набълскиали почти единъ възъ другъ на тавана и въ двата етажа. Отъ прозорците на горния етажъ и отъ пролуките на долния стреляха и не пускаха турцитъ да се приближатъ. Отъ изтокъ и отъ югъ къщата бъше заобиколена отъ дворъ, градина и ленища, и башивозуцитъ не можеха да се приближатъ, но отъ противната страна имаше плъзвни и други сгради, а пъкъ башивозуцитъ бъше нахлула въ селото оттатъкъ рѣката и бъше подпалилъ къщите.

Огънътъ бъ преминалъ рѣката, напредваше къмъ Богдановата къща и увеличаваше ужаса, който царуваше въ нея. Приблизително същото бъше положението и въ другите здания, макаръ тъ да бъха по-солидни.

Така въ гладъ, жаждя и ужасъ прекараха батачани 1-и май и нощта срещу 2-и. Но въпреки това тъ държеха въ ресpektъ свирепия неприятель, който броеше не по-малко отъ 7—8000 души.

Това упорство на батачани смути башивозуцитъ тълпи. Чувствителните жертви, които дадоха, ги уплашиха. Тъ бъха тръгнали да колятъ и грабятъ, а пъкъ тръбаше да проливатъ кръвта си. При това хълбътъ се свършваше, а прехраната на тия тълпи не бъше устроена. Презъ целия денъ на 1-и май и следващата нощ тъ се ограничиха съ стрелба и палежи, безъ да предприематъ каквото и да било нападение. У башивозуцитъ се появи разочарование. Сутринта на 2-и май бюлюкбашините се явиха предъ Ахмедъ ага, който бъ опъналъ шатрата си на Беглишките харманни, и му докладваха, че бюлюзите имъ съ разочаровани, защото вместо клане и плячка, тъ тръбва да се пекатъ отдалече на башивозуцитъ пожари и да проливатъ кръвта си, и че чувствителните загуби на най-голъмите бабаи съ ги обезсърдили, а пъкъ липсата на храна ги принуждава да напуснатъ обсадата, и щомъ едни тръгнатъ, никой нъма да остане. Въ същото време неговиятъ байрактаръ му докладва поименния списъкъ на убитите*).

Ахмедъ ага се намираще въ голъмо затруднение: той нито можеше да уреди прехраната на своите хилядни тълпи, нито можеше да ги принуди къмъ решително нападение. Отъ друга страна, бъше голъмъ срамъ за Ислама да се отстъпли предъ разбунтуваната зле въоръжена и малочислена рая.

*) Бойчо, Възстанието и клането въ Батакъ, стр. 74. Споредъ Бойчо (Лингель Горановъ), списъкът на убитите брои 96; това число ни се вижда надуто. Споредъ Скайлъръ, убити съ само 3 турци; и това не е върно, защото само до пристигането на Ахмедъ ага съ убити 5—6 души. Прибъгването на турцитъ до клетвопрестъпления за да взематъ оржието на батачани показва, че загубите имъ съ били доста голъми.

Отъ това затруднително положение го извади примърътъ на бashiбозука отъ Ени махале. Това село е най-близко до Батакъ, отдалечено на 4—5 километра отъ Долната махала. То е населено съ чисти азиатски турци отъ свирепото племе юруци. Между нѣкои енимахленци и батачани отъ Долната махала съществуваха съседски и приятелски отношения. Възползвани отъ приятелството, енимахленци, които нападаха Богдановата кѫща, изпратиха най-напредъ единъ селянинъ да каже на събраните въ тая кѫща да се предадатъ, защото и батачани отъ черквата и Трендафиловата кѫща се предали. Следъ това нѣколко енимахленци, познати на долнокрайци, се приближиха скриго между съседните сгради и оттамъ съ високъ гласъ увѣряваха батачани, че върху никого нѣма да се поsegне, ако предадатъ оржието си. Енимахленци увѣряваха, че тѣ лично гарантиратъ за казаното, и приятелски молѣха батачани по-скоро да събератъ и предадатъ оржието и да излѣзатъ да гасятъ кѫщите си.

Натъкнати въ Богдановата кѫща, изложени на задухъ, гладъ и жаждя и лишени отъ всѣкаква надежда за помощъ, се подадоха на тия увѣрения и съблазнителни предложения. Наистина, имаше нѣкои по-предвидливи и по-мѫжествени, които не се съгласяваха да се предаде оржието и предлагаха да се продължи борбата, но тѣхните гласъ не бѣше нуть. Мнозинството реши да се предаде. Оржието бѣше събрано и занесено на рѣже въ ленищата при чарковетъ, кѫдето бѣ станътъ на енимахленци.

Тогава тѣлпата отъ свирепи юруци, а следъ тѣхъ и помаци, се устреми безъ всѣкаквъ страхъ съ извадени ятагани и ножове къмъ нещастниците въ Богдановата кѫща, до която два дни не смѣеше да се доближи, и започна да коли наредъ. Батачани и батачанки разбраха измамата и вмѣсто оржие употребиха юруците, нокти и зѣбите и всичко, което имъ попадна. Всрѣдъ дивите викове на бashiбозуците и писъците и оханията на жените и децата падаха не само батачани, но и по нѣкой юрукъ. Отъ друга страна не всички правовѣрни можеха да взематъ участие въ клането и да удовлетворятъ своята кървожадност и алчност за плячка; най-после, при безредното клане се похабяваха дрехите на жертвите, дрехи, на които отдавна хвѣрляха за-

вистливо окѣ дрипавите юруци и помаци. Дивата орда почувствува, че трѣба да се тури редъ и въ това безчовѣчно престъпление. Клането се прекрати. Съ нови увещания извадиха всички отъ кѫщи и ги заведоха въ близкото ленище. Отдѣлиха мѫжете на една страна, а жените и децата — на друга. Заобиколиха и едините и другите съ насочени пушки и голи ятагани. Следъ това по разпореждане на бюлюкбашията донесоха единъ трупъ, при който се изправи палачъ съ пелка въ рѣжа, и започнаха да съблъгатъ батачани единъ по единъ, да ги нареждатъ на дрѣвника и да имъ отсичатъ главите. Едни отъ батачани стоечески посрещнаха смъртта и дори бѣрзаха по-скоро да се отврътятъ отъ ужасното зрелище; други се задоволяваха съ словесни изобличения, най-после, трети се нахвѣрляха върху окрѣжаващите ги бashiбозуци, които и безъ това не стоеха мирни, но опитваха ятаганите надъ предопрѣлените жертви. Колю Христосковъ Кривовъ даже успѣ да избѣга въ черквата.

Тѣ като клането отиваше бавно, донесоха още два дрѣвника и съ тѣхъ ускориха жестоката работа. Светостта на жертвите не ми позволява да излагамъ поруганията, на които бѣха изложени, дори следъ закалянето имъ. Не искамъ да озлобявамъ читателя съ жестокостите, които може да роди само злиятъ азиатски гений, нито да разбунтувамъ сърдцето му съ ония покъртителни сцени между майка и деца или баща и синове, които единъ следъ други завличатъ на дрѣвника.

Палачите се уморяваха и смѣняха отъ други; при това, заслужава да се забележи, че имаше много кандидати за тая длѣжност; всѣки бѣрзаше да отсѣче нѣколко глави и да си осигури по тоя начинъ блаженствата на рая и прегрѣдите на хуриите.

Заслужава да се забележи още, че никой отъ бashiбозуците не прояви нѣкой благороденъ поривъ. Никой не се трогна било отъ старо приятелство, било отъ сторено благоденствие въ миналото, за да направи поне опитъ да спаси нѣкой батачанинъ. Мнозина бѣха обладани отъ скотски страсти къмъ стройните и хубави баташки булки и моми, но свирепостта имъ не позволи да спасятъ нѣкоя. Само нѣкои отъ тѣхъ грабнаха по нѣкое дете, което се съгласяваше да се потурчи. Но

и въ този случай тъ не бъха подбудени отъ съжаление къмъ миловидните деца, но отъ грубия интересъ: тръбаше имъ слуга^{*)}.

Изобщо, въ цѣлото възстание въ 1876 г. тукъ се проявиха въ пълната си сила както религиозниятъ фанатизъмъ, така и расовата ненавистъ. Наистина, тукъ заедно съ енимахленските чисти турци имаше и чепински помаци, но ръководството принадлежеше на първите.

Известието, че енимахленци успѣха да излъжатъ бачанитѣ отъ Богдановата кѫща, стигна до Ахмедъ ага тъкмо когато той се чудѣше, какво да отговори на своите блююбашини. Примѣрътъ на енимахленци му посочи пътятъ, по който тръбва да върви. Той прекрати веднага стрелбата противъ селото. Следъ това извика единъ влахъ, когото бѣше забралъ съ себе си и който бѣше близъкъ приятелъ на Ангелъ Кавлака, изпрати го въ селото да намѣри приятеля си, да го поздрави отъ негова страна и да му каже да дойде при него да уговорятъ предаването, та следъ това да разпреди бashiбозуцитѣ.

^{*)} Не мога да се въздържа да не цитирамъ разказа на Георги Велиовъ Тошковъ, какъ е преживѣлъ това клане: „Бѣхме петь братчета — разказва той— най-голѣмото бѣше на 12 години, следъ него бѣхъ азъ. Като започна клането, майка ми ни тури да легнемъ съ очите къмъ земята и да туримъ ръжетѣ си отстрѣни, за да не виждаме нищо. Понататъкъ азъ не знамъ, що е станало и колко време съмъ прекаралъ въ несъзнание. Следъ единъ или два дни азъ дойдохъ на себе си въ ръжетѣ на енимахленца Севди Пехливанъ, който бѣше дошълъ втори пътъ да обира мъртвите и като ме изровилъ между труповете, за да ми съблѣче дрехите, азъ съмъ дошълъ въ съзнание. Живота си дължа на двата ката дрехи, съ които майка ми ме бѣ облѣкла, защото се бѣхъ ме приготвили да бѣгаме. Като лежехъ, азъ се бѣхъ сгушилъ така че дрехите покриваха врата ми. Ятаганътъ бѣше престъпътъ дрехите и врата само донѣкѫде, безъ де ме убие. Убиенътъ се усъмнилъ въ сигурността на удара, та ме бѣше цапналъ съ ятагана по главата, но и той ударъ бѣ се изплесналъ, та не бѣ смъртоносенъ. Понеже бѣхъ потъналъ въ кръвь, Севди ми заповѣда да отида на рѣката да се омия, Като извѣршихъ това, той ме попита: —Лиши ли си баща си, можешъ ли да го познаешъ?—Мога—отговорихъ азъ.—Азъ лисъмъ баща ти?—Не си,—отговорихъ азъ. Тогава той ме изпушва и вдигна ятагана да ме закошли. Азъ прибръзахъ, та казахъ: Ти си баща ми. Тогава той прибра ятагана и ме взе съ себе си въ Ени махале, дето заварихъ още 2—3 батаччета^{*}.

Влахътъ намѣри Ангелъ Кавлака между множеството, което се притискаше въ черквата, и му предаде поздравлението и предложението на Ахмедъ ага. Ще не ще, той тръбаше да се нагърби съ цѣлото, което можеше да тури на възстанietо оня край, който той считаше за възможенъ. Той отиде при Ахмедъ ага. Ахмедъ ага му оказа всички възможни почести, прие го най-любезно и му припомни старатото приятелство между двамата. Следъ това той говори за добринитѣ, които сѫ му правили батачани и изказа съжаление за сѫдбата на селото, което се увлѣкло подиръ нѣколко чапкъни, та възстанало противъ държавата.

Тукъ Ангелъ се възползува отъ момента и се помажчи да увѣри Ахмедъ ага, че батачани не сѫ възстанали, а само пазятъ селото си отъ бashiбозуцитѣ, които палятъ наредъ селата въ Пазарджишкото поле.

На това Ахмедъ ага възрази, като посочи на изкопаниятѣ таби и на убийството на двамата заптии. Следъ това, той се показва като доброжелателъ на Батакъ, отъ който се е хранилъ нѣколко години, и предложи на Ангела по-скоро да предадатъ оржието си и да излѣзатъ да гасятъ кѫщите си, а бashiбозукътъ да се върне по домовете си.

На това Ангелъ отговори, че ако това зависише само отъ него, нѣма нужда отъ увѣрения, но че той може само да предаде думите му на селяните и да се потруди да ги убеди. Ахмедъ се съгласи и го помоли той лично да му донесе отговора, та двамата заедно да направятъ потрѣбното, за да избавятъ селото.

Ангелъ се върна въ селото и отиде най-напредъ въ кѫщата на Трендафилъ Керелова, дето бѣха събрани воинствените селяни, между които бѣше и петстотникътъ Ангелъ Трендафиловъ. Следъ това отиде въ черквата. И на дветѣ мѣста той съобщи разговора си съ Ахмедъ ага и неговите предложения. И на дветѣ мѣста се повдигнаха препирни за и противъ предаването; изказаха се подозрения въ измама и страхъ отъ бashiбозуцитѣ и не се решаваха да дадатъ опредѣленъ отговоръ. Самъ Ангелъ Кавлаковъ гледаше подозрително на увѣренията на Ахмедъ ага и не налагаше мнението си, макаръ да бѣше сигуренъ, че то ще бѫде прието.

Тогава Ангелъ отиде пакъ при Ахмедъ ага, при когото бѣха дошли Мохамедъ отъ Дорково и Алишъ Пехливанъ отъ Бания, и му заяви, че батачани искатъ да останатъ добри поданици на султана и сѫ готови да предадатъ оржието си, но на пазарджишкия каймакамъ или на редовна войска, защото се боятъ отъ бashiбозука. Ахмедъ отговори, че на близу войска нѣма и че затова правителството е изпратило него съ бashiбозукъ. Тогава Ангелъ заяви, че батачани могатъ да се оттегли бashiбозука по домоветъ си, и тогава тѣ ще предадатъ оржието си, но Ахмедъ възрази, че той не може да изпрати бashiбозука, преди да възстанови законния редъ въ селото. На това стариятъ Ангелъ отговори съ мълчание, съ подигане раменетѣ си и съ дълбока въздышка.

Ахмедъ схвани недовѣрието, което се рисуваше по лицето на Ангелъ и като призова за свидетели присътствуващи мюсюлмански първенци, закле се въ името на Алахъ и неговия пророкъ, че нѣма да падне костьмъ отъ невинните батачани, и като хвърли своята чалма, грабна гуглата на Ангела, тури я на главата си и каза: „Ако не спазя думата си, нека Алахъ ми отнеме чалмата и ми надѣне твоята гугла, нека ме направи свиня; нека жена ми да стане твоя жена“ и нареди оща много други подобни най-унизовителни за мюсюлманина проклятия. Следъ това се обърна къмъ присътстващите първенци и ги попита: „Има ли по страшна клетва отъ тая?“ Всички отговориха че нѣма.

Ангелъ повѣрва искрено на клетвата и веднага отиде къмъ селото, като обеща да убеди батачани да предадатъ оржието.

Щомъ се отдалечи той, Ахмедъ плюна подиръ него и побѣрза въ присътствието на сѫщите свидетели да се откаже отъ клетвата си, а баниянскиятъ и доспатскиятъ ходжи заявиха, че клетвата нѣма сила, защото не е дадена отъ сърдце и защото е дадена на невѣренъ гяуринъ.

Между това, стариятъ Ангелъ Кавлаковъ отиде право въ къщата на Трендафилъ Кереловъ, разказа подробно за клетвата на Ахмедъ ага и даде съветъ да се предаде оржието. И тука, както въ Богдановата къща, едини бѣха за предаване оржието, други не вѣрваха на клетвата и настояваха да изгинатъ съ оржие въ ржка. На чело на последни-

тѣ, споредъ Ангелъ Горановъ, бѣше дѣдо Трендафилъ Т. Кереловъ. Разпрата взе характеръ на междуособица. Ангелъ Кавлаковъ настоя да се отдѣлятъ ония, които искатъ да се биятъ съ царя, а другите да се предадатъ, но срещу него се дигна буря и само дѣдо Трендафилъ попречи да го убиятъ. Но най-после, и тука, както въ Богдановата къща, задухътъ, гладътъ, жаждата и отсѫтствието на каквато и да била надежда за спасение наложиха своето. Партията за предаването се засили. Въ черквата, училището и въ Кереловата къща партията за предаването започна да събира оржието. Въ това време клането при Богдановата къща бѣ въ разгара си, но другите обсадени батачани не знаеха за това. Колю Христосковъ Кривовъ, който успѣ да избѣга отъ клането при Богдановата къща, стигна въ черквата и съобщи за безразборното клане, но въ черквата бѣше такава тѣснота и връвъ, че много малко го чуха.

Следъ дълги съвещания въ Кереловата къща, решиха да предадатъ оржието, но преди това да отидатъ нѣколко души да чуятъ лично клетвата. Изпратиха се заедно съ Ангелъ Кавлаковъ, още Трендафилъ Тошевъ Кереловъ, синъ му Петъръ, кмета Вранко Димитровъ Пауновъ, Георги Серафимовъ, Петъръ Кафеджийски, Горюо Вълювъ и нѣкои други. Ангелъ Трендафиловъ не се присъедини къмъ депутатията, защото отиде да съблича възстаническата си форма.

Като стигнаха въ лагера на Ахмедъ ага, пратениците, противъ всѣко очакване, вмѣсто да чуятъ увѣренията и клетвата на бashiбозушкия началникъ, бѣха заобиколени отъ множество бashiбозуци и задържани. Ахмедъ ага прати да кажатъ на батачани, че пратениците оставатъ заложници, докато се предаде всичкото оржие. Батачани, за да не изложатъ своите първенци, трѣбваше да изпълнятъ желанието на Ахмедъ. Оржието бѣше събрано, натоварено на три кола и закарано при Ахмедовата палатка на Беглишкитѣ хармани.

Когато оржието бѣ стоварено, Ахмедъ ага го разгледа и каза, че това не е всичкото оржие, че батачани сѫ предали само строшените пушки и пищови. Той изпрати съ Ангелъ Кавлаковъ тридесетъ бashiбозука да претърсятъ, да не би да има скрито оржие, и ако нѣма, да кажатъ на селяните да отидатъ по домоветъ си и да гасятъ запалените си къщи.

Тъкмо въ това време енимахленци бѣха завѣршили клането при Богдановата кѫща. Единъ тѣхенъ пратеникъ съобщи на Ахмедъ ага за извѣршеното и му предаде една вулия съ пари — припадащата му сечашть отъ обира на изкланитѣ.

Примѣрътъ, даденъ при Богдановата кѫща, не можеше да не подействува; помаците не можеха да паднатъ по-долу отъ своите наставници въ вѣрата, чистокръвнитѣ турци отъ Ени махале. Видѣтъ на ограбеното злато и сребро възбуди алчността имъ и ги настрои кървожадно. Ахмедъ ага раздаде по-доброто баташко оржие на своите помаци, и когато изпратенитѣ съ Ангелъ Кавлаковъ бashiбозуци се върнаха и докладваха, че нѣма скрито оржие и че батачани сѫ се прѣснали по домоветѣ си, той разпореди да се заематъ всички изходи отъ селото, така че да не може никой да избѣга, и следъ това заповѣда общо клане и обиръ.

Клането започна съ задържаната при Ахмедъ ага депутация. Като оставиха Ангелъ Кавлаковъ, Трендафилъ Кереловъ и Горю Вълювъ, останалитѣ бѣха заведени на страна и убити по най-звѣрски начинъ отъ Мохамедъ Дорковчанина — той сѫщия, който, като чепински пратеникъ, се kle за дружба и братство съ батачани. Следъ това дойде редъ на Ангелъ Кавлаковъ. Той бѣше съвсемъ невиненъ и бѣ убитъ навѣрно за да не смущава паметта на Ахмедъ ага съ спомена за страшното клетвопрестъпие. Още по-грозна бѣше участъта на дѣдо Трендафилъ Тошевъ Кереловъ. Току-речи предъ очитѣ му убиха третия му синъ Петъръ, но Ахмедъ ага искаше да тури ржка на двамата по-голѣми синове, най-голѣмитѣ военачалници — петстотницитѣ Стефанъ и Ангелъ Стефанъ, както се каза, успѣ да си пробие пѣтъ още на 30-и априлъ презъ нощта и хвана гората. Ангелъ пѣкъ остана въ бащината си кѫща, биде заловенъ отъ бashiбозука и поведенъ отъ двама души при Ахмедъ ага. Обаче по пѣтъ той избѣга и се скри подъ една изгорѣла воденица, лежналь въ водата подъ перкитѣ на колелото. Разгнѣвенъ отъ бѣгството на Ангелъ и навѣрно незнаещъ за избѣгването на Стефанъ, Ахмедъ ага изпрати баща имъ дѣдо Трендафилъ, вързанъ, съ десетина бashiбозуци, да ги доведе. Следъ като го мѫчиха по всевъзможни начини, преди всичко за пари и после за синоветѣ му, върнаха нещастния старецъ при

Ахмедъ ага. По заповѣдъ на разярения звѣръ той бѣ сѣченъ, мушканъ, набоденъ на ржженъ и печенъ на огньъ като аgne. Молбитѣ му да бѫде убитъ преди това не бѣха чути.

Ахмедъ ага оставилъ живъ и заведе въ Барутино само Горю Вълювъ, за да му прави сапунъ, защото биль добъръ сапунджия*).

Въ самото село настана ужасъ. Бashiбозуцитѣ нападаха кѫщитѣ наредъ. Изловиха жителитѣ на всѣка кѫща, измъчваха ги да посочатъ паритѣ си и ги избиваха; следъ това обираха кѫщата и я запалваха. По голѣмата часть отъ батачани юрна отново презъ палачитѣ си и се затвори въ черквата и училището. Заваренитѣ въ кѫщитѣ оказаха отчаяна съпротива. Кольо Лазинъ, когато запалиха кѫщата му, въ която бѣше скрить, излѣзе съ ножъ и докато загине, уни и рани нѣколко души; Ангелинка, жената на Иванъ Божинъ, когато бashiбозуци убиха мѫжа ѝ, грабна брадватъ, и докато я убиятъ, разцѣпи главата на единъ. Венка Стойчева постѣжи по сѫщия начинъ съ убиеца на мѫжа си и успѣ да избѣга. Стоянъ Цвѣтановъ има предвидливостта да не си предаде пушката и съ нея успѣ да убие едного, и следъ това нѣколко куршуми го пронизаха. И на много други мѣста се е водила отчаяна борба, но не останаха живи свидетели, които да ни я разкажатъ.

Една по-голѣма група селяни потърси спасение въ кѫщата на мастрофията Ангелъ Ганевъ, който спаси сина на Ахмедъ ага. Нещастницитетѣ вѣрваха, че отъ благодарностъ за спасението на сина му, Ахмедъ ага нѣма да поsegне на тая кѫща. Обаче Ахмедъ ага спаси само живота на стопанина и

*) Споредъ нѣкои, той билъ пощаденъ, понеже презъ нощта, когато избухнало възстанието, извѣль тайно сина на Ахмедъ ага отъ Батакъ. Това, обаче, не е установено. Въ всѣки случай, и да е вѣрно, добре е постѣжили. Опитът на тѣлпата да убие сина на Ахмедъ ага бѣше произволъ. Началството не знаеше и нѣмаше да допусне това. Съ запазването живота на сина, престъплението на бащата изпъкнаше още по-релиефно.

онѣзи момчета, които се съгласиха да се потурчатъ, всички останали мѫже бѣха избити,

Новото училище, построено върху основите на изгореното.

Като свършиха съ селото, бashiбозуците се устремиха къмъ училището. То бѣше великолепно двуетажно здание съ седемъ голѣми стаи, два салона и две зали за първоначални ученици. Въ него бѣха се набльскали човѣкъ до човѣкъ. Бashiбозуците стреляха презъ прозорците и убиваха беззащитните батачани, покатерваха се презъ прозорците и съчеха, когото достигнатъ. Следъ това насилиха вратата, влезоха вътре и се предадоха на съчъ. Загинаха тукъ попъ Нейчо Пауновъ и учителъ Тонджоровъ, родомъ отъ Самоковъ. Когато учителът видѣ, какъ мѫжатъ свещеника, той се хвърли съ голи ржце върху бashiбозуците и повали двама, но бѣ съсъченъ заедно съ свещеника. Въ училището щадѣха донѣкѫде женитѣ и децата, а мѫжетѣ избиваха наредъ. Много отъ батачани, следъ всичко станало, виждаха въ смъртната най-добрая изходъ отъ ужасното положение, други се бранѣха съ каквото имъ падне, а около дaeстѣ души се натѣпкаха подъ пода, подъ който имаше около единъ метъръ празнно пространство. Но тѣхната участъ бѣ по-грозна. Турци-тѣ, следъ като изпразниха училището, полѣха го съ газъ и го запалиха. Едни отъ скритите строиха дъскитѣ на пода и се опитаха да бѣгатъ, но бѣ-

ха избити отъ бashiбозука, който чакаше наоколо, а другите изгорѣха живи.

Дойде предъ на събраните въ черквата „Св. Недѣля“. Тя е стара, каменна сграда, метъръ и половина въ земята и заема около 150 кв. метра. Черковниятъ дворъ служеше за гробища и бѣше заграденъ съ каменна стена, висока около $1 \frac{1}{2}$ метра и наричана отъ населението калето.

Надѣвайки се да намѣри защита въ светостта на храма и въ якитѣ му стѣни, по голѣмата часть отъ батачани се струпа тука. Въ двора и черквата се натѣпка такова множество, каквото никой не би могълъ да повѣрва, че може да се събере. Турцитѣ нападнаха черквата заедно съ съсѣдното на нея училище. Обаче якитѣ стени на калето наистина се оказаха добра защита. Бashiбозукътѣ се опита да се премѣтне презъ стената, разчитайки, че лишенитѣ отъ оржие батачани нѣма да окажатъ съпротива. Но мѫже, жени, деца — всичко бѣше готово за отчаяна борба. Съ камъни, съ кръстоветѣ отъ гробоветѣ тѣ събaryaха отъ стената всѣки бashiбозукъ, който се покажеше. Въ всичкото множество намѣриха се у децата два пищова непредадени. Съ тѣхъ Костадинъ Вранчовъ и Димитъръ Насковъ Кавлаковъ, качени на единъ орѣхъ, стреляха и, кактоувѣряватъ, убили и ранили нѣколко бashiбозуци, но най-после отъ дѣлгото употребление пищовитѣ се повредиха и не можеха да действуватъ.

Като видѣха, че не могатъ по другъ начинъ да навлѣзатъ, бashiбозуцитѣ започнаха да къртятъ стената. Най-напредъ пробиха дупки, презъ които куршумитѣ имъ просто косѣха множеството въ двора. Батачани се опитаха да запушватъ дупките, дори хващаха устията на пушките и ги издѣрпаха, но скоро проломитѣ станаха голѣми и привечерь бashiбозукътѣ нахлу въ двора. Тогава настана сѣчъ, която никое перо не може да опише. Голѣма част отъ батачани продължаваха да се борятъ съ голи юмруци или съ каквото попадне, а други, като преживѣха загубата на най-близкитѣ си, не намираха вече смисъль въ живота и посрещаха смъртта стоически и дори бѣрзаха по-скоро да се простятъ съ тоя свѣтъ. Обаче жестокитѣ изтребители не мислѣха така. Съ намаление на съпротивата, у бashiбозука се появи желание да тури редъ въ клането и справедливостъ, разбира се, [не къмъ жертвите, а къмъ себе си: до тогава едни колѣха, а други само обираха.

Ахмедъ ага спре клането и разпореди да се извадятъ всички на Беглишкитѣ харманни. Кето ги изкарваха единъ по единъ, труднитѣ жени биваха разпаряни, всички мѫже—избивани, отъ малкитѣ момченца и юношитѣ биваха пощадени само ония, които се съгласяваха да се потурчатъ. При това,

ония, които се забавяха да дадатъ веднага съгласието си биваха съсичани. На съгласилитѣ се веднага привързваха на главитѣ чалми; женитѣ и децата бѣха пощадени и мѫчени, за да изкажатъ скрититѣ богатства.

Останаха само скрититѣ въ самия храмъ. Тукъ бѣха натѣпкані нѣколко пѫти повече хора, отколкото обикновено можеха да се събератъ. По столоветѣ, по амвона, по напречнитѣ спонди на кубетата, по олтарния иконостасъ и самия престоль не бѣ останало място незаето. Голѣмитѣ дигаха децата на раменетѣ си и ги дѣржеха, докато могатъ. Такова бѣше положението, когато бashiбозуцитѣ заобиколиха черквата и започнаха да стрелятъ презъ прозорците. Куршумитѣ имъ пронизваха по нѣколко души. Това предизвика бутане и притискане, въ което загинаха много невинни деца. Въ сѫщото време задухътъ, смрадътъ, гладътъ и особено жаждата, усиlena отъ пека на запаленото училище, измѣжваха нещастниците. „Вода, вода!“ — викаха отвѣкъжде. Съ голи рѣце, съ какво имъ попадна, изкопаха кладенецъ два метра дѣлбокъ, но вода не излѣзе. Задоволиха се да квасятъ устата си съ маслото отъ кандилата, съ кръвта на собственитѣ си рани и на убититѣ, а нѣкои майки туряха пѣсъкъ въ устата на децата. Като че ли всичко това бѣ малко, та помацитѣ измислиха и друго: тѣ донесоха пчелнитѣ кошери на батачани и ги нахвърляха презъ прозорците. Храмътъ се изпълни съ безброй пчели, които съ яростъ забиваха жилата си въ ония, които сѫ ги отглеждали. Следъ това започнаха да хвърлятъ вѫтре запалени пачаври, натопени въ газъ, и запалена слама. Съ една дума, бashiбозуцитѣ превърнаха храма Божи въ адъ.

Помацитѣ се опитаха да строшатъ и да запалятъ вратата на черквата, но тя бѣ дрѣнова, окована съ желѣзо, и не се подаде нито на едното, нито на другото. Опитаха се да свалятъ плочитѣ на покрива, но вижда се, че се боеха отъ противодействие, та не успѣха.

Така премина нощта срещу 3 май. На сутринта положението на обсаденитѣ въ черквата бѣше такова, че смъртъта би било истинско избавление за тѣхъ. Когато се явиха бashiбозуци и заговориха за предаване и пощада, вратата се отвори, но на нея се показаха съ голи ятагани и запретнати ржави, съ препасани престилики, за да не си оцапатъ дрехитѣ, Лев-

цата отъ Чече, Медю Бекташътъ отъ [Ракитово, Алишъ Пехливанъ отъ Баня и Мохамедъ отъ Дорково, а задъ тѣхъ много други, и започнаха да колятъ когото завърнатъ.

Група барутински помаци, участвуващи въ клането и фотографирани следъ освобождението.

Това безразборно клане предизвика противодействие. У нѣкои батачани още се намѣри сила да продадатъ живота си скжпо. Христо Станковъ сполучи да откърти единъ кжсъ отъ единъ черковенъ столь и съ него — по думите на Ангелъ Горановъ — уби двама души, отне единъ ножъ и се бори, докато загина. Лаза Богданова, прочути хубавица, уби съ джебния си ножъ убиеца на мжка си, който искаше да я отвлѣче въ харема си. Нѣколко души даже успѣха да си пребиятъ презъ гжстата бashiбозушка тѣлпа и да избѣгатъ.

Най-после и тукъ решиха да турятъ редъ и започнаха да извеждатъ жертвите и да ги каратъ на Беглишките хармани. И въ тоя случай постѫпиха както съ ония въ двора, съ други думи, мжжетъ избиваха редомъ, момченцата и юношите, които веднага се съгласяваха да се потурчатъ, пощадяваха и веднага привързваха на главите имъ чалми отъ кърпи. Жените и децата донѣкъде бѣха пощадени.

Като се сравнятъ тия кланета, извършени отъ помацитѣ, съ онова въ Богдановата кжща, извършено отъ чистокръвните турци, ще се види, че колкото и жестоки и свирепи да сѫ тѣ, все пакъ има проблемъци отъ човѣщина, макаръ и твърде малко. Покрай грубия интересъ да се снабдятъ съ слуги (роби) и фанатизъма да се увеличи числото на правовѣрните, тукъ срещаме и по-благородни пориви. Красотата на много батачанки плени враговете имъ, които ги взеха за свои жени или за жени на своите синове. Нѣкои помаци се омилиостивиха отъ миловидни дечица и ги взеха за своя евлядъ (челядъ). Най-после, не липсватъ примѣри отъ признателността за сторено по-рано добро и даже отъ чисто хуманно побуждение. Нѣкои отъ живите батачани съ благодарностъ си спомнятъ за онѣзи помаци, които сѫ ги избавили *).

Изобщо, чувствува се, че на религиозния фанатизъмъ и жаждата за плячка се противопоставя, макаръ и слабо, общиятъ племененъ произходъ и донѣкъде човѣщината.

*) Наредъ съ жестокия клетвопрестъпникъ Мохамедъ отъ Дорково, бѣщи Исмаилъ ходжа отъ сѫщото село. Когато младежътъ Ангелъ Чаушовъ, като излѣзе отъ черковния дворъ, следъ хиляди премеждия, подъ покровителството на единъ помакъ успѣ да стигне до височината Св. Атанасъ, той завари ходжата да се кланя и моли

Същия ден, 3-и май, привечер Ахмедъ ага спрѣ клането и заповѣда да викатъ изъ селото да се събератъ всички останали живи, за да се направи списъкъ на мжетѣ, на които правителството щѣло да направи нови кѫщи и да имъ разпредѣли вдовиците и сирачетата, за да се грижатъ за тѣхъ. Заповѣдта се придрожаваше съ закана да бѫде предаденъ на смъртъ онъ, който се укрие. Като предполагаха, че усмирителитѣ сѫ се насили съ кръвь и че сѫ се засрамили отъ извѣршеното, батачани повѣрваха и тоя пжть и започнаха да излизатъ. Мнозина здрави бѣха се престорили на мъртви между убититѣ, други бѣха се изпокрили изъ развалинитѣ на селото, трети облѣчени въ женски дрехи се притаяваха между женитѣ. Всички започнаха да излизатъ. Вѣрата тоя пжть бѣше толкова голѣма, че женитѣ сами убеждаваха мжетѣ, скрити между тѣхъ, да се запишатъ въ списъка, и измѣкваха раненитѣ изъ куповетѣ на убититѣ. Твърде малко не повѣрваха и успѣха да се измѣкнатъ изъ селото. Събраха се около 300 мжже, които бѣха заведени на Беглишкитѣ хармани. Ахмедъ ага, като се колебаеше какво да прави съ тѣхъ, изпрати въ Т. Пазарджикъ баташкия пждаръ арнаутина Селимъ да пита властъта, какъ да постѫпи съ останалитѣ живи. Селимъ тръгна още сѫщата вечеръ и презъ нощта стигна въ Т. Пазарджикъ. Тамъ властъта въ това време бѣше изцѣло подъ влиянието на Али бей Гаванозоглу, който, както се знае, бѣ първиятъ двигателъ на родопските помаци. Али бей, споредъ Д. Страшимировъ просто заповѣдалъ да се пресуши баташкия коренъ, съ други думи, да се избиятъ останалитѣ живи. Споредъ Ангель Го-

Алаха да прости грѣховетѣ на неговите едновѣрци, които въ това време колѣха батачани. Като видѣ момъка, ходжата заплака, пригърна го и го запита, кѫде сѫ домашнитѣ му. Когато се научи, че тѣ навѣрно сѫ заклани или ще бѫдатъ заклани, той веднага тури чалмата си на главата на Ангела, облѣче го съ своята ачма долама, даде му пушката си и го поведе да ги търсятъ. По пжтя той спаси честъта на една батачанка. Въ селото тѣ успѣха да намѣрятъ единъ отъ братята и една отъ сестрите на Ангела. Ходжата имъ предложи да вървятъ съ него и ги увѣри, че нѣма да ги потурчи, но тѣ не вѣрваха и казаха, че предпочитатъ да умрятъ християни, и възмутени отъ това, че братъ имъ станалъ турчинъ, избѣгаха и наистина загинаха. Ходжата съ тая постѫпка искаше да се отплати за това, че башата на Ангелъ бѣ спасилъ живота му въ една виелица.

рановъ, Али бей заповѣдалъ, ако нѣма други избѣгали, да се избиятъ останалитѣ, за да нѣма кой да свидетелствува за станалото, въ противенъ случай да се се оставятъ. Пждарътъ се върна на следния денъ, 4-и май.

Ахмедъ ага, за да се увѣри дали има избѣгали, разпита женитѣ. Тѣ го увѣриха, че нѣма избѣгали и че самъ главниятъ виновникъ за възстанието — Петъръ Горановъ — е убитъ. Нещастниците мислѣха, че ще го задоволятъ и ще смекчатъ сърдцето му, и не подозираха, че съ това произнасятъ смъртната присъда на останалитѣ живи мжже. За да се увѣри, обаче, Ахмедъ ага заповѣда да намѣрятъ главата на Петъръ Горановъ, Донесоха 20—30 глави плешиви, каквато бѣше главата на Горанова. Назначеніетъ експертъ Горю Вълювъ, убеденъ, че съ това върши добро, посочи на една и каза: „Тази е“. Тогава Ахмедъ ага заобиколи съ бashiбозуците всичките останали живи мжже, заведе ги при училището, и частъ бѣха изклани на моста, който служеше за дръвникъ, частъ въ черквата, като предварително ги съблъчаха. Женитѣ и децата гледаха съ ужасъ това зрѣлище. Нѣкои майки, като предполагаха, че следъ мжетѣ иде тѣхниятъ редъ, хвѣрлиха дѣцата си въ рѣката, за да не бѫдатъ потурчени или изклани.

Ахмедъ ага, на конъ, заобиколенъ отъ първенците, присѫтствуващие на клането, и когато се свѣрши, върна се на Беглишкитѣ хармани, посрещнатъ съ тѣпани и зурни. Предъ палатката му бѣха прострени два голѣми чула. На единия трупаха златото, на другия среброто, въ пари, нанизи, часовници и други украсения, обрани отъ убититѣ и живитѣ, отъ кѫщитѣ, или изкопани отъ земята. дето батачани ги бѣха скрили. На отдѣлни купове бѣха натрупани дрехитѣ, медъта и всичко, което имаше цена. Събранъ бѣше и всичките добитъкъ. И всичко това, предъ останалитѣ живи батачанки, бѣ разпредѣлено между бюлоците и закарано по тѣхнитѣ села.

Най-после единъ ходжа се възкачи на едно дръво въ черквата и оттамъ надъ хилядитѣ прѣсни християнски трупове възвести, че нѣма Богъ, освенъ Богъ, и че Мохамедъ е неговъ пророкъ. Другъ ходжа, по заповѣдъ на Ахмедъ ага,

се качи на единъ купъ дъски на Беглишкитѣ хармани и предъ събранитѣ баташки жени и деца и башибузуцитѣ тържествено заяви, че гяурското вече се свърши, че по всичката земя не остана ни единъ гяуринъ, и че на мястото на Батакъ ще се посъе ечмикъ за конетѣ на правовѣрнитѣ.

И наистина, цъвтещиятъ преди нѣколко дни Батакъ бѣше едно голѣмо пепелище. Всички здания, безъ изключение, бѣха изгорени, и дори останалитѣ имъ стърчащи стени разрушени. Когато на следния денъ, 5 май, сутринта завалѣ дъждъ и снѣгъ, никой нѣмаше кѫде да подслони главата си. Ахмедъ ага, следъ като разпрати плячката и опредѣленитѣ за погурчване момчета и жени, поведе бюлюцитѣ къмъ Брацигово, отдото настоятелно искаха помощъ. Останалитѣ безъ подслонъ и безъ храна баташки жени и деца така също напуснаха Батакъ.

Всичко бѣгаще отъ селото, като отъ място заразено отъ чума и изпълнено съ зли демони. Останаха само кучетата и котките да виятъ и гризатъ месата на своите господари.

Батакъ следъ възстанието

Сѫдбата на останалитѣ живи батачани

Положението на останалитѣ живи батачани бѣше такова, че тѣ завиждаха на изкланитѣ. Накѫде да бѣгатъ? Наоколо имъ бѣше пръстенъ отъ мохамеданско население. Да бѣгатъ въ вѫтрешността на Родопите, бѣше все едно да се изложатъ на гладна смърт или на помацитетъ, които ги обраха и клаха. Най-близкитѣ християнски селища бѣха Пещера и Ракитово, но и тѣ бѣха съ смѣсено население. Една частъ отъ женитѣ и децата, гонени отъ глада, се решиха да отидатъ въ Ракитово, отдото се прѣснаха да просятъ по чепинскитѣ и разложкитѣ села. Масата отъ останалитѣ живи батачани се насочи къмъ баташкия Еледжикъ — покрита съ гора планина, която при това е близу до християнските полски села, отдото все пакъ можеше да се очаква нѣкаква помощъ.

Още презъ нощта срещу 1 май петстотникъ Стефанъ Трендафиловъ съ своите тридесетина другари, следъ като

излѣзе отъ Батакъ, пристигна на Еледжикъ, дето звари нѣколко семейства, избѣгали навреме и пристигнали преди него. Дойде и П. Горановъ съ пещерци, други нѣколко другари и нѣколко семейства.

Другиятъ петстотникъ, Ангель Трендафиловъ, както се каза, още при предаването на оржието успѣ да избѣга и се скри въ водата подъ една воденица. Откритъ тамъ, той избѣга и се скри подъ водата на водопада, образуванъ отъ единъ бентъ, отдото презъ нощта стигна при брата си. Така също мѫже, жени и деца, на които по единъ или по другъ начинъ се удаде да се изскубнатъ отъ Батакъ, намѣриха прибѣжище на Еледжикъ. Най-после, масата отъ жени и деца, които останаха живи следъ последното клане, така също се оплти къмъ Еледжикъ. Заедно съ тѣхъ успѣ да се измъкне членътъ на комитета и петдесетникъ Тодоръ попъ Нейчовъ. Два дни той се кри между труповете въ черквата, а при последното клане той бѣ скритъ отъ майка си и стрина си, увить въ дрилава черга.

На Еледжикъ се събраха 7—800 души, отъ които много малко мѫже. Всѣки може да си въобрази положението имъ. Изгладнѣли и безъ хлѣбъ, много отъ тѣхъ бѣха и безъ дрехи, ранени, недоклани, само по риза. Ядѣха брусникъ (листа отъ боровинки) и мъзга отъ дръвчетата. Попаднаха нѣколко добитъка; тѣ веднага бѣха заклани и изядени безъ соль, сурови или недопечени. Не стига всичко това но съ присѫтствието на избѣгалитѣ въоружени възстаници тѣ отново изпаднаха въ положението на бунтовници. Страхътъ отъ клане ги караше да скриватъ най-строго присѫтствието си. Дори казватъ, че едно пеленаче било удушено, за да не ги издаде съ плача си. При другите нещастия се прибави и междуособната крамола. Умрзата противъ П. Горановъ, Ст. Трендафиловъ и другите водители на възстанието, а така също противъ семействата имъ, бѣше голѣма. Укоряваха ги, че тѣ станали причина да изколятъ селото и че тѣхното и на тѣхнитѣ въоружени другари присѫтствие ще даде поводъ за ново клане.

Най-после въоруженитѣ възстаници се отдѣлиха, и на Еледжикъ останаха само женитѣ, децата и обезоруженитѣ

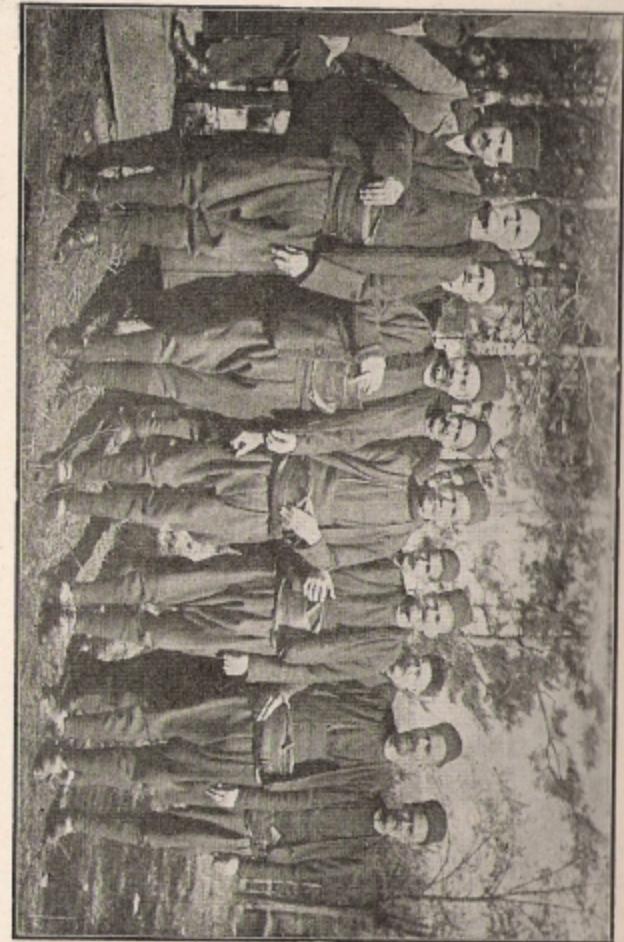
мжже. Така прекараха шест дни. На седмия ден на Еленикъ дойдоха нѣколко турци и българи. Тѣ караха коне, натоварени съ хлѣбъ, и викаха: „Хайде бре, батачани, мжже, жени и деца, елате да вземете хлѣбъ и да отидете въ Пещера; емиръ (заповѣдь) дойде да слѣзете; нѣма вече да се колите“.

Батачани, лѣгани толкова пѫти, чуваха съблазнителните викове, но не вѣрваха и се потайваха. Най-после видѣха, че нѣма другъ изходъ. Всички бѣха съ разстроени stomаси и силна диария, а много бѣха болни и отъ други болести. Нѣкои се решиха, излѣзоха, взеха хлѣбъ и се опѫтиха за Пещера. Тѣхния примѣръ последваха и други. Нѣкои взеха хлѣбъ и се притиха пакъ въ гората. Изобщо, половината останаха, и само когато се убедиха, че въ Пещера действително не колятъ, и тѣ слѣзоха отъ гората, нѣкои едва следъ 10—15 дни.

Въ Пещера батачани, които имаха роднини и приятели, намѣриха подслонъ у тѣхъ. Другитѣ бѣха настанени въ метоха и въ други обществени и частни здания. Даваха имъ хлѣбъ, събранъ чрезъ властъта отъ частни подаяния. Поради превивѣнитѣ силни душевни вълнения и тѣлесни мжки, много отъ тѣхъ боледуваха тежко.

Но съ това мжкитѣ имъ не се свѣршиха, нито опасността отъ клане бѣ минала. Скоро стана явно, че клането въ Батакъ съ нищо не може да се оправдае, даже въ очите на самитѣ турци. Истината, че батачани не сѫ предприемали никакво нападение, че само се бранили отъ башибозука, че Батакъ е изкланѣ следъ като си предадъ оръжието и че сѫ клани невинни жени и деца, започна да прониква въ европейския печатъ и да предизвиква вѣзмущение. Вѣзможността за една международна анкета ставаше все по-сигурна. За да прикрие престѣплението, турската власт разпореди да се погребатъ изкланитѣ въ Батакъ, та да изчезнатъ следитѣ отъ клането. Освенъ това, неизвестно дали по разпореждане на централната власт или на мѣстната администрация, турцитѣ намислиха да докажатъ, че батачани сѫ нападали вънѣ отъ Батакъ и сѫ загинали тамъ. Но тѣй като труповетѣ въ Батакъ вече се разлагаха и не бѣ вѣзможно да се пренесатъ,

то турскиятъ умъ измисли да се изведатъ останалитѣ живи батачани на въображаемото бойно поле, да се избиятъ тамъ и да се посочи това на анкетъорите.

Група батачани, по-възрастните отъ които сѫ преживѣли възстането.

Единъ денъ известиха, че правителството ще строи кжжи на останалитѣ живи батачани, събраха грижливо всички мжже, а за да маскиратъ истинскитѣ си намѣрения, и много жени и деца. Обявиха имъ, че ще ги заведатъ въ Батакъ да посочатъ дворищата, на които щѣли да имъ построятъ

къщи. Обаче при събирането пещерски турци, движими отъчовѣколюбие или отъ съзнание за глупостта, която се върши, тайно предупредиха батачани по никой начинъ да не тръгватъ, защото ще бѫдатъ избити.

Група баташки, по-възрастни отъ които сѫ преживѣли възстанието,

И наистина, когато заптииѣ ги подкараха, батачани отказаха да тръгнатъ. Не помогнаха увещания, и заптииѣ прѣбъгнаха до бой. Биха всѣки, който имъ попадна, работата дойде до кръвь, но батачани не тръгнаха: „По-добре ни из-

бийте тука“ — казваха тѣ. Дойде и самиятъ чиновникъ, натоваренъ съ тази работа. И той започна да бие и най-после, следъ като строши бастуна си отъ главата на Ташко Лигинъ, самъ се трогна отъ сѫдбата на нещастниците, заплака и тръгна назадъ въ града. Следъ него юрнаха и батачани*).

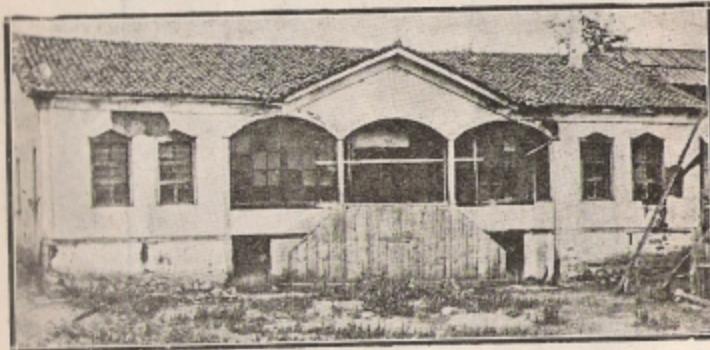

Леди Странгфордъ

Следъ това вече батачани бѣха оставени сами на себе си. Гордитѣ и охолни преди батачани сега се пръснаха по села и градове да търсятъ работа за кора хлѣбъ, а по-голямата часть отъ тѣхъ — изтощени, болни и дребни девица — трѣбаше да живѣятъ съ подаяния било на своитѣ сътечественици, било на милосърднитѣ християнски общества вънъ отъ Турция.

*) Всички батачани, преживѣли тоя случай, и пещерци, които сѫ били свидетели на него, твърдятъ най-положително, че целта на

Така живѣха батачани, докато имъ се притече на помощъ леди Странгфордъ — възбновителката на Батакъ. Нейниятъ мжжъ, лордъ Странгфордъ, бъше ориенталистъ и английски дипломатъ въ Цариградъ отъ 1845 до 1857 год. Добъръ познавачъ на източните народи, той бѣ обикналь българския народъ заради добрите качества, които бѣ открилъ въ него. Подъ негово влияние и леди Странгфордъ така сѫщо обикна българския народъ. Щомъ чу за нещастието, което сполетѣ българския народъ, тя се обърна съ апелъ къмъ английското общество, събра 29,000 английски лири и сама пристигна въ опустошената областъ, за да орга-

Болницата на Леди Странгфордъ

низира раздаването на помощите. Най-много тя помогна на батачани, устрои болница въ Батакъ и въ нея прибра тежко болни, устрои кухня, съ която хранѣше селяните, докато се замогнатъ да се хранятъ. По този начинъ тя даде възможност на по-голѣмата част отъ пръснатите батачани да се върнатъ въ селото си и тури основитѣ на новия Батакъ.

турцитѣ е била, като изведатъ батачани, да отдѣлятъ мжжетѣ на опредѣленото място въ планината надъ Пещера и тамъ да ги избиятъ, та да кажатъ после, че тамъ се е водило сражение. Това изглежда малко вѣроятно, обаче като се вземе предвидъ, че още първата заповѣдь отъ Пазарджикъ бѣше да се избиятъ всички мжже батачани, за да нѣма кой да свидетелствува (женитѣ по турския понятия не могатъ да бѫдатъ свидетели), че споредъ официалните турски репорти батачани сѫ избити въ редовно сражение, и въ свръзка съ трикитѣ да се прикрие клането, става ясно, че турцитѣ наистина сѫ имали това намѣренie.

Злата участъ, обаче, не престана да преследва батачени. Не се минаха и два месеца отъ възстанието, обяви се войната между Турция и Сърбия и Черна Гора, а следъ нея и войната съ Русия. Ужаситѣ отъ тия воини отвлѣкоха вниманието отъ Батакъ. Следъ Освобождението, още не устроени дветѣ Българии, обяви се Съединението и последва войната съ Сърбия. Батакъ бѣ забравенъ. Българската държава и българскиятъ народъ наистина често си спомняха съ благоговение за жертвите въ Батакъ, но за останалите живи — почти никога. Така батачани години наредъ проклинаха сѫдбата, която ги пощади при клането.

Размѣрите на кървопролитието въ Батакъ и международната анкета

Г-нъ Д. Страшимировъ е съставилъ списъкъ на всички загинали българи отъ IV революционенъ окръгъ въ възстанието. Обаче списъкътъ е съставенъ 20—25 години следъ възстанието, и самъ г-нъ Страшимировъ бѣрза да заяви въ съчинението си, че списъкътъ не е пъленъ и посочва причините за това. Последното важи най-много за Батакъ, дето цели родове и семейства изчезнаха било въ клането, било въ мизерията следъ него. Да се попълни сега следъ 50 години отъ възстанието, въпреки голѣмите усилия, се оказа положително невъзможно.

Споредъ списъците на г. Страшимировъ, числото на известните загинали въ IV революционенъ окръгъ е 2,825; отъ тѣхъ въ Батакъ сѫ загинали 1750 души, а въ всички други градове и села 1075. Даже ако се взематъ тия цифри за относително вѣрни, пакъ самъ Батакъ е далъ единъ пѣтъ пѣтъ и половина повече жертви, отколкото цѣлиятъ IV революционенъ окръгъ. Въ сѫщностъ цифрата, дадена за Батакъ, е много по-малка отъ истинската. Както ще се каже по-нататъкъ, Скайлъръ, американски консулъ, установява числата на загиналите въ Батакъ на около 5000 души. Макгахънъ дава още по-голѣма цифра.

Колкото ясно да говорятъ дадените цифри за размѣрите на кървопролитието въ Батакъ, все пакъ за една по-ясна представа

ва се налага едно сравнение. Въ Сръбско-българската война през 1885 год. воюваха 130,000 души отъ дветѣ страни; загинаха българи 569, сърби 745. Въ сражението при Люле Бургасъ, най-кървопролитното сражение въ Балканската война, взеха участие 150,000 българи; загинаха 2,840 души. Въ Батакъ, следователно, загинаха българи деветъ пъти повече отколкото въ цѣлата Сръбско-българска война и почти два пъти повече, отколкото при Люле Бургасъ.

Може да се каже смѣло, че Батакъ съ кръвта си изкупи свободата на оная часть отъ българския народъ, която не възстана.

Вестъта за звѣрствата на турцитѣ при потушаване на възстанието, особено въ Батакъ, въпреки усилията на турцитѣ да ги потулятъ, прескочи турските граници и възмути цѣлия образованъ свѣтъ.

Първи събраха данни и заговориха за тѣзи звѣрства протестантските мисионери. Благодарение на тѣхъ, единъ месецъ следъ възстанието въ английския вестникъ „Дейли Нюсъ“ се появиха дописки, които възбудиха общественото мнение въ Англия, и въпросът за турските звѣрства се подигна въ парламента.

Американците не останаха по-назадъ. Подъ влиянието на мисионерите, американското посолство въ Цариградъ изпрати американския генераленъ консулъ въ Цариградъ Скайлъ да направи анкета върху турските звѣрства. Заедно съ Скайлера тръгна и Макгаханъ — специаленъ кореспондентъ на „Дейли Нюсъ“. Скайлъ и Макгаханъ бѣха преживѣли дълго време въ Русия, знаеха добре руски езикъ, а покрай него разбираха и български.

Между това, Високата Порта, за да затвори очите на великиятѣ сили, бѣше изпратила специални чиновници да разследватъ събитията, да спратъ „чрезмѣрностите“ и да накажатъ виновните. Единъ отъ тѣхъ — Едибъ ефенди — бѣше назначенъ за Пловдивския и Сливенския окръзи. Той бѣше представилъ рапортъ, който бѣ пъленъ съ измислици. Въ него на българите се приписвала небивали жестокости, които

предизвикали къмъ отмъщение мюхамеданското население. Изгарянето на Батакъ въ тоя рапортъ се отдава на това, че вънъ отъ селото било дадено едно жестоко сражение, въкоето и дветѣ страни понесли тежки загуби. Преписъ отъ рапорта бѣ изпратенъ на английския министър на Външните работи, отдето стана известенъ на цѣлия свѣтъ.

Въ Англия по това време бѣха на властъ консерваторите, които водѣха туркофилска политика, защото виждаха въ Турция естественъ съюзникъ противъ Русия. Като се опасяваше, че американската анкета може да бѫде пристрастна въ ущърбъ на Турция, английското правителство реши и то да направи анкета, и за тая цель бѣ изпратенъ Берингъ — секретарътъ на английския посланикъ въ Цариградъ. Берингъ, като истински англичанинъ, каза самата истиня. Той не само потвърди онова, което констатираха Скайлъ и Макгаханъ, но опроверга всичките звѣрства, които Едибъ ефенди приписваше на българите. Нѣщо повече, той намѣри, че възстанието е било съвсемъ слабо и че то е могло да се усмири съ редовната войска, съ която разполагалъ одринския валия, та не е имало нужда да се вдига бѣшибозукъ.

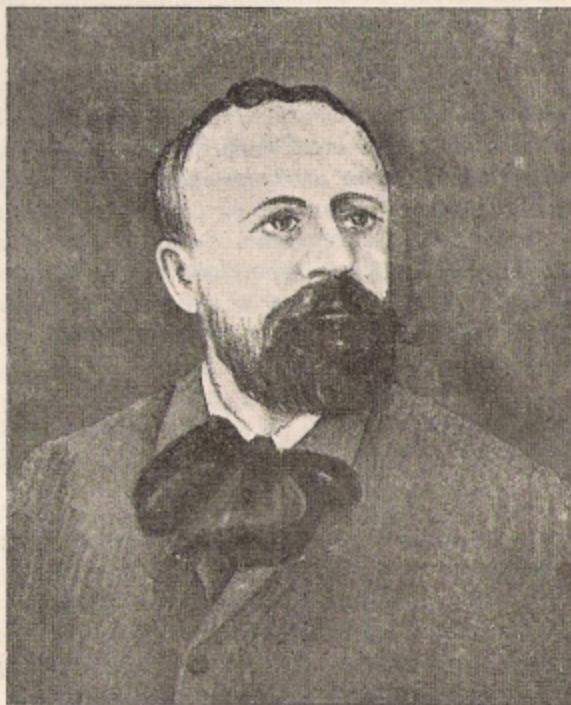
Берингъ се помъжчи да освободи отъ отговорностъ сълтанското правителство, като хвърли всичката вина за звѣрствата върху провинциалните власти и върху пазарджишките байове. Обаче самото правителство го опроверга, като награди съ ордени и чинове всички онни, които бѣха показали усърдие въ звѣрствата. Така напримѣръ Ахмедъ ага, който изкла Батакъ, бѣ награденъ съ орденъ и произведенъ юзбашия. Тая постъпка на турското правителство просто озлоби общественото мнение въ Англия.

Отъ анкетата, която направиха Скайлъ и Макгаханъ, тукъ ще предадемъ само онова, което пишатъ за Батакъ.

Скайлъ, следъ като описва накратко възстаническото движение въ България и по-подробно възстанието въ 1876 г., казва за Батакъ следното:

„Отъ три дни бѣшибозуците бѣха дошли въ околността на Батакъ. Когато на Гергьовденъ батачани се намираха въ

черква, Ахмедъ ага се показа край селото. Жителите, като се посъветваха помежду си, върнаха се във къщите си и се пригответи да се бранят. После проводиха да питат Ахмедъ

Скайлеръ

ага, що иска. Двамата първи пратеници бидоха посъчени; след това Ахмедъ заповѣда да му пратятъ първенците да се споразумѣе съ тѣхъ. Никой не рачи да иде. Най-после Ангелъ чорбаджи отиде като пратеникъ.

Ахмедъ му каза, че той е покровителъ на Батакъ, да иматъ довѣрие въ него и да си предадатъ оржжието. Той имъ се закле тържествено, че нѣма да имъ стори никакво зло и че нѣма да бутне ни единъ косъмъ отъ главитѣ имъ. После отидоха около 20 души първенци, които Ахмедъ ага

задържа като залогъ, докато се предаде оржжието. Тогава бashiбозуцитѣ налетѣха въ селото и започнаха страшна сѣчъ: жени, моми и деца бидоха изклани въ къщите и по улиците, а на едно голѣмо число мѫже отсѣкоха главитѣ съ брадви: само нѣколцина се избавиха, като разкъсаха башибузушката верига, която обикаляше селото. Повечето отъ жителите на Батакъ погинаха по най-варварски начинъ.

Чорбаджи Трендафилъ набодоха живъ на колъ, обиколиха го съ вършини и го запалиха. Труднитѣ жени пробождаха, разпаряха ги, та вадѣха децата отъ утробата имъ, набождаха ги на ножоветѣ си и се разхождаха съ тѣхъ. Училището изгориха съ 200 деца и жени, които се бѣха скрили тамъ. Други кѫщи, дето се бѣха скрили по 20—30 жени, изгориха съ всички хора. Останалите тѣрсѣха да се скриятъ въ черквата и гробищата, но бashiбозуцитѣ се прекачиха презъ черковната ограда и ги избиха. Газъ, слама и свѣщи се употребиха за запалване сградите и черквата, а ножоветѣ и пушките довѣршиха останалото. Младите моми, които бѣха заведени вънъ отъ селото, откакъ претърпѣха варварско насилие, бидоха изклани.

Азъ обходихъ Батакъ на 20-и юлий. На влизане въ селото преминахъ покрай една изровена яма, която бѣше малко на страна отъ бърдото; въ тая яма азъ видѣхъ повече отъ 100 глави, които бѣха отсѣчени съ едно сѣчivo. Ако сяди човѣкъ по тѣхния черепъ и по плитките на косата, които бѣха още оплетени, може да потвърди направо, че всичките бѣха женски черепи. Много кучета, които глаждѣха костите, като ни видѣха, разбѣгаха се; по-нататъкъ поляната бѣше пълна съ черепи и съ скелети.

Само една сграда, една воденица, въ това село бѣше оцѣлѣла. Тя бѣше пълна съ изгнили трупове. Навсѣкъде по улиците азъ намѣрихъ женски кости, на които висѣха дръпки отъ женски дрехи. Тамъ имаше скелети безъ глави, гърди и кълки откъснати, черепи съ плетена коса, навсѣкъде изгнили тѣла; посрѣдъ купове отъ изгорѣли кости се виждаха тѣла заровени.

Като не можахъ да премина гробището, освенъ съ твърде голѣма мѫжа, поради голѣмата воня, азъ можахъ да забележа,

че се показваха изъ подъ камъните половини отъ ръже и нозе и човѣшки глави, отъ които една видѣхъ безъ ухо.

Гробището представляваше едно страшно зрелище. Човѣшките остатъци представляваха единъ купъ, високъ три стълки, половината заровенъ съ пръстъ и съ камъни.

Като стигнахъ до черковните врати, видѣхъ едно зрѣлище, което не може да се опише: вътре черквата бѣше пълна съ гнили тѣла, отъ които половината бѣха изгорени. Имаше въ гробището и въ черквата остатъци най-малко отъ 2000 човѣшки тѣла.

Подиръ обирането и избиването на жителите въ Батакъ, бashiбозуцитѣ си отишли и завели съ себе си много деца и момичета, които дѣржели като роби.

Подиръ петдесетъ дни отъ клането, по настояването на консулитетъ и жителите отъ Пловдивъ, които казаха, че може да се породи чума, правителството изпрати хора да изгорятъ съ варъ тѣлата и да ги заровятъ. Това бѣше презъ юни, но вонята бѣше голѣма, та никой не можеше да я понесе. Тѣ се ограничиха да покриятъ тѣлата наполовина съ пръстъ, съ пѣсъкъ, съ камъни и пр., и после казаха на правителството, че заповѣдътъ му се изпълнила. Ако да бѣха оставени тѣлата съвсемъ открити на въздуха, изгниването щѣше да стане много по-скоро и ние не щѣхме да видимъ последицата на варварствата, които, може би, нѣмаше да повѣрваме.

Мжно е да се опредѣлятъ точно убитите въ Батакъ, защото турска статистика не е точна. Така сѫщо не могатъ да се знаятъ точно кѫщите, които сѫ били въ Батакъ. Казаха ми, че били 900, после пакъ ми казаха, че не били повече отъ 587. Г-нъ Маталасъ, гръцки вице-консулъ въ Пловдивъ, който бѣше написалъ преди клането въ Батакъ едно изложение на всичко, чо имаше интересъ за търговията, възкачва кѫщите на 780.

Споредъ моето лично издиране, членовете отъ една българска кѫща сѫ въобще отъ 7—8, но въ Батакъ е другояче. Тука, както и въ много други села, населението бѣше

гжсто; иматъ обичай, та женениетъ синъ живѣе заедно съ децата си въ бащината си кѫща. Азъ често слушахъ да говорятъ за челяди отъ 15—20 души. И азъ познавамъ една фамилия на Благоя Христосковъ, която се състоеше отъ 39 души, отъ които сега само 9 души сѫ живи. Нѣма да се изльжемъ, ако кажемъ, че въ всѣка кѫща въ Батакъ е имало по 10 души. И така, това ще ни даде едно народонаселение отъ 7—8000 души.

Споредъ единъ тефтеръ за събиране на данъка, който азъ видѣхъ, броятъ на хората, които сѫ годни за военна служба, бѣше 1491, това число ако е съразмѣрно точно съ неспособните за служба, ние ще стигнемъ пакъ горното число и ще трѣбва да знаемъ, че въобще българитѣ, за да избѣгнатъ военния откупъ, гледатъ колкото могатъ да намалятъ числото на ония, които сѫ способни за военна служба.

Когато бѣхъ въ Батакъ, казаха ми, че броятъ на останалите живи е 1300 души; после чухъ да приказватъ за 1781; азъ мисля, че сѫ се избавили около 2000 души. Отъ това излиза, че 5—6000 души сѫ убити. Останалите живи сѫ изгубили всичко, що сѫ имали, дори и дрехите си. Когато азъ отидохъ въ Батакъ, тѣ тогава взеха да се завръщатъ, и мноzина се възползуваха отъ моето дохождане, та си дойдоха.

Житото бѣше още по полето; то не можеше да се прибере, защото нѣмаше жътварски сѣчила. Всичкиятъ добитъкъ бѣше ограбенъ. Най-главното занятие на батачани бѣше дърводѣлството.

Отъ батачани се искаше да платятъ даждието за изгрѣлите кѫщи и за освобождението отъ военната служба на мжетѣ, що бѣха избити. По двата тефтера за събиране на даждието, които азъ видѣхъ, сборътъ за недвижимиятъ имотъ възлизаше на 64707 гр., а за откупуването отъ военна служба — на 34412 гр. Пловдивскиятъ мютесарифъ ми каза, че ако и да е извѣршена формалността въ тефтерите за събиране даждието, пари нѣма да се взематъ. До края на 7-и септември правителството не разрешаваше да се внася жито въ Батакъ, защото десетъкътъ не билъ платенъ.

Останалите жители отъ Батакъ боледуваха отъ малария, дезинтерия и тифусъ, естествена последица отъ тъхното положение — тъ бѣха безъ храна.

Ахмедъ ага Барутински, който извѣрши клането въ Батакъ, бѣ награденъ съ ордена „Меджидие“ и е повишенъ въ чинъ юзбашия.

Най-много пострадалите селища въ Пловдивския окръгъ отъ турските войски и башибозуци сѫ:

Батакъ (780 кѫщи, 1 черква и 3 училища). Ограбено и изгорено до основи. Избити 5,000 души.

Панагюрище (3,000 кѫщи, 3 черкви и 3 училища). Изгорени 400 кѫщи, 2 черкви, 2 училища и 2.000 хора избити, отъ които 769 сѫ отъ околните села.

Перущица (467 кѫщи, 2 черкви и 2 училища). Всичко изгорено; 1,000 жертви.

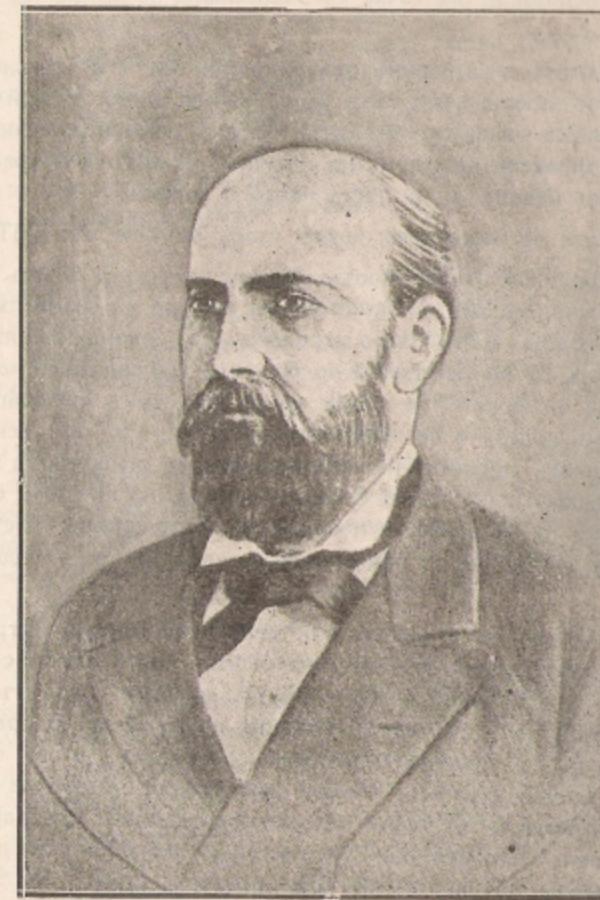
Брацигово (450 кѫщи), 10 кѫщи изгорени и 50 души избити.

Клисура (830 кѫщи, 1 черква, 2 училища). Цѣлото изгорено; 232 души избити.

Други около 200 села, кѫде повече, кѫде по-малко сѫ ограбени, изгорени, и хиляди хора избити.

Нѣма село, дето да не се направиха звѣрства, ако и въ по-малъкъ размѣръ, отколкото въ Батакъ".

Рапортът на Скайлера има тая заслуга, че излага безпристрастно истината, доколкото тя е могла да се установи въ ония още неизбиствени времена. Както всѣки официаленъ рапортъ, той е сухъ, но въ това отношение чудесно го допълня описанието на *Макгаханъ* въ дописката, изпратена следъ посещението на Батакъ и напечатана въ *„Дейли Нюсъ“*. Ето тая дописка:

Макгаханъ.

„Т. Пазарджикъ, 2-и августъ 1876 г.

Следъ изпращането на вчерашното си писмо, азъ видѣхъ най-страшни работи въ свѣта. Всичко, което се е казвало за турците, вѣрвамъ го; така и всичко, каквото може да се каже за тѣхъ отсега, е за вѣрване. Има въ звѣрствата една точка, отъ която по-нататъкъ не може да се иде, и тамъ никакво

сравняване, пресмѣтане и мѣрене не може да се приложи; турцитѣ дори и тая точка сѫ надминали.

Пжтътъ е затворенъ отъ планини, но отъ планини на страшни работи; задъ тѣхъ не се вижда нищо. Никой нѣма желание да отиде по-нататъкъ. Човѣкъ намира за бесполезно да продължава да мѣри тия планини, усъща, че е време да се върне назадъ и че доста нѣщо е видѣлъ.

Нека да кажа сега, какво съмъ видѣлъ въ БАТАКЪ.

Преди да излѣземъ отъ Пещера, турската власть малко ни помѣчи, защото г. Скайлъръ не искаше да вземе съ себе си службаша, който бѣше отреденъ отъ пазарджишкія каймакаминъ да ни придружи до Батакъ. Той заповѣда на селянитѣ да ни кажатъ, че нѣма коне. Ние тукъ трѣбаше да оставимъ колата и да заминемъ съ коне. Но при всичкото запрещение, селянитѣ като че желаеха да отидемъ, та затова ни доведоха коне, които бѣха съ самари, но ние имъ се помолихме, та ни донесоха и седла на драго сърдце; тѣ съ това като да искаха да се подиграятъ съ заповѣдта на мюдиринга.

Качихме се на конетѣ и потеглихме за Батакъ. Сутринъта бѣхме заобиколени отъ сѫщите селяни, които бѣха и снощи, или ни се струваше, че сѫ сѫщите, защото говорѣтъ имъ бѣше току речи сѫщиятъ. Нѣмаше друго какво да правимъ, освенъ да ги слушаме съ голѣмо съжаление да се оплакватъ всички вкупомъ, защото ако речеше човѣкъ да слуша злочестинитѣ и теглилата на всѣкого отдѣлно, трѣбаше да седи тамъ цѣли недѣли. Както и да е, ние обещахме да имъ помогнемъ, доколкото ни иде отржки, щомъ се заврнемъ въ Цариградъ. Но уви! дипломатическата помощъ е твърде бавна. Докле посланиците въ Цариградъ размѣнятъ ноти и комплименти, докле се поканятъ на гости единъ другъ, докле направяватъ представления на Портата и добиятъ обещания, които никой вече не вѣрва, тия сиромаси трѣбва да умратъ отъ гладъ. Мнозина отъ селянитѣ се възползуваха отъ тоя случай и решиха да дойдатъ съ насъ до Батакъ, да обидятъ разрушениитѣ си кѫщи, други хващаха юздитѣ на конетѣ ни, та ни спираха да ни разкажатъ злочестинитѣ си; една жена улови коня ми и силомъ го дѣржеше да ми по-

каже строшената си ржка, която бѣше пронизана отъ куршумъ и не бѣше вече кадърна за работа. — „И това е, казваше, малка болка: мжжа ми убиха, и нѣколко малки деца очакватъ на тая строшена ржка и се влѣкатъ следъ мене, дето отида“. — Тѣзи думи тя изказа на единъ езикъ, който много приличаше на руския, та можахъ да разбера по-голѣмата частъ. Почувствувахъ се, като че се намирамъ въ Русия, между селянитѣ около Волга, или въ Гостний дворъ въ Москва. Близостъта на тия два езика е твърде голѣма, та не е за чудене, дето русите симпатизиратъ толкова много на тоя народъ.

Забелязахъ прилика и въ очите, въ изражението на лицата, движението на ржцетѣ, тона на гласа, който и тукъ, както често у руския селянинъ, не може да се различи дали се смѣе или плаче. Русинътъ, българинътъ, сърбинътъ, черногорецътъ и чехътъ, когато се срещнатъ, могатъ да говорятъ всѣки на езика си и да се разбератъ. Както не може човѣкъ да забрани на англичанина отъ северъ да симпатизира на южния, ако последниятъ бѣше попадналъ подъ турска власть, така сѫщо на можемъ да забранимъ и ние на славянските племена да си симпатизиратъ и да си помогнатъ едно на друго, а най-много, когато има едни отъ тѣхъ, които още пишатъ подъ турския деспотизъмъ.

Батакъ лежи около 30 мили на югъ отъ Пазарджикъ, всрѣдъ планината, която разклонено се спушта на югъ; пжтътъ ни до Батакъ бѣше една стрѣмна планинска пжтека, по която на мѣста трѣбаше да вървимъ като кози. На връщане се научихме, че имѣло и другъ по-добъръ пжть, но водачътъ ни, съ обикновената си злоба, съ която се отличава ориенталецътъ, не ни преведе оттамъ.

Керванътъ ни бѣше доста люболитенъ и въ сѫщото времѣ твърде тѣжовенъ. Напредъ вървѣха нашите две заптиета въ живописното си облѣкло, обрѣжени съ пищови и ножове, следъ тѣхъ водачътъ ни, и той обрѣженъ отъ главата до петитѣ, после ние петима, които ездѣхме на коне и на мулета, оседлани съ хубави седла и съ разни украшения, а следъ насъ 50—60 жени и деца, които бѣха се ре-

шили да ни придружатъ до Батакъ. Повечето жени носеха по едно малко дете, освенъ това и по единъ тежъкъ товаръ, като храна, дрехи, всѣкакви сѫдове за готовене и съчива за жънене, които бѣха изпросили или засели отъ Петеръхъ по тия скали съ много тежъкъ товаръ на гърба. За тѣхъ, горкитъ, трѣбаха 5—6 часа, докле стигнатъ на опредѣленото място.

Откакъ се категъхме по тази стрѣмна пѫтека, минахъ около три часа, и на много места се принуждавахме да спинголѣмъ страхъ да не се търколимъ въ нѣкоя пропастъ; откакъ се качахме отъ високо на по-високо, видѣхме се, като сме въ облаците; най-сетне, излѣзохме въ една очарователна малка долина, обрасала съ буйна зелена трева. Една хубава бичкиджийница за дѣски. Види се, населението въ на околнитѣ планини, защото по-сетне съгледахме повече такива бичкиджийници, и още ни казаха, че имало около селото повече отъ двесте.

Бичкиджийницата не работѣше. Онова малко равнище съ буйната трева трѣбва всѣкога да е било пълно съ хътада — овце и другъ добитъкъ. Това малко и прекрасно място бѣше така глухо, като че бѣше нѣкое гробище, като че не е живѣдно отъ върха, на едни скали, които дѣлътъ два дола — прекрасна панорама. Планинитѣ тукъ се протакатъ околчесто, и помежду тѣхъ се простира едно широко поле, 7—8 километъръ, доста низко, и всрѣдъ полето едно голямо блато, което се простира надлъжъ. Малко на югъ отъ това поле, между планинитѣ, въ единъ долъ съзрѣхме едно село; водачътъ ни каза, че докато стигнемъ до него, ще трѣбва да вървимъ още единъ часъ и половина, при всичко че изглеждаше близу. Това село бѣше Батакъ, въ който отивахме. Бѣрдата бѣха покрити съ ниви отъ пшеница и ржъ, които бѣха пожълтѣли. И при всичко че жътвата бѣше узрѣла и презрѣла, при всичко че по нѣкои места препъл-

нѣнитѣ класове бѣха се претрощили отъ изгнилите стъбла, които не можеха да стоятъ прави, пакъ не се виждаха никакви жътвари, които да искатъ да спасятъ жътвата. Нивите бѣха така сѫщо пусти, както бѣше и малката долина, и жътвата гниеше по тѣхъ.

Когато наближихме до селото, видѣхме нѣколко кучета на едно бѣрдо, завихме малко на страна отъ лѣтя и минахме по развалините на нѣколко зида и презъ много градини, та слѣзохме съ конетъ си надолу къмъ кучетата, които почнаха да лаятъ страшно и после се разбѣгаха наоколо. На влизане въ селото не забелязахъ нищо извѣнредно, но малко по-нататъкъ конетъ ми се препъна въ една човѣшка глава, обрасла въ трева. Тая глава бѣше съвсемъ суха и твърда, и изглеждаше като да бѣше две-три годишна: така я бѣха оглозгали кучетата. Нѣколко стѣпки по-нататъкъ — друга глава и до нея една част отъ човѣшки трупъ. И той сухъ и оглозганъ съвсемъ. Колкото отивахме по-нататъкъ, толкова повече ставахме коститъ, труповетъ и главитъ, които тукъ не бѣха много оглозгани отъ месото: по тѣхъ още висѣха меса, половина сухи и половина изгнили. На слизане отъ едно малко бѣрдо, поискахме да минемъ презъ единъ ровъ, който се намираше всрѣдъ бѣрдото. Когато наближихме рова, отведенажъ всички оттеглихме юздитъ на конетъ съ единъ страшенъ викъ: отдѣсно, подъ краката на конетъ ни, бѣше едно зрелище, което ни накара да се разтреперимъ. Единъ купъ глави, разбѣркани съ кости отъ различни части на човѣшкото тѣло; трупове цѣли, изгнили, коси, дрипи и въвонѣли меса бѣхъ натрупани на единъ купъ, около който бѣше израснала буйна трева. Всѫщие навсѣкѫде наоколо.

И тукъ кучетата, които се разпрѣснаха, щомъ приближихме, бѣха намѣрили много храна. Въ срѣдата на тоя купъ азъ видѣхъ единъ тѣнъкъ трупъ, облѣченъ въ риза, на глазата една шарена шамия и на нозете везани чорапи, както носятъ бѣлгарските моми. Погледнахъ наоколо: земята бѣше покрита навсѣкѫде съ кости, които кучетата бѣха завлѣкли да ги глождатъ.

На едно разстояние отъ 20 аршина надолу бѣше селото,

Гледайки отъ коня, спомнихъ си за развалините на Херкуланъ и на Помпей.

Погледнахъ пакъ на купа, който бъше предъ насъ, и пакъ глави и трупове; видѣхме, че всички току речи бѣха малки и облѣклото имъ, което бъше разхвръляно наоколо, бъше току речи все женско. И така, всичките тия глави и трупове бѣха отъ жени и моми. Азъ можахъ отъ коня си да изброя до стотина глави, безъ ония, които бѣха натрупани подъ купа, и безъ ония, шо бѣха разпръснати наоколо по поляната. Главите бѣха отдѣлни отъ другите части на тѣлото, а труповете бѣха всички безъ глави. Ще рече че тия моми и жени бѣха изклани. Влѣзохме въ селото. Въ развалините на първата кѫща една жена седѣше на единъ купъ дрипи, клатѣше се на самъ-нататъкъ и припъваше съ единъ монотоненъ гласъ, който приличаше наполовина на пѣне и наполовина на плаче и ридания, но твърде дива мелодия. Въ обятията си държеше едно детенце, а друго едно, по-голѣмичко, стоеше до нея мирно и спокойно гледаше съ удивление на настъпие. А тя нито ни погледна; дадохме ухо да да чуемъ какво казва, и преводачътъ ни преведе това: „Кѫщата ми, кѫщата ми, милата ми кѫща, хубавата ми кѫща; мѫжътъ ми, мѫжътъ ми, горкиятъ ми мѫжъ, милиятъ ми мѫжъ; кѫщата ми, милата ми кѫща....“ и така повтаряше сжъдливи думи хиляди пѫти. Въ една друга кѫща, други две жени, една стара и една млада, се занимаваха съ сжъдото, като повтаряха току речи сжъдите думи: „Имахъ кѫща и сега нѣмамъ; имахъ мѫжъ и сега нѣмамъ, и съмъ вдовица; имахъ синъ и сега нѣмамъ; имахъ петь деца и сега имамъ само едно“, и все се клатѣха на самъ-нататъкъ, като се удряха по главите и си кършеха рѣжетъ. Тия жени бѣха се отървали отъ клането и се завърнаха съ настъпие да обидятъ селото си. Тѣ щѣли да се завърнатъ въ селото си много по-напредъ, но ги било много страхъ, та не смѣли безъ покровителството на нѣкои чужденци.

А сега, сега да видимъ плаче и ридание съ часове по развалините на кѫщите. Ние сега можахме да разберемъ оня страшенъ гласъ, шо чухме, когато още бѣхме по бърдото отвънъ селото. Колкото отивахме навѣтре въ селото, толкова повече срещахме жени. Едни седѣха на купъ по камъни-

тѣ на срутените зидове, други се лутаха на самъ-нататъ по развалините, като си кършеха прѣститѣ, плачеха и нареждаха отчаяно. Малко сълзи се ронѣха въ това общо оплакване, то бѣше сухо, кораво и отчаяно. Изворътъ на сълзите бѣше изсъхналъ още преди нѣколко недѣли, но жалбата и нещастието бѣха много по-голѣми, ако и безъ сълзи.

Всичкото множество, което се събра въ селото и вървѣше подире ни, достигна най-сетне до 400—500 души, отъ които по-голѣмата част бѣха жени и деца. Плачътъ и риданието на всички вкупъ бѣше единъ гласъ къмъ небето, който не съмъ чулъ въ живота си и нито се надѣвамъ да чуя нѣкога.

Добре е, преди да продължа, да кажа нѣщо за Батакъ, та читателътъ да може да си състави една по-добра идея за онова, шо се е случило тукъ.

Батакъ е ималъ 900 кѫщи и около 8,000—9,000 жители. Но защото нѣма въ Турция никаква вѣрна статистика на населението, не може да се каже точно, колко е било населението на едно кое да е място и колко е сега. Не трѣбва човѣкъ да смѣта българитѣ, както обикновено, по 5 души една челядь. Българитѣ, както и руските селяни, живѣятъ по стария патриархаленъ обычай: бащата и женениятѣ синове съ децата си живѣятъ въ една кѫща, докле се помине на децата дѣдо имъ. Когато се ожени на реда си единъ синъ, притурия се на кѫщата още една нова стая, докле съ новото поколѣние се достигне до 20—30 души да живѣятъ въ една кѫща; всичките вкѫщи се покоряватъ и почитатъ главата на кѫщата. И така, когато се брои населението споредъ кѫщата, трѣбва да се вземе срѣдното число отъ 8 до 10 души.

Едъбъ ефенди въ рапорта си казва, че населението въ Батакъ било всичко на всичко 1,400 души. Такава безочлива лжда не е казана досега отъ никого, дори и отъ турчинъ. Г-нъ Скайлъръ получи годишния листъ на данъците на Батакъ и намѣри, че 1421 човѣци сѫ платили данъкъ за отпускъ отъ военна служба (бедель). Това число въ коя да е евро-

пейска държава би показало едно население отъ 15,000 души, а въ Турция отъ 8,000 до 10,000 души. Ние по тоя листъ взехме числото на населението, както въ Батакъ, така и въ Пещера.

Мисля, че английският народъ, както въобще и Европа, има едно съвсемъ криво понятие за българите. На много места съмъ слушалъ за тяхъ да ги иматъ за диваци, каквито сѫ индийцитъ въ Америка. Да си кажа правото, и азъ самъ преди малко време мислехъ сѫщото за българите. Печудихъ се, както ще се почувдатъ и мнозина отъ читателите, когато се научатъ, че нѣма българско село безъ училище. Ония училища, кои сѫ останали непокътнати отъ турцитъ, се намиратъ въ доста цѣвтешо състояние. Тия училища поддържатъ отъ доброволенъ приносъ, който си налагатъ сами помежду си; и за това нѣщо турската власт не само че не ги подканя, но още дори прави прѣчки на населението, за да не се просвѣщава.

Учението въ тия училища е безплатно, и всички, богати и сиромаси, се ползватъ наравно отъ него. Рѣдко има българско дете, което да не знае да чете и да пише. Най-сетне, населението въ България, което знае да чете и да пише, е сравнително въ сѫщия размѣръ, както английското или французското. Ония народи, които мислятъ, че българите сѫ диваци, дали иматъ понятие за тия факти?

Мислехъ си още, че да изгори едно българско село, е сѫщото като да сѫ изгорѣли нѣколко колиби, които струватъ малко и могатъ лесно да се направятъ изново. Но много се зачудихъ, когато видяхъ, че повечето отъ тия села сѫ добре уредени паланки, съ здрави, каменни кѣщи, че по всичките села голѣма част отъ населението е достигнало до едно доста добро състояние и че нѣкои села не падатъ по-долу отъ английските и французските. Българите не сѫ диваци, както мислятъ нѣкои, но сѫ народъ доста работенъ, приложенъ, честенъ, миренъ и образованъ. А колкото за възстанието, то е било единъ слабъ опитъ.

Когато Ахмедъ ага заобиколилъ селото съ башивозуци и поискалъ да му се предаде оржието, селяните първенъ

отрѣкли, но послѣ казали, че могатъ да го предадатъ, но на редовната войска или на т.-пазарджишкия каймакамъ, Между това, Ахмедъ ага отхвѣрли предложението имъ и налагалъ да си предадать оржието нему и на ордата му. Следъ много колебание и преговори, искането на Ахмедъ ага било изпълнено. Не трѣбва да се мисли, че това оржие е било приготвено отъ жителите за възстание. То било просто оржие, което тукъ всѣкой, и християнинъ и турчинъ, носи свободно. Какво е станало следъ предаване оржието, ще разберете най-добре, ако продължа да разказвамъ онова, което видѣхме вчера на онова място, дето бѣхме слѣзли въ главната улица. Народътъ бѣше се събрали около настъ; той посочи на единъ купъ пепель край пижта, въ който се виждаха много изгорѣли кости. Тукъ сѫ били изгорѣни единъ купъ мъртви тѣла, и виждаше се, че турцитъ сѫ правили нѣкакво нищожно неразбрано опитване да изгорятъ мъртвите.

Малко по-нататъкъ стигнахме до друго едно нѣщо, кое-то произведе въ настъ тѣга и ужасъ. Тамъ видѣхме единъ трупъ на една млада мома, 15 годишна, която бѣше се простила на пижта, и една част отъ трупа й бѣше заровена съ остатъците на единъ съборенъ зидъ. Тя бѣше още облечена въ риза, пищѣлътъ и бѣха обути само въ калци, но малките и нозе, отъ които бѣха взети обущата, бѣха голи, месото изсъхнало, но току-речи цѣла; имаше една голѣма рана на главата, а голѣмата й черна коса, която бѣше близу единъ лакътъ дълга, висѣше и бѣше разстлана по праха. За забелязване е, че всичките женски тѣла, що видѣхме, бѣха само по една риза. И това сирото момиче, види се, бѣше съблѣчено по риза, едно да търсятъ пари по него, и друго, за скжпитъ дрехи, или отъ една проста варварска, после, — обезчестено и най-после, — убито. Говорихме съ много жени, които сѫ преминали презъ всичките тия фази на варварщината, и ето какъ ни ги описаха: Улавяли първо жената, събличали я до риза, взимали каквато по-добра дреха намирали, както и всичките ѝ скжпи нѣща. После я обезчестявали толкова души, колкото искали, и последниятъ или я убивалъ, или я оставялъ, споредъ както му скимнѣло.

Въ друга кѫща единъ човѣкъ ни задържа да ни покаже мѣстото, дето изгорили по-малкия му братъ, който биль слѣпъ; той, горкиятъ, седна при пепелта на братовитѣ си кости и почна да плаче като малко дете. На срещната страна на главната улица, два трупа на две малки дѣца лежеха едно до друго, малко заровени съ камъни, а по малките имъ главички имаше страшни рѣзки отъ ножъ. Броятъ на избитите деца въ това клане е голѣмъ. Тѣ често били набождани на ножоветѣ. Мнозина очевидци ни казаха, че виждали малки деца да се носятъ по улиците на ножове, както тукъ, така и въ Панагюрище. Причината за това нѣщо, за това клане, е проста. Единъ турчинъ, щомъ избие едно известно число невѣрници, вѣрва, че пжтьтъ му за рая е отворенъ; малко иска той да знае за другите си грѣхове. Мохамедъ, то се знае, е мислѣлъ само за обрѣжени невѣрници, но простилятъ турчинъ взелъ тоя законъ въ по-широкъ размѣръ, та смѣта за такива и женитѣ и децата. Бashiбозуцитѣ, за да увеличатъ броя на жертвите въ Батакъ, разпаряли трудни жени и убивали още неродените деца.

Колкото доближавахме до срѣдата на селото, толкова по-много ставаха коститѣ, труповетѣ и главитѣ. Нѣмаше кѫща, подъ развалините на която да нѣмаше човѣшки остатъци, разхвърлени още и по пжтищата. Предъ портитѣ, на пжтя, много жени се разхождаха нагоре-надолу и плачеха погребални пѣсни. Една отъ тия жени ме улови за ржка и ме заведе на двора си, та ми показа остатъците на една друга млада мома, половината заровена съ варь и съ камъни, а косата ѝ разплетена и смачкана между камъните и праха. Горката майка страшно пищѣше като луда и си биеше главата по зидовете; азъ заминахъ на страна съ нажалено сърдце, и я оставилъ сама при скелета. Нѣколко стѣжки по-нататъкъ, една жена седѣше на пжтните врата, клатѣше се насамънатамъ и плачеше толкова жално, щото човѣкъ не можеше да се сдѣржи да я слуша. Главата си дѣржеше въ ржцетѣ, а съ прѣститѣ си несъзнателно плетѣше и скубѣше косата си; гледаше на обятията си, дето лежеха три малки главички, покрити още съ коса. А какъ е могла майката да се спаси, когато дѣцата сѫ изклани? Кой знае! Може да я нѣмало въ селото, когато се е случило клането. Може пѣкъ да е побѣгнала отъ селото само съ едно детенце въ обятията си, а

другите са оставила да ги пази баштата; или може да е била толкова уплашена, което е най-страшно и най-жално отъ всичко, та е оставила другите си три деца на провидението и си е избавила живота съ бѣгъ. Ако е така, не е за чудене, дето си скубѣше косата по тоя страшенъ и несъзнателенъ начинъ и гледаше трите малки главички на скута си.

Приближихме до черквата и училището. Тукъ земята бѣше покрита съ скелети, по които висѣха още дръпи и части отъ въвонѣло мясо; въздухътъ бѣше тежъкъ отъ воня, която ставаше по-силна, колкото отивахме напредъ. Взе да става страшно. Отъ едната страна бѣше училището, а отъ другата — черквата. Училището, ако сѫди човѣкъ по зидовете, отъ които една част стоеха още, е било една прекрасна голѣма сграда, въ която сѫ могли да учатъ до триста-четиристотинъ деца. Подъ камъните на развалините, които покриваха потона, нѣколко стѣжки високо, лежеха костите и пепелта на двесте жени и деца, изгорени живи помежду четирите стени. Малко на страна отъ училището има една широка и дѣлбока яма. Тукъ въ тая яма сѫ изгорени двесте тѣла, две недѣли следъ клането. Но кучетата бѣха изровили една част отъ тѣхъ. Рѣката бѣше напълнила тая яма, та тѣлата плуваха въ тинята.

Тукъ край рѣката, която тече презъ срѣдъ селото, има една воденица. Ямата подъ колелото на воденицата бѣше пълна съ мъртви тѣла, които плуваха надъ водата. Брѣговете на рѣката бѣха пълни съ тѣла на мѫже, жени, моми и деца, които лежеха тамъ и гниеха отъ топлината на слънцето и се ядѣха отъ кучетата. Но състрадателното небо дава силенъ дъждъ, и малката рѣчица придохажда, та завлича тѣлата и ги занася далече подъ селото на разни мѣста по рѣката, на едно разстояние отъ 40 мили, до Пещера и дори до Пазарджикъ. Влѣзохме въ черковния дворъ, но вонята ставаше толкова силна, щото не можахме да идемъ по-нататъкъ. Принудихме се да дѣржимъ тютюнъ на носовете си, за да можемъ да продължимъ изследването си.

Черквата не се виждаше много голѣма. Тя бѣше обградена съ нисъкъ камененъ зидъ и съ единъ дворъ около петдесетъ аршина широкъ и седемдесетъ и петъ дѣлъги. Най-

напредъ не забелязахме нищо извънредно, защото вонята бъше толкова голѣма, че не искахме дори да погледнемъ около насть; но после видѣхме, че онова, което изглеждаше купъ отъ камъни и отъ дрипи, било единъ голѣмъ купъ отъ човѣшки тѣла, покритъ съ единъ тѣнъкъ редъ камъни. Всичкиятъ черковенъ дворъ бъше натрупанъ съ тѣла високо седемъ-осемъ педи, и оттамъ излизаше оная страшна воня. Нѣколко недѣли следъ клането била изпратена заповѣдь да се заровяятъ мрѣтвитѣ тѣла; но въ това време вонята била много отровна, та не е било възможно да се изпълни заповѣдта, и дори не е могло да се стои близу до селото. Изпратениятъ хора за тая работа заровили само нѣколко тѣла, възкоито хвѣрляли по малко прѣстъ. Така направили и въ черковния дворъ: покрили съ камъни и съ дрипи голѣмия купъ на въвонѣлитѣ тѣла презъ зида, безъ да влѣзватъ вътре, и си отиватъ. Оттогава кучетата си намѣрили работа, и сега се виждатъ да се подававатъ отъ тоя преголѣмъ гробъ глави, ржце и крака въ страшна бѣркотия. Казаха ми, че само въ тоя малѣкъ черковенъ дворъ има изклани повече отъ три хиляди души, и това е за вѣрване. Тукъ бъше единъ страшенъ изгледъ — изгледъ, отъ който на човѣка настрѣхватъ космитѣ. Въ тоя купъ отъ тѣла имаше малки кѣдрави главички, счупени отъ тежкитѣ камъни; малки краченца, колкото прѣститѣ на човѣкъ, и на които месата бѣха изсъхнали отъ силната горещина; малки дѣтски ржчици, прострѣни като за помощъ; деца, които сѫ умрѣли съ писъкъ отъ ужасъ и отъ страхъ предъ блѣска на ятаганитѣ и на окървавенитѣ ржце на диви хора, които сѫ ги дѣржали и клали, млади моми, които сѫ измрѣли съ ридание и съ молба за милостъ; майки, които сѫ умрѣли, като сѫ се опигвали да отбранятъ малките си рожби съ слабото си тѣло; всичкитѣ тѣ лежеха въ единъ купъ, въ едно вонещо блато! Но сега всичко мѣлчи. Сега нѣма сѣлзи, нѣма викъ, нѣма плачъ, нѣма писъкъ отъ ужасъ, нито молба за милостъ. Жѣтвитѣ гниятъ по нивитѣ, а жѣтваритѣ гниятъ въ тоя черковенъ дворъ.

Погледнахме вънре въ черквата; тя бѣше почернѣла отъ огъня, но не бѣше развалена, нито много повредена. Тя е една низка сграда, съ низъкъ покривъ, подпрѣнъ на тежки и неправилни сводове, подъ които едва може да стои човѣкъ

правъ. Онова, което съзрѣхме отведенажъ, бѣше много страшно нѣщо. Твърде много тѣла бѣха изгорени вжтре въ черквата; остатъците имъ бѣха почернѣли като вжгленъ и бѣха изпълнили половината отъ пространството между земята и тѣмните сводове, които изглеждахъ отъ това още по-низки и по-тъмни. Страшно бѣше да погледне човѣкъ на тоя изгнинъ купъ отъ човѣшки тѣла.

Азъ никога не съмъ си въобразявалъ такова страшно нѣщо. Всички излѣзохме като болни отъ тая страшна сграда, благодарихме Богу, че се намѣрихме пакъ на улицата. Обиколихме селото и пакъ видѣхме сѫщите ужаси — съ стотици трупове, на които още висѣха дръпки и завонѣли меса; женски глави съ дълга черна коса се търкаляха по праха; кости на деца и на момичета бѣха разхвърлени на всѣкїдже. Показаха ни една кїща, въ която били изгорени живи двадесет души; по-нататъкъ, въ една друга кїща, дето били се скрили нѣколко моми, до една били изклани, както свидетелствуватъ и тѣхните кости. Навсѣкїдже ужасъ, ужасъ! Нѣмаше вече кучета въ селото; тѣ се разбѣгали, щомъ взели да се завръщатъ жителите; кучета се виждаха само тукъ-тамъ вънъ отъ селото. Но видѣхъ две затльстели и гладки котки, които седѣха радостни на единъ зидъ и гледаха на насъ съ сънливи очи. Може да попита нѣкой, защо тия хора, които сѫ сега въ селото не закопаятъ тия трупове, глави и кости, а ги оставя да ги глождатъ кучетата и котките? Мнозина, които можаха да разпознаятъ костите на роднини и приятели, мѣчеха се да ги закопаятъ, ала нѣмаша съ що и освенъ това бѣха слаби и умираха отъ гладъ. Па и повечето отъ останалите живи сѫ жени, които напразно се мѣчеха да държатъ тѣлата на любимите си покрити съ малко прѣсть.

Имахме много доказателства, че за ония отъ костите, които можеха да се познаятъ, взимаха най-голъма грижа. Намършихме много кости накичени съ цветя; видяхме и много, които бѣха открити отъ многото дъждове или бѣха изровени отъ кучетата, но при всичко това пакъ бѣха накичени съ цветя. Видяхме и глави да се търкалятъ по земята предъ врати и по зидове съ цветя по тѣхъ, а пъкъ нѣмаше кой

да ги зарови! Видѣхъ една глава на половина заровена, съ лицето нагоре и жално гледаща синьото небе, и съ една китка турена на устата; но на по-голѣмата част отъ тия трупове и кости нѣмаше кой да погледне. Отъ 8 до 10 хиляди жители, които е ималъ Батакъ, сега надали сѫ останали до 1200—1500 души. Тѣ нѣматъ мотики да изкопаятъ гробища, нито пѣкъ сила — да копаятъ, та да погребатъ жертвите. А защо турская власть да ги не закопае? Ако попитате турская власть, тя ще ви отговори, че ги е заровила и че останали за заравяне още малко.

Отъ всичкитѣ звѣрски, груби и страшни работи, които сѫ извѣршили турцитѣ, клането въ Батакъ е най-страшното! Отъ всичкитѣ безчовѣчни работи, които сѫ направили турцитѣ, най-лудата и най-глулавата е, дето сѫ оставили тѣлата да лежатъ и да се тѣркалятъ по пжтищата цѣли три месеца; но и това е направено съ цель. Тѣ никога не сѫ мислили, че европейцитѣ ще дойдатъ да си заврять носа въ това село, отстранено отъ пжтя, та цинически казвали, че тия християни не сѫ достойни за заравяне, и нека ги изядатъ кучетата.

Говорихме съ мнозина отъ селянитѣ и нѣмахме сърдце да разпиваме за подробноститѣ на тѣхната история. Ограда разпиваме за подробнотитѣ на изгубеното число отъничихме се просто да разпитаме за изгубеното число отъ всѣка челядь. Може да нѣма другъ способъ да се даде една по-добра идея за страшния характеръ на клането и начина, по който цѣли челяди сѫ изчезнали отъ свѣта. Ако попиташъ: „Колко души бѣше вашата челядь?“ Отговаряйтъ ти: „Десетъ“, — „Колко останаха?“ — „Двама“. — „Колко бѣше вашата?“ — „Осемъ“. — „Колко оставава?“ — „Трима“. „Колко бѣше вашата?“ — „Петнадесетъ“. — „Колко оставава?“ — „Петъ“ — и така нататъкъ. Отъ челяди, които сѫ били отъ 5—20 души, днесъ сѫ останали отъ единъ до петъ души. Една стара жена дойде при насъ, като си удряше рѣшетѣ и плачеше по онзи твѣрдъ начинъ безъ сълзи, за който вече говорихъ, и когато я успокоихме, поискахме да каже историята си. Каза ни, че имала троица хубавци синове — Георги, Иванчо и Стоянъ, и тримата били оженени за хубави и по-слушни жени — Райка, Стоянка и Пенка. И тия всички имали

дванадесетъ хубави дѣчица: Ангелъ и Драганъ, Георги и Иванчо, Летко, Асенъ, Богданъ, Стоянъ, Тонка, Гинка, Марийка и Райка, та всичката челядь заедно имала деветнадесетъ души, които живѣли въ сѫщата си кѫща. Отъ всичката тая цвѣтуща челядь, отъ едри и хубави синове, отъ послушни снахи, и отъ дванадесетъ хубави дѣчица, останала само тя, сирота баба. Всичкитѣ до единъ сѫ изклани звѣрски. Отъ тая цвѣтуща челядь е останалъ само тоя безжизненъ и извѣхналь пѣнь. И сиротата стара жена седна и се удряше по главата и викаше страшно.

Една друга стара жена ни каза за вуйчо си *Благоя Христосковъ*, единъ почитаемъ патриархъ отъ голѣмия старъ типъ. Той ималъ петима синове женени, които имали двадесетъ и седемъ деца, та цѣлата челядь, заедно съ женитѣ и децата, които живѣли подъ единъ покривъ, възлизала на тридесетъ и деветъ души. Отъ тая челядь днесъ сѫ останали само осемъ души.

Такива разкази можехме да слушаме цѣли часове, стига само да имахме време. Друга една челядь отъ двадесетъ и петъ души е останала съ само седемъ; друга отъ двадесетъ останала съ осемъ, многобройни други челяди, отъ десетъ до петнадесетъ души останали сѫ единъ човѣкъ, а други съ петъ души. Освенъ това, чухме за много челяди, че сѫ унищожени съвсемъ и не е останалъ ни единъ човѣкъ отъ тѣхъ. А това общо клане не сѫ направили черкези, но помаци (потурчени българи, които не знаятъ ни дума турска) отъ околнитѣ села, които предвождалъ казаниятъ Ахмедъ ага. Селото Батакъ, сравнително съ другитѣ села, било богато и цвѣтущо, затова възбуждало завистта и ревността на съседитѣ си турци, та случаятъ за грабежъ даль изкушение на турцитѣ, които съ вѣроизповѣдния си фанатизъмъ, ужъ подъ предлогъ за потушаване възстанието, нападнали на селото. Звѣрътъ, който е предвождалъ това клане, Ахмедъ ага, не е наказанъ и нѣма да се накаже, а наопаки, възвишенъ е на чинъ юзбашия и е награденъ.

Казаха ми, че много деца и млади моми били насила откарани въ турски села, но турцитѣ просто не искатъ да ги

върнатъ на родителитѣ имъ. Г-нъ Скайлъръ е добилъ единъ списъкъ по име и възрастъ на 87 моми и деца, които сѫ откраднати, съ имената на селата, дето сѫ откарани.

Колкото за сегашното положение на населението, тукъ то е такова, щото, като си помисли човѣкъ за него, настърхватъ му коситѣ. Турската власт е направила нѣколко дървени колиби вънъ отъ селото, въ които селяните спятъ, но нѣматъ съ какво да живѣятъ, освенъ ако си изпросятъ или взематъ на заемъ нѣщо отъ другите села. При такова положение, турската власт, съ своя обикновенъ и студенъ цинизъмъ и крайно равнодушие къмъ европейските искания, заповѣдала на това население да си плати редовния данъкъ и откупа отъ военната служба, като че нищо не му се е случило. Попитайте Високата Порта за това нѣщо въ Цариградъ, и тя ще го отрече съ най-убедителни протестации и съ най-увѣрителни обещания, че всичко ще се направи да се помогне на тия бедни страдалци. Но навсѣкѫде населението отъ изгорените села дохожда при г. Скайлера все съ сѫщото оплакване, че ако не платятъ данъка си и откупа отъ военната служба, ще ги изпѣдятъ отъ дървените колиби и отъ кѫтовете на съсипаните зидове, дето сѫ намѣрили едно временно прибѣжище. А за клетите сиромаси е невъзможно да платятъ. Каква ще бѫде сетнината на това искане, не може да знае човѣкъ. Но правителството има нужда отъ пари, та трѣбва да ги иска. Всѣко село трѣбва да си приготви определената част отъ данъка, и живиятъ трѣбва да плати и за умрѣлия.

Попитахме за главите и за костите, които видѣхме на могилата, когато да влѣземъ въ селото, и дето кучетата бѣха взели да лаятъ. Казаха ни, че тѣ сѫ костите на 200-те млади моми, които бѣха хванати и нарочно задържани за по-лоша участъ отъ смърть. Тия злочести моми били въ рѣцетѣ на тия звѣрове нѣколко дни, защото изгарянето и опленяването на селото не е станало за единъ день; а въ тое време тѣ изтеглили всичко, което можели да търпятъ въ рѣцетѣ на тия кръвници-диваци. Когато селото се опленило и изгорило, когато родителите и съседите на тия невинни сѫщества били изклани, тогава и тѣхъ ги постигнала сѫщата участъ, както

всички други; тѣ били уловени, и въ най-ясната видѣлина на деня, подъ ясното и засмѣно небе, хладнокръвно били посъчени и хвърлени да гниятъ.

Г-нъ Дизраели¹⁾ е ималъ право, когато остроумно е казалъ, че турцитѣ обикновено свършватъ своята врѣзка съ хората, които паднатъ въ рѣцетѣ имъ, поединъ по-експедишенъ начинъ, отколкото затварянето имъ. Така сѫ и направили. Г-нъ Дизраели е ималъ право. Въ времето, когато той е правѣлъ тая остроумна бележка, тия млади моми сѫ вече лежели тамъ отъ нѣколко дни²⁾.

Дописките на Макгаханъ, подкрепени съ официалните безпристрастни рапорти на Скайлъръ и Берингъ, възмутиха съвестта на цѣлия образованъ свѣтъ, който, за щастие, тогава бѣше обладанъ отъ хуманност. Най-видните хора въ Европа застанаха начело на борбата противъ турското управление. Водителята на английския либерали Гладстонъ издаде две брошури: първата е „Ужасите въ България и Източниятъ въпросъ“ и втората — „Уроци по клане или поведението на турското правителство въ и около България“. Руските славянофили, начело съ Аксаковъ и Достоевски, така сѫщо поведоха чрезъ печата борба за освобождение християните отъ турското иго. Въ френския парламентъ българската кауза намѣри защитникъ въ лицето на най-голѣмия писателъ Викторъ Ююго. Трѣбва да се има предвидъ, обаче, че главниятъ аргументъ на Гладстонъ, на Викторъ Ююго и на всички други бѣше Батакъ. Безъ Батакъ възстанietо не можеше да даде резултатите, които даде. И това е лесно обяснено: Батакъ самъ даде единъ пѣтъ и половина повече жертви, отколкото цѣлиятъ Четвърти революционенъ окръгъ.

Възмутеното общество мнение въ Европа най-после наложи на своите правителства да взематъ мѣрки противъ турските палачи. Така се свика Цариградската конференция, която доведе до освободителната Руско-турска война.

¹⁾ Лордъ Биконсфилдъ, английскиятъ министъръ-председателъ.

Съдбата на баташките предводители

За да завършимъ историята на Баташкото възстание, остава да хвърлимъ единъ погледъ върху съдбата на баташките първенци, които успѣха да се измъкнатъ живи отъ Батакъ.

Тъ всичките се бѣха събрали на Еледжикъ. Въоржениетъ се отдѣлиха, а женитъ и децата отидаха въ Пещера. На Еледжикъ останаха членовете отъ комитета — петдесетникътъ Тодоръ попъ Нейчовъ и петстотникътъ Ангелъ Трендафиловъ съ нѣколко селяни. Селяните единъ по единъ неусътно се промъкнаха въ Пещера при съхранитъ въ метоха. Тодоръ попъ Нейчовъ, заедно съ Георги Цуровъ, така също се промъкна въ Пещера и се скри у Георги Караньотовъ. Обаче последниятъ се уплаши и ги издаде. Тодоръ бѣ арестуванъ и откаранъ въ Пазарджикъ, дето бѣ подхвърленъ на мъчения и изследванъ. Следъ 18 дни, заедно съ 414 души революционери отъ окръга, бѣ закаранъ въ Пловдивъ, дето преживѣ всичките ужаси, на които бѣха подхвърлени затворениетъ революционери. Въ затвора прекара три мѣсеца и бѣ освободенъ възъ основа на общата амнистия, обявена на 30 юлий с. г.

Ангелъ Трендафиловъ, като видѣ съдбата на Тодора, остана въ гората безъ оржие и безъ хлѣбъ, крийки се отъ потерите, които кръстосваха навсѣкѫде. Скита се три месеца, въ което време 28 дни не е турилъ хлѣбъ въ устата си: хранилъ се съ гжби, охлюви, листа и пр. Най-после, когато американскиятъ консулъ Скайлъръ се връщаше отъ Батакъ, Ангелъ го дочака, изскокна отъ шумата, окъсанъ и брадясалъ, хвана коня на консулата и го помоли за покровителство. Консулътъ го взе съ себе си и го предаде подъ разписка на турските власти въ Пещера.

Ангелъ бѣ изпратенъ въ Пловдивъ въ затвора, дето бѣ разследванъ и изважданъ на очна ставка съ Ахмедъ ага. Следъ като се даде амнистия, той бѣ освободенъ и се установи временно въ Пазарджикъ.

Войводата Петъръ Горановъ, петстотникътъ Стефанъ Трендафиловъ пещерци и десетина души батачани, всички въоружени, като напуснаха Еледжикъ, насочиха се къмъ Црънча. Въ гората при това село преседѣха 3—4 дни. Селото бѣше пълно съ турци. При все това дѣдо Пенчо бакалинътъ ги снабди съ хлѣбъ и тютюнъ. Тъ като наблизу минаваше чепинскиятъ путь презъ Каркария, тъ се боеха да стоятъ повече и решиха да се махнатъ оттамъ. Стефанъ Трендафиловъ бѣше на мнение да напуснатъ тая областъ, тъ като навсѣкѫде кръстосватъ потери, и предложи да заминатъ къмъ Рилския манастиръ. Обаче Ангелъ, синътъ на Горановъ, бѣше боленъ, та Горановъ се отказа. Решиха да се раздѣлятъ. Петъръ Горановъ изпрати слугата си Никола Чолака да отиде при семейството му на Еледжикъ, а той съ сина си, съ Димитъръ Танчевъ и съ пещерци замина къмъ Пещера, скриха си пушките въ една слама и се промъкнаха тайно въ града. Пещерци се скриха у свои роднини, а Горановъ — у Кочо Нишанджията.

Стефанъ Трендафиловъ съ Георги Пельовъ, Георги Банчовъ, Митю Вранчовъ, Атанасъ Горановъ, Илия Томовъ, Трендафиль Пешовъ, Вранко Вранчовъ тръгнаха за Рилския манастиръ. Стефанъ водѣше съ себе си жена си и седемгодишното си дете Трендафиль. Голѣматата му дѣщеря бѣ убита, а другите му две деца бѣха отишли да просятъ по чепинските села. Следъ десетдневно пѫтуване и губене изъ горите и мъглите, Стефанъ съ своята малка дружина стигна Рилския манастиръ и се спрѣха въ мѣстността Кара Юмерица. Той съ Георги Банчовъ отидаха въ метоха Орлица и поискаха хлѣбъ отъ калугерите, като скриха сѫщинскиятъ си имена. Хлѣбъ имъ дадоха, но въ сѫщото време имъ съобщиха, че споредъ съобщението на дупнишкия каймакамъ, нѣкой си Трендафиль съ чета баташки възстаници идѣлъ за Рилския манастиръ и че се взематъ мѣрки противъ него. Тъ се престориха, че даже не познаватъ Трендафила.

На третия ден сутринята дойдоха двама пандури, изпратени отъ игумена, и казаха на възстаниците по-скоро да се махнатъ, защото турци надошли и и заради тѣхъ ще изгортятъ манастира, и че игуменътъ ще съобщи на дупнишкия каймакамъ за тѣхното явяване и даже съобщилъ вече. Нѣ-

маше какво да правятъ нещастниците, тѣ тръгнаха назадъ къмъ страшното баташко землище. Времето бѣше мъгливо, валѣше снѣгъ. Когато излѣзоха на Кадинъ гробъ, жената на Стефанъ, изтощена, падна въ несвесъ; детето му така сѫщо не можеше да върви. Другаритѣ му продължиха пътя, стигнаха въ Баташко, скриха пушките и едини се смѣсиха съ другите батачани, а други се криха на самъ-нататъкъ, докато се обнародва амнистията.

Стефанъ следъ една голѣма почивка тръгна назадъ къмъ манастира, настани жена си и детето си въ една пещера, а самъ мина Илина река и отиде при манастирския коняръ Ангелъ и измолитой да го крие нѣколко време, докато мине голѣмиятъ огънъ. Ангелъ, следъ като се съветва съ двамата си другари, се съгласи.

Подиръ нѣколко дни, обаче, конярътъ Ангелъ бѣ заловенъ, държанъ въ затвора две недѣли и разпитванъ по първото явяване на възстаниците въ метоха. Тогава другиятъ коняръ Теодосий ги премѣсти на друго място, по-скришно, което не обади даже на другаритѣ си. Така Стефанъ превижвѣ около месецъ и половина, а следъ това поведе жена си и детето си за Баташко, следъ много премеждия стигна на Еледжикъ и се спрѣ въ мястността Църнать. Тамъ случайно минаваше единъ отъ приятелитѣ му, Димко Вранчовъ. Той му се обади и го попита за положението. Димко му каза, че идвали консули въ Батакъ да разследватъ клането, че братъ му Ангелъ се предалъ на тѣхъ, че за жената и детето нѣма опасностъ, но за него е опасно, защото всички хвърляли вината върху него.

Тогава Стефанъ изпрати жена си и детето си въ селото, дето бѣха се вече прибрали нѣколко семейства, а самъ остана въ гората, дето се скита цѣло лѣто.

На есенята той се промѣкна тайно въ Пещера и се скри въ кѫщата на Георги Карайотовъ, срещна се съ Петъръ Горановъ и една нощъ двамата заминаха за Пловдивъ и се представиха, разбира се тайно, на английския консулъ. Тамъ имъ казаха, че за тѣхъ е опасно, защото и противъ двамата има много оплаквания отъ самите батачани, и че тѣ ще трѣбва да се криятъ още около единъ месецъ.

Стефанъ Трендафиловъ прекара месеца скритъ у единъ свой роднина въ Катуница. За Петъръ Горановъ не се знае кѫде е билъ. Следъ единъ месецъ двамата се намѣриха и пакъ се представиха на английския консулъ. Последния ги изпрати при Берингъ, секретаръ на английския посланикъ въ Цариградъ, изпратенъ да разследва турските завѣрства. Берингъ ги упрекна за постѣлката имъ и следъ това ги разпита подробно за възстанието, за целта му, за главарите на башбозуците и пр. и за всичко състави протоколъ, обаче, на тѣхъ нищо не можа да помогне.

Споредъ амнистията, обявена на 30-и юлий 1876 г., всички затворени по подозрение се освобождаватъ, а смъртното наказание, предвидено въ закона за организаторите и предводителите, се замѣня съ вѣчни окови. Петъръ Горановъ и Стефанъ Трендафиловъ спадаха къмъ последните; тѣхъ ги очакваха вѣчни окови. Обаче въ това време събитията се развиха благоприятно за тѣхъ. Възстанието, колкото безсмислено да изглеждаше, даде своя плодъ. То и особено завѣрствата въ Батакъ възбудиха християнското обществено мнение противъ Турция и подготвиха почвата за война противъ нея Сърбия и Черна Гора вече бѣха обявили войната, а войната съ Русия ставаше неизбѣжна. Затова П. Горановъ отиде подъ чуждо име въ Смирна, дето имаше търговски връзки отъ по-рано, и оттамъ се върна следъ освобождението на България. Стефанъ Трендафиловъ, следъ като излѣзе отъ Берингъ, отиде при владиката Гервасий и го помоли да го скрие. Владиката, следъ като го разпита подробно за възстанието, го скри въ една изба въ митрополията, но тамъ той се простуди и заболѣ. Поради това владиката го премѣсти въ метоха, дето докторъ Чомаковъ идваше всѣка сутринь да го лѣкува. Като оздравѣ, владиката го изпрати въ Пазарджикъ при Станиславъ Доспѣвски, който го кри известно време, а следъ това се премѣсти въ кѫщата на Костадинъ Серафимовъ. Тамъ остана скритъ до идването на русите — 1-и януари 1878 г.

Руските окупационни власти веднага назначиха него и братъ му Ангелъ въ полската жандармерия, дадоха имъ подофицерски чинове и ги изпратиха като старши стражари въ Пещерска околия. И така, следъ тѣлкова усилия и тегла, тѣ

постигнаха идеала си; явиха се въ отечеството си като власть която имаше за цель да държи въ покорность предишните имъ владетели и усмирители.

И така, Баташкото възстание изнесе пълната немощь на турското управление. Нито единъ отъ всички избити въ Баташъ не подлежеше на смъртно наказание споредъ турските закони. Напротивъ, отъ ржководителите, които подлежеха на смъртно наказание, едни бѣха амнистирани, а други преживѣха две цѣли години въ империята, безъ да бѫдатъ уловени. Сѫдбата, следъ като ги подложи на най-тежки изпитания, прострѣ върху тѣхъ благоволеніето си и до края на живота имъ ги покровителствуваше. Тѣ доживѣха да видятъ свободно отечеството си, преживѣха съединението на Северна и Южна България и Балканската война и видѣха въ българска власть всички ония мѣста, отъ които дойдоха тѣхните жестоки усмирители. *Тодоръ попъ Нейчовъ* веднага следъ освобождението стана асесоръ при сѫдията въ Пещера, нѣколко години бѣ кметъ въ Баташъ, а следъ това се ржкоположи свещеникъ и зae мѣстото на баща си, мъженически загиналия попъ Нейчо. *Стеванъ и Ангелъ Трендафилови* кметуваха въ Баташъ, бѣха пенсионирани и прекераха въ добро състояние до дѣлбока старость. *Петъръ Горановъ*, депутатъ въ Оборище, има честъта да бѫде депутатъ нѣколко пѫти и въ Народното събрание на Съединена България и доживѣ дѣлбока старость. По негово завещание следъ смъртта му тѣлото му бѣ занесено за погребение въ Баташъ. Батачанки съ ножчетата си отвориха закования ковчегъ и всички батачани съ децата си се поклониха и целунаха ржка на своя бившъ войвода.

Смущаваше предводителите само мисъльта, че въ благородното стремление къмъ свобода тѣ сѫ станали неволно причина за злата участъ на толкова невинни хора, но се утѣшаваха съ това, че жертвите сѫ принесени за свободата на цѣлия народъ.

ПОМЕНИКЪ

на известните мъженически загинали въ Бетакъ¹⁾

Паунова махала

	год.		год
1 Петъръ Горановъ	50	26 Петъръ В. Юруковъ	40
2 Петъръ Трендафиловъ	30	27 Мария Петрова	2
3 София Петрова	8	28 Стефанъ В. Юруковъ	30
4 Трендафиль Т. Пауновъ	76	29 Илия Тр. Юруковъ	50
5 Мария Стефанова	12	30 Злата Трендафилова	70
6 Катерина Стефанова	3	31 Елена Илиева	10
7 Райна Стефанова	1/2	32 Катарина Ангелова	2
8 Владимиръ Ангеловъ	1	33 Водьо Георгиевъ	1
9 Продю Шундовъ	55	34 Петъръ Я. Треновъ	30
10 Димитъръ Продюновъ	25	35 Ангелъ Треновъ	60
11 Геръо Харизановъ	60	36 Мария Ангелова	50
12 Тоско Геръовъ	23	37 Наско Ангеловъ	30
13 Продюо Харизановъ	45	38 Ангелина Т. Шутева	50
14 Димитъръ Продъровъ	17	39 Ванка Т. Шутева	19
15 Ангелъ Продъровъ	15	40 Ангелъ М. Сирацовъ	35
16 Стоянъ Анювъ	45	41 Продюо Терзиевъ	40
17 Димитъръ Ст. Анювъ	18	42 Димитъръ Продъровъ	4
18 Фиљо Лазаровъ	38	43 Димитъръ Терзиевъ	40
19 Георги Филовъ	1	44 Тодоръ Терзиевъ	30
20 Стоянъ Паулевъ	10	45 Мария Тодорова	2
21 Трендафиль Паулевъ	1	46 Г. Терз. Краваревъ	45
22 Вельо Пауновъ	50	47 Янка Георгиева	9
23 Тоско Велевъ	23	48 Тодоръ Георгиевъ	3
24 Тодоръ Велевъ	15	49 Христоско Миленкинъ	50
25 Георги Велевъ	11	50 Ана Христоскова	45

¹⁾ Списъкътъ на загиналите е взетъ отъ съчинението на г. Д. Страшимировъ. Въпреки всичките усилия, направени отъ общината, списъкътъ не можа да се попълни. Останалите живи сега следъ 50 години не сѫ сигурни въ паметта си, та предпочетохъ да не съмѣсвамъ сигурните имена, които дава г. Страшимировъ, съ съмнителни.

	год.		год.
51	Митъо Христосковъ	29	96 София Тоданова
52	Георги Христосковъ	26	97 Катерина Тоданова
53	Тодоръ Харизановъ	4	98 Стоянъ Дюлгеровъ
54	Мария Харизанова	1	99 Петра Ст. Дюлгерова
55	Младенъ Кошариевъ	30	100 Дим. Ст. Дюлгеровъ
56	Злата Младенова	28	101 Колъо Джуриловъ
57	Атанасъ Миленкинъ	48	102 Т. Зеф. Календеркинъ
58	Тоско Атанасовъ	22	103 Митъо Тодоровъ
59	Янко Атанасовъ	10	104 Атанасъ Джамбазовъ
60	Тоско Атанасовъ	8	105 Стоянъ Атанасовъ
61	Петра Атанасова	5	106 Тодоръ Джамбазовъ
62	Георги Ташовъ	45	107 Колъо Джамбазовъ
63	Дора Г. Ташова	18	108 Янко Колевъ
64	Зоча Г. Ташова	16	109 Митъо Колевъ
65	Наско Ганевъ	40	110 Илия Колевъ
66	Елена Наскова	17	111 Янко Гор. Янушовъ
67	Нисторъ Ганевъ	50	112 Мария Янкова
68	Мария Георгиева	4	113 Ванъо Янковъ
69	Нисторъ Георгиевъ	1	114 Илия Янковъ
70	Илия Ганевъ	46	115 Мария Ванюва
71	Тодоръ Ганевъ	45	116 Русъо Горановъ
72	Илия Христовъ	55	117 Дяля Русева
73	Петра Бузева	90	118 Мария Русева
74	Георги Илиевъ	40	119 Стояна Горанова
75	Ванчо Георгиевъ	4	120 Георги Нас. Горановъ
76	Ангелъ Илиевъ	25	121 Иванъ Георгиевъ
77	Кольо Илиевъ	32	122 Георги Нещяревъ
78	Пеньо Таслевъ	69	123 Гюра Г. Нещярева
79	Петъръ Пеневъ	40	124 Георги А. Нещяревъ
80	Петра Пенева	35	125 Тошко А. Нещяревъ
81	Пена Стоева	48	126 Георги В. Нещяревъ
82	Атанасъ Костадиновъ	20	127 Вранко Пауновъ
83	Катерина Василева	25	128 Петра Вранкова
84	Иванъ Костадиновъ	18	129 Петъръ Пауновъ
85	Катерина Костадинова	18	130 Нисторъ Гайтанчовъ
86	Ванъо Гюровъ	18	131 Стоянъ Нисторовъ
87	Петра Гюрова	15	132 Катерина Георгиева *)
88	Дойчо Маротинъ	45	133 Мария Георгиева
89	Мария Дойчова	14	134 Тодоръ Нисторовъ
90	Георги Таслевъ	48	135 Катерина Тоскова
91	Николина Георгева	45	136 Колъо Ташевъ
92	Илия Георгиевъ	15	137 Ангелъ Колевъ
93	Стоянка Георгиева	12	138 Георги Колевъ
94	Илия Тодановъ	30	139 Иванъ Колевъ
95	Катер. Ил. Тоданова	30	140 Тяню Дим. Тянчевъ

*) Удавена въ воденична коруба.

	год.		год.
141	Георги Дим. Тянчовъ	26	159 Кольо Ганевъ
142	Тодоръ Дим. Тянчовъ	20	160 Дяля Ганева
143	Фикия Димитрова	15	161 Недяля Колева
144	Мария Димитрова	40	162 Мария Колева
145	Катерина Димитрова	4	163 Наско Тиновъ
146	Петъръ Димитровъ	1/2	164 Ангелъ Тиновъ
147	Петъръ Я Геревъ	30	165 Стефана Георгиева
148	Доню Я. Геревъ	39	166 Илия Георгиевъ
149	Илете Геревъ	30	167 Нисторъ Ганевъ
150	Тасю Геревъ	45	168 Пена Ганева
151	Митъо Ганевъ	40	169 Наско Ганевъ
152	Тодоръ митеvъ	22	170 Мария Нисторова
153	Начо Ганевъ	68	171 Катерина Нисторова
154	Злата Начева	62	172 Наско Нисторовъ
155	Вранчо Начевъ	35	173 Яньо Геревъ
156	Мария Вранчова	1	174 Ангелъ Митеvъ
157	Илия Тосковъ	3	175 Петъръ Нисторовъ
158	Никола Тосковъ	1	

Кавлакова махала

	год.		год.
1	Нисторъ Домовчиевъ	60	25 Никола Илиевъ
2	Мария Василева	7	26 Върба Димитрова
3	Коста Казъльровъ	68	27 Петъръ А. Бъбаревъ
4	Рада Костова	65	28 Георги Бъбаревъ
5	Георги Костовъ	45	29 Гина Георгиева
6	Стоянъ Георгиевъ	8	30 Ангелъ Г. Бъбаревъ
7	Атанасъ Костовъ	35	31 Писа Ангелова
8	Митъо Костовъ	28	32 Петъръ Ангеловъ
9	Никола Митеvъ	1	33 Георги Ангеловъ
10	Тодоръ Бъбаревъ	30	34 Ванъо Къневъ
11	Петра Бъбарева	4	35 Мария Петрова
12	Лазаръ Гочовъ	70	36 Наско Ван. Къневъ
13	Танка Лазарова	67	37 Петра Наскова
14	Вранко Гоговъ	35	38 Митъо Насковъ
15	Дора Здравкова	65	39 Мария Наскова
16	Ангелъ Здравковъ	25	40 Дим. Ван. Къневъ
17	Ичко Гочовъ	75	41 Вана Димитрова
18	Кида Ичкова	73	42 Писа Димитрова
19	Митра Георгиева	42	43 Петра Димитрова
20	Георги Зафирковъ	45	44 Наско Къневъ
21	Катерина Георгиева	19	45 Павъло Анкинъ
22	Ангелъ Бъбаревъ	70	46 Пена Павлова
23	Илия А. Бъбаревъ	46	47 Тодоръ Павловъ
24	Тоско Илиевъ	2	48 Катерина Тодорова

	год.		год.
49 Димитър Тодоровъ	1	96 Мария Петрова	50
50 Ванъ Павловъ	30	97 Стоянка Петрова	2
51 Петра Ванюва	26	98 Велю Пелевъ	65
52 Мария Ванюва	1	99 Велика Велева	60
53 Пеню Казлъровъ	60	100 Върба Велева	45
54 Лилка Павлова	55	101 София П. Пелева	6
55 Колю Павловъ	35	102 Тоско Пелевъ	22
56 Николина Колева	33	103 София Пелева	20
57 Ванъ Колевъ	2	104 Маргаль Пелевъ	6
58 Митю Пеневъ	32	105 Катерина Георгева	6
59 Петра Митеva	30	106 Петър Георгевъ	4
60 Мария Пенева	12	107 Ангелина Маргалева	26
61 Катерина Колева	8	108 Илия Г. Божановъ	55
62 Видоль Казлъровъ	75	109 Колю Илиевъ	22
63 Капка Видолова	70	110 Илия Колевъ	4
64 Петю Видоловъ	50	111 Пеню Божановъ	50
65 Димитър Видоловъ	45	112 Благой П. Божановъ	30
66 Вана Димитрова	40	113 Васила Илиева	1½
67 Георги Видоловъ	36	114 Атанасъ Илиевъ	1
68 Илия Христовъ	60	115 Тино Божановъ	60
69 София Илиева	1	116 Лена Георгева	6
70 Митю Маринъ	60	117 Дяля Георгева	4
71 Тодоръ Митеvъ	28	118 Петър Георгевъ	1
72 Митю Тип. Балиновъ	28	119 Наско Илиевъ	8
73 Илия Тип. Балиновъ	26	120 Тоско Илиевъ	6
74 Митю Сираковъ	60	121 Янко Божановъ	50
75 Стоянка Митеva	22	122 Злата Янкова	45
76 Петъръ Митеvъ	8	123 Митю Къневъ	50
77 Трендафиль Митеvъ	6	124 Върба Митеva	45
78 Петра Митеva	4	125 Елена Митеva	10
79 Тодоръ Стоевъ	18	126 Мария Митеva	8
80 Стефанъ Стоевъ	16	127 Катерина Митеva	6
81 Ангель Стоевъ	14	128 Ангель Къневъ	45
82 Митю Стоевъ	12	129 Мария Ангелова	40
83 Грозда Пенева	60	130 Димитър Ангеловъ	16
84 Петъръ Гроздановъ	35	131 Никола Ангеловъ	12
85 Митю Петровъ	30	132 Катерина Ангелова	10
86 Дялю Пеловъ	70	133 Елена Ангелова	8
87 Петра Пелова	65	134 Ваню Къневъ	35
88 Георги Дяловъ	50	135 Дяля Ванева	30
89 Тодоръ Дяловъ	30	136 Илия Ванева	4
90 Димитър Тодоровъ	10	137 Наса Ванева	2
91 Елена Дялева	32	138 Стоянка Ванева	1
92 Георги Пеневъ	50	139 Въльо Кавлаковъ	70
93 София Георгева	45	140 Тоско Вълевъ	40
94 Колю Георгевъ	20	141 Ангель Тосковъ	3
95 Петъръ Кузовъ	55	142 Петъръ Тосковъ	8

год.	год.
143 Наско Кавлаковъ	66 186 Вълко Кавлаковъ
144 Ангелъ Насковъ	45 187 Калина Николова
145 Петра Ангелова	43 188 Мария Николова
146 Писа Ангелова	10 189 Вана Николова
147 Тоско Ангеловъ	6 190 Искра Николова
148 Мария Ангелова	3 191 Катерина Николова
149 Димитър Насковъ	40 192 Димитър Вълковъ
150 Гина Димитрова	32 193 Здравка Димитрова
151 Мария Димитрова	16 194 Георги Димитровъ
152 Тоско Димитровъ	7 195 Въльо Горевъ
153 Петъръ Димитровъ	3 196 Мария Горева
154 София Петрова	24 197 Катерина Вълева
155 Ангель Петровъ	5 198 Ангелъ Кавлаковъ
156 Мария Петрова	2 199 Груда Ангелова
157 Петъръ Гюровъ	65 200 Тодоръ А. Кавлаковъ**)
158 Пена Петрова	60 201 Върба Тодорова
159 Янко Петровъ	28 202 Груда Тодорова
160 Петъръ Банчевъ	60 203 Лаза Тодорова
161 Петъръ Николовъ	3 204 Ангелъ Тодоровъ
162 Георги Петровъ	22 205 Митю Балиновъ
163 Лазз Георгева	18 206 София М. Балинова
164 Мария Георгева	1 207 Тино М. Балиновъ
165 Димитъръ Петровъ	13 208 Дим. Т. Балиновъ
166 Въльо Банчовъ	57 209 Петъръ Т. Балиновъ
167 Димитъръ Вълевъ	30 210 Гъльо М. Балиновъ
168 Стоянка Димитрова	28 211 Стоянка Г. Балинова
169 Ангель Димитровъ	6 212 Атанасъ Г. Балиновъ
170 Недѣля Димитрова	3 213 Иванъ М. Балиновъ
171 Ангель Вълевъ	14 214 Фикия Ив. Балинова
172 Трендафила Георгева	22 215 Атанасъ М. Балиновъ
173 Петъръ Георгевъ	7 2.6 Дора Ат. Балинова
174 Ваню Георгевъ	5 217 Георги Ат. Балиновъ
175 Султана Георгева	2 218 Ангелъ Ат. Балиновъ
176 София Илиева	2 219 Стоянка Г. Балинова
177 Свещ. Петъръ	45 220 Атанасъ Г. Балиновъ
178 Илия п. Петровъ	23 221 Вана Г. Балинова
179 Петра Илиева	2 мес. 222 Вана Ат. Балинова
180 Никола п Петровъ*)	20 223 Янко Гюровъ
181 Димитъръ Ангеловъ	45 224 Гюро Я. Гюровъ
182 Върба Димитрова	43 225 Мария Гюрова
183 Петъръ Димитровъ	8 226 Петъръ Кърколячовъ
184 София Димитрова	5 227 П. Кърколячова
185 Георги Димитровъ	1 228 Дим. Кърколячовъ

*) Изрѣзани ржцетъ на части, после ушитъ, очитъ извадени и ней-после закланъ.

**) Рѣзанъ съ ножъ отъ ржцетъ, после ушитъ и после закланъ.

	год.		год.
229 Митра Кърколячова	52	273 Димитър Тодоровъ	20
230 Илия П. Кърколячовъ	1/2	274 Василъ Тодоровъ	13
231 Ангелъ Гюровъ	50	275 Мария Тодорова	8
332 Петра Анг. Гюрова	48	276 Стефана Тодорова	2
233 София Анг. Гюрова	15	277 Димитър Пуневъ	35
234 Петра Анг. Гюрова	10	278 Мария Димитрова	3
235 Катерина Анг. Гюрова	5	279 Георги Димитровъ	1
236 Мария Анг. Гюрова	3	280 Иванъ Пуневъ	30
237 София Гюрова	75	281 Дяля Пунева	18
238 Георги Сарафиновъ	60	282 Благоя Доганова	60
239 Дяля Г. Сарафинова	54	233 Георги Благоевъ	35
240 Стоянъ Г. Сарафиновъ	28	284 Димитър Георгевъ	6
241 Георги Н. Сарафиновъ	3	285 Тодоръ Благоевъ	30
242 Петъръ Балиновъ	62	286 Иорданъ Благоевъ	15
243 Елена П. Балинова	19	287 Димитъръ Божковъ	22
244 Христоско Кавлаковъ	62	288 Никола Божковъ	18
245 Никола Коларовъ	35	289 Катерина Божкова	15
246 Катер. Н. Коларова	1	290 Стоянъ Божковъ	10
247 Тоско Благоевъ	65	291 Стоянка Божова	7
248 Елена Т. Благоева	63	292 Тодоръ Догановъ	65
249 Лаза Т. Благоева		293 Димитъръ Тодоровъ	45
250 Ат. Н. Мангъровъ *)	23	294 Гюргя Димитрова	40
251 Тодоръ М. Мангъровъ	48	295 Илия Димитровъ	18
252 Георги М. Мангъровъ	44	296 Катерина Димитрова	14
253 Никола Т. Мангъровъ	2	297 Ивана Димитрова	12
254 Атанасъ Поповъ	55	298 Митра Димитрова	10
255 Катерина Ат. Попова	3	299 Нидяла Димитрова	6
256 Георги М. Балиновъ	40	300 Никола П. Поповъ	50
257 Петра Г. Балинова	36	301 Елена Николова	16
258 Нисторъ Милевъ	60	302 Дяля Николова	10
259 Сеферинъ Нисторовъ	36	303 Георги Ивановъ	2
260 Петъръ Нисторовъ	34	304 Свещ. Нейчо Пауновъ	55
261 Катерина Петрова	31	305 Стефана Нейчова	16
262 Никола Петровъ	2	306 Стоянъ Мяховъ	40
263 Ангелъ Нисторовъ	32	307 Милана Мяхоча	65
264 Тодоръ Ангеловъ	1	308 Ваня Стоянова	3
265 Колю Василевъ	40	309 Яю Мяховъ	70
266 Тодора Василева	70	310 Георги Яньовъ	40
267 Никола Т. Василевъ	3	311 Ангелина Ангелова	7
268 Стояна П. Доганова	40	312 Пуню Мяховъ	65
269 Мария П. Доганова	12	313 Танка Пунева	63
270 Пуню Догановъ	60	314 Златанъ Пуневъ	32
271 Тодоръ П. Догановъ	40	315 Ангелъ Димовъ	45
272 Петра Тодорова	38	316 Гина Димова	75

год.	год.
317 Елена Ангелова	42
318 Петъръ Ангеловъ	18
319 Георги Ангеловъ	4
320 Гюра Димовъ	40
321 Мария Митева	1
322 Илия Димовъ	70
323 Иванъ Илиевъ	25
324 Илия Ивановъ	1
325 Гюра Димовъ	50
326 Георги Пейчиновъ	80
327 София Георгева	75
328 Иванъ Георгевъ	40
329 Дяля Иванова	10
330 Тоско Ивановъ	6
331 София Иванова	1
332 Илия Георгевъ	35
333 Зоча Илиева	32
334 Петра Илиева	3
335 Ангелъ Илиевъ	1/2
336 Велю Георгевъ	55
337 Атанасъ Велювъ	32
338 Марена Атанасова	30
339 Димитъръ Атанасовъ	3
340 Димитъръ Велевъ	20
341 Тодоръ Велевъ	17
342 Димитъръ Георгевъ	25
343 Рингель Георгевъ	20
344 Дяля Тодорова	47
345 Петра Тодорова	5
346 Катерина Тодорова	3
347 Стоянка Тодорова	1
348 Ивана Димитрова	43
349 Тодоръ Димитровъ	10
350 Дяля Димитрова	8
351 Георги Семерджиевъ	35
352 Ергения Георгева	33
353 Стоянка Георгева	8
354 Катерина Георгева	6
355 Мария Георгева	4
356 Дяля Георгева	1
357 Георги Ил. Димовъ	40
358 Георгевъ	1/2

*) Рѣзани му частитѣ: ушитѣ, извѣртени очитѣ, рѣзани рѣзетѣ и съченено тѣлото на части.

Стойчова махала

	год.	год
1 Стоянъ Пр. Стойчовъ	47	46 Вана Тодорова
2 Петра Стоянова	2	47 Илия Димитровъ
3 Митю Пр. Стойчовъ	40	48 Тоско Димитровъ
4 Тодоръ Митеvъ	16	49 Петра Димитрова
5 Николина Митеva	13	50 Катерина Димитрова
6 Атанасъ Митеvъ	8	51 Георги Трендафиловъ
7 Яна Митеva	1/2	52 Христоско Кривовъ
8 Ангелъ Пр. Стойчевъ	36	53 Колю Христосковъ
9 София Ангелова	32	54 Мария Колева
10 Мария Ангелова	10	55 Катерина Колева
11 Христоско Ангеловъ	6	56 Петра Колева
12 Георги Ангеловъ	1/2	57 Митю Христосковъ
13 Митю В. Ралевъ	50	58 Андрея Митеvъ
14 Вело Митеvъ	14	59 Георги Веселиновъ
15 Мария Митеva	12	60 Мария Георгева
16 Николина Митеза	9	61 Тоско Георгевъ
17 Георги Циговъ	56	62 Димитър Георгевъ
18 Илия Георгевъ	30	63 Богданъ Веселиновъ
19 Георги Илиевъ	4	64 Ангелъ Богдановъ
20 Ангелъ Илиевъ	2	65 Тодоръ Богдановъ
21 Атанасъ Илиевъ	27	66 Атанасъ Латевъ
22 Тоско Илиевъ	4	67 Петра Атанасова
23 Тошо Циговъ	35	68 Божия Атанасова
24 Митю Тошевъ	8	69 Никола Колунчевъ
25 Ванка Ангелова	47	70 Илия Николовъ
26 София Ангелова	22	71 Зоча Илиева
27 Тома Ангеловъ	8	72 Митра Илиева
28 Тодоръ Ц. Колчовъ	40	73 Христоско Слаевъ
29 Колю Църпювъ	65	74 Мария Христоскова
30 Мария Колева	55	75 Ангелъ Христосковъ
31 Върбю Църпювъ	35	76 Мария Христоскова
32 Митра Колюва	30	77 момче некръстено
33 Атанасъ Колювъ	18	78 Ивана Христоскова
34 Никола Върбювъ	3	79 Анчо Сираковъ
35 Върбювъ	1	80 Велика Анчова
36 Иванъ Каладжийски	55	81 Димитър Анчовъ
37 Тяна Каладжийска	75	82 Петъръ Анчовъ
38 Трендафилъ Циговъ	85	83 Мария Анчова
39 Калина Трендафилова	70	84 Колю Чинговъ
40 Тошо Трендафиловъ	40	85 Петра Чингова
41 Искра Георгева	1/2	86 . . . Колева
42 Димитъръ Поповъ	55	87 . . . Колева
43 Тодоръ Димитровъ	30	88 Георги Христосковъ
44 Писа Тодорова	27	89 Петра Христоскова
45 Дяля Тодорова	6	90 Петъръ Георгиевъ

год.	год.
91 Георги Христосковъ	35 138 Нейчо Ванювъ
92 Илия Христосковъ	32 139 Божия Ванюва
93 Петра Илиева	1 140 Петъръ Ванювъ
94 Дора Нисторова	65 141 Георги Пейч. Чинювъ
95 Нисторъ Ичимовъ	65 142 Николина Георгиева
96 Риса Нисторова	62 143 Ангель Георгиевъ
97 Наско Ичимовъ	45 144 Георги Циговъ
98 Илия Ичимовъ	30 145 Искра Цигова
99 Петра Илиева	2 146 Никола Георгиевъ
100 Димитър Ичимовъ	22 147 Искра Георгиева
101 Дяля Топузова	68 148 Николина Георгиева
102 Тодоръ Ярковъ	45 149 Пеню Манолевъ
103 Катерина Яркова	35 150 Георги Пенковъ
104 Стоянъ Тодоровъ	6 151 Петъръ Георгиевъ
105 Петъръ Тодоровъ	4 152 Тодоръ Георгиевъ
106 Петра Тодорова	12 153 Янко Тянкинъ
107 Илия Ярковъ	55 154 Петра Янкова
108 Доню Илиевъ	23 155 Димитъръ Янковъ
109 Ничка Тип. Недева	20 156 Илия Янковъ
110 Янко Недевъ	60 157 Катерина Янкова
111 Ангелъ Комшуто	55 158 Георги Калеевъ
112 Амшерия Комшуто	50 159 Янко Георгиевъ
113 Петра Ангелова	16 160 Мария Янкова
114 Георги Ангеловъ	14 161 Стоянка Георгиева
115 Тодоръ Ангеловъ	12 162 Петра Янкова
116 Лазарь Ангеловъ	9 163 Ангелъ Неневъ
117 Ваню Ангеловъ	6 164 Наско Ангеловъ
118 Катерина Ангелова	2 165 Вана Ангелова
119 Стоянка Ангелова	26 166 Димитъръ Неневъ
120 Лазарь Тод. Комшуто	70 167 Ангелъ Димитровъ
121 Пеню Кремдювъ	35 168 Катерина Демитрова
122 Илия Пенювъ	2 169 Начу Ненювъ
123 Стоянка Илиева	40 170 Злата Начова
124 Димитъръ Манолевъ	1/2 171 Георги Начовъ
125 Писа Димитрова	31 172 Петра Начова
126 Илия Манолевъ	25 173 Георги Лукаревъ
127 Стефана Ил. Манолева	6 174 Стоя Георгиева
128 Петъръ Ил. Манолевъ	3 175 Стоиль Георгиевъ
129 Стоянъ Ил. Манолевъ	40 176 Гина Стоилова
130 Иванъ Манолевъ	6 177 Катерина Стоилова
131 Стефана Ил. Манолева	3 178 Петра Стоилова
132 Божия Ив. Манолева	50 179 Божу Нен. Кормушевъ
133 Петъръ Бояджикинъ	50 180 Димитъръ Божовъ
134 Нейчо Неневъ	70 181 Водю Стойчовъ
135 Ваню Н. Неневъ	50 182 Божа Водюва
136 Писа Ванюва	48 183 Димитъръ Водювъ
137 Иванъ Тодоровъ	1 184 Митю Водювъ

	год.		год.
185 Тода Митюва	24	232 Калю Калеевъ	83
186 Стефанка Митюва	5	233 Колю Кол. Калеевъ	43
187 Стойчо Стойчовъ	48	234 Стоянъ Кол. Калеевъ	45
188 Димитъръ Стойчовъ	19	235 Димитъръ Стояновъ	26
189 Никола Стойчовъ	60	236 Мария Стоянова	12
190 Петра Николова	58	237 Георги Т. Калеевъ	45
191 Стойчо Николовъ	41	238 Белю Калеевъ	53
192 Катерина Стойчева	39	239 Яна Велюва	51
193 Стоянка Стойчева	8	240 Димитъръ Велювъ	17
194 Мария Стойчева	5	241 Георги Ван. Калеевъ	31
195 Петра Стойчева	2 ^{1/2}	242 Яна Георгева	28
196 Никола Димитровъ	4	243 Вана Георгева	17
197 Катерина Димитрова	2	244 Николина Ванева	60
198 Яна Стойчева	68	245 Трендафилъ Пуневъ	31
199 Георги Пр. Стойновъ	27	246 Наско Герджиковъ	55
200 Петра Георгиева	25	247 Иванъ Герджиковъ	40
201 Мария Георгева	5	248 Георги Герджиковъ	25
202 Божия Георгева	3	249 Ангелъ Герджиковъ	31
203 Злата Върбова	7	250 Ангелъ Герджиковъ	66
204 Димитъръ Гарабитовъ	44	251 Костадинъ Ангеловъ	45
205 Мария Д. Гарабитова	6 ^{1/2}	252 Наско Герджиковъ	55
206 Стойчо Д. Гарабитовъ	4	253 Толю Насковъ	18
207 Митю Латевъ	70	254 Иванъ Герджиковъ	50
208 Илия М. Латевъ	20	255 Петра Иванова	45
209 Наско Телениковъ	51	256 Георги Герджиковъ	35
210 Писа Наскова	47	257 Наса Георгева	32
211 Ванка Наскова	10	258 Димитъръ Георгевъ	2
212 София Наскова	7	259 Колю Герджиковъ	38
213 Георги Насковъ	7	260 Митю Мерджановъ	55
214 Никола Насковъ	4	261 Христо Герджиковъ	60
215 Георги Латевъ	58	262 Петъръ Христовъ	28
216 Божия Георгева	55	263 Димитъръ Христовъ	22
217 Ангелъ Георгевъ	25	264 Христо Герджиковъ	58
218 Стоянка Георгева	8	265 Лазю Герджиковъ	30
219 Димитъръ В. Латевъ	40	266 Божия Лазева	27
220 Гина В. Латева	61	267 Николина Лазева	50
221 Фикия Димитрова	13	268 Писа Пеюва	50
222 Катерина Димитрова	11	269 Георги Пеювъ	25
223 Вело Лич. Рисковъ	43	270 Георги Пеювъ	22
224 Георги Лич. Рисковъ	33	271 Тодоръ Пеювъ	80
225 Ангелъ Лич. Рисковъ	29	272 Иванъ Пеювъ	30
226 Пеню Рисковъ	83	273 Личко Капсъзовъ	60
227 Гина Пенюва	81	274 Върба Личкова	58
228 Яню Пенювъ	38	275 Янко Личковъ	28
229 Наско П. Рисковъ	35	276 Лаза Личкова	22
230 Петъръ В. Рисковъ	45	277 Даяля Личкова	12
231 Благоя В. Рисковъ	26	278 Тодоръ Миржановъ	63

год.	год.
279 Янко Тодоровъ	30
280 Колю Миржановъ	80
281 Стефана Вълева	45
282 Георги Вълевъ	5
283 Ангелъ Н. Мерджановъ	35
284 Христю Герджиковъ	65
285 Петъръ Христевъ	28
286 Димитъръ Христевъ	22

Самунева махала

год.	год.
1 Петъръ Я. Станковъ	38
2 Здравка Петрова	36
3 Георги Петровъ	4
4 Петрова	2
5 Гюргя Я. Станкова	80
6 Димитъръ Станковъ	32
7 Петъръ Димитровъ	2
8 Мария Димитрова	3 мес.
9 Христю Я. Станковъ	50
10 Янко Христевъ	10
11 София Наскова	1
12 Ваню М. Станковъ	28
13 София Ванева *)	25
14 Димитъръ Ваневъ	2
15 Стояна Тодорова	35
16 Митра Тодорова	12
17 Петъръ Тодоровъ	10
18 Тодоръ Топаловъ	40
19 Благоя Тодоровъ	7
20 Ирина Тодорова	2
21 Наско Я. Станковъ	45
22 Христоско Н. Станковъ	8
23 Катерина Н. Станкова	1/2
24 Янко Станковъ	70
25 Николина Янкова	68
26 Дели-Колю Коларевъ	70
27 Вана Колева	65
28 Стоянъ Колевъ	30
29 Николина Стоянова	3
30 Благоя Стоянова	1
31 Янко Колевъ	20
32 Колю Гъшевъ	50
33 Ивана Ст. Жилъзкова	70
34 Стефана Петрова	33
35 Ирина Петрова	12
36 Елена Петрова	43
37 Илия Петровъ	44
38 Марга Крушарова	40
39 Ифтимъ Крушаровъ	40
40 Божия Ифтимова	38
41 Тоско Ифтимовъ	13
42 Елена Ифтимова	5
43 Янко Вл. Шаровъ	50
44 Велика Янкова	48
45 Георги Янковъ	10
46 Злата Петрова	40
47 Никола Петровъ	15
48 Димитъръ Петровъ	12
49 Недѣля Петрова	9
50 София Триндафилова	30
51 Стоянка Триндафилова	8
52 Катерина Триндафилова	6
53 Атанасъ П. Кицломовъ	40
54 Анастаса Атанасова	39
55 Риса Атанасова	1
56 Янко Кицломовъ	39
57 Тоско Янковъ	16
58 Янко Н. Джурковъ	75
59 Дора Янкова	70
60 Гълю Янковъ	40
61 Босила Гълевъ	38
62 Катерина Гълевъ	8
63 Ванка Гълевъ	6
64 Дора Гълевъ	3
65 Петъръ Гълевъ	1
66 Димитъръ Г. Джурковъ	50
67 Стоянка Димитрова	40
68 Мария Димитрова	15
69 Божия Димитрова	8
70 Никола Димитровъ	4

*) Разпрана и убито детето ѝ.

	год.		год.
71 Георги Димитровъ	1/2	118 Мария Тодорова	8
72 Янко Газинчовъ	55	119 Ива Тодоровъ	5
73 Тодоръ Янковъ	30	120 Катерина Тодорова	2
74 Божия Тодорова	1	121 Георги Карлюковъ	64
75 Димитъръ Янковъ	18	122 Тянка Карлюкова	60
76 Ваню Янковъ	9	123 Петъръ Георгиевъ	35
77 Мария Маргалева	18	124 Гина Петрова	33
78 Тоско П. Хаджиевъ	40	125 Димитъръ Петровъ	8
79 Вана Тоскова	36	126 Катерина Петрова	5
80 Божия Тоскова	12	127 Стоянка Петрова	2
81 Тоскова	4	128 Димитъръ Георгевъ	28
82 Тоскова	1/2	129 Гела Димитрова	25
83 Злата Газинчова	70	130 Никола Димитровъ	2
84 Злата Ангелова	18	131 Бисера Георгева	48
85 Божия Ангелова	12	132 Димитъръ Георгевъ	20
86 Георги Ангеловъ	10	133 Илия Русевъ	48
87 Иванъ Ангеловъ	7	134 Марга Илиева	8
88 Тодоръ Ангеловъ	3	135 Мария Илиева	6
89 Благоя Ангелова	3	136 Гина Янкова	60
90 Петко Газинчовъ	48	137 Тодоръ Янковъ	30
91 Димитъръ Петковъ	18	138 Николина Тодорова	28
92 Катерина Петкова	11	139 Янко Тодоровъ	2
93 Ваню Тиквара	80	140 Тянкс Янковъ	17
94 Стокя Ванюва	77	141 Ангелъ Шикринъ	48
95 Ангелъ Ванювъ	35	142 Димитъръ Ангеловъ	23
96 Георги Ангеловъ	4	143 Илия Ангеловъ	18
97 Илия Ив. Тикваревъ	45	144 Мария Ангелова	7
98 Николина Илиева	40	145 Илия Карагьозовъ	45
99 Иванъ Илиевъ	15	146 Николина Илиева	42
100 Ангелъ Илиевъ	18	147 Дойчо Шикринъ	60
101 Никола Илиевъ	12	148 Грозда Дойчева	58
102 Петъръ Илиевъ	5	149 Митю Дойчовъ	28
103 Костадинъ Илиевъ	3	150 Николина Дойчова	20
104 Георги Ив. Тикваревъ	40	151 Стойменъ Митеvъ	22
105 Катерина Георгева	38	152 Тошо Коралиевъ	70
106 Ваню Георгевъ	14	153 Върба Тошова	60
107 Ангелъ Георгевъ	12	154 Георги Тошовъ	35
108 Никола Георгевъ	9	155 Ваню Георгевъ	2
109 Нейчо Георгевъ	7	156 Вълю Тошовъ	25
110 Василь Георгевъ	4	157 Катерина Вълева	2
111 Петъръ Георгиевъ	1	158 Хаджи Янко	55
112 Мария Янкова	48	159 Марга Янкова	53
113 Димитъръ Янковъ	18	160 Тодоръ Янковъ	30
114 Стоянка Янкова	14	161 Мария Тодорова	1
115 Тодоръ Янковъ	10	162 Филипъ Коралиевъ	75
116 Петъръ Янковъ	7	163 Тоско Филиповъ	25
117 Ангелъ Янковъ	4	164 Дора Тоскова	32

	год.		год.
165 Мария Тоскова	8	190 Мария Георгева	3
166 Иванъ Тосковъ	1	191 Елена Георгева	1
167 Тодоръ Филиповъ	28	192 Божка Иванова	55
168 Гълъо Филиповъ	22	193 Тодоръ Пенчовъ	57
169 Петъръ Филиповъ	19	194 Фиса Тодорова	55
170 Стойко Овчара	70	195 Петъръ Тодоровъ	22
171 Георги Стойковъ	45	196 Благоя Тодоровъ	18
172 Върба Георгева	42	197 Злата Тодорова	11
173 Тоско Георгевъ	25	198 Колю Вълчиновъ	50
174 Вана Тоскова	2	199 Катерина Колева	17
175 Ангель Стойковъ	40	200 Никола Благовъ	25
176 Злата Ангелова	38	201 Димитъръ Николовъ	1
177 Никола Марудинъ	68	202 Мария Николова	4
178 Маруда Николова	65	203 Тодоръ Благовъ	15
179 Вана Иванова	35	204 Петра Петрова	36
180 Димитъръ Ивановъ	8	205 Благоя Петровъ	13
181 Петъръ Ивановъ	5	206 Мария Петрова	1
182 Стефанъ Ивановъ	3	207 Илия Благовъ	29
183 Петко Везевъ	72	208 Елена Илиева	4
184 Стояна Петкова	70	209 Янко Илиевъ	1
185 Ангелъ Петковъ	22	210 Илия Грозевъ	50
186 Илия Петковъ	30	211 Дора Илиева	48
187 Стефана Илиева	2	212 Ангелъ Грозевъ	45
188 Петъръ Петковъ	42	213 Димитъръ Ангеловъ	18
189 Стефана Петрова	2	214 Ангелъ Терзиата	40

Климентова махала

	год.		год.
1 Дойко Т. Климентовъ	105	18 Триндафилъ Д. Каркулевъ	20
2 Лазаръ Шопа	50	19 Магдалина Д. Каркулева	18
3 Писа Лазарова	47	20 Вълю Пен. Мирчевъ	50
4 Димитъръ Лазаровъ	25	21 Петра Вълева	48
5 Тошо Лазаровъ	22	22 Мария Вълева	6
6 Илия Лазаровъ	18	23 Ангелъ Вълевъ	3
7 Ангелъ Димитровъ	1/2	24 Тодоръ Пен. Мирчевъ	26
8 Заф. Ив. Каркулевъ	70	25 Петъръ Тодоровъ	1
9 Иванъ Зафировъ	48	26 Найчо Ст. Коларовъ	60
10 Катерина Иванова	45	27 Петъръ Н. Коларовъ	32
11 Василь Ивановъ	15	28 Мария Петрова	30
12 Илия Зафирковъ	40	29 Найчо Петровъ	3
13 Ивана Илиева	38	30 Иванъ Н. Коларовъ	27
14 Стоянка Илиева	3	31 Ангелъ Найчовъ	24
15 Катерина Илиева	1	32 Петъръ Георгиевъ	29
16 Тодоръ Зафирковъ	35	33 Ангелина Петрова	3
17 Стояна Т. Каркулева	33	34 Елена Петрова	1

	Год.		Год.
35 Илия Георгевъ	25	82 Ангелъ Русевъ	40
36 Ангель Георгевъ	8	83 Никола Ангеловъ	7
37 Катерина Георгева	15	84 Рузи Ангеловъ	3
38 Върба Георгева	3	85 Ангеловъ	1
39 Гина Петрова	47	86 Димитъръ Ф. Коралиевъ	26
40 Горю Таневъ Цуревъ	60	87 Писа Димитрова	3
41 Тоско Горевъ	15	88 Ваню Коралиевъ	50
42 Недѣля Горѣва	8	89 Ваню Ванювъ	45
43 Петъръ Тян. Цуревъ	55	90 Тодоръ Ванювъ	8
44 Тоско Петровъ	3	91 Димо Клинчовъ	70
45 Георги Тиш. Чѣрковъ	35	92 Дора Димова	65
46 Фикия Георгева	32	93 Тодоръ Димовъ	38
47 Димитъръ Ф. Гѣрковъ	36	94 Наско Тодоровъ	5
48 Писа Димитрова	34	95 Ваню Дим. Клинчовъ	35
49 Мария Димитрова	15	96 Ангелъ Ванювъ	6
50 Ангелъ Димитровъ	6	97 Ванка Ванюва	1/2
51 Тодоръ Димитровъ	12	98 Димитъръ Т. Клинчовъ	70
52 Илия Димитровъ	3	99 Амшерия Димитрова	65
53 Върба Димитрова	1	100 Василь Димитровъ	25
54 Илия Фил. Гѣрковъ	32	101 Колю Василевъ	1
55 Митра Ил. Гѣркова	30	102 Никола В. Клинчовъ	40
56 София Ил. Гѣркова	1	103 Мария Николова	40
57 Петра Радева	26	104 Зоча Николова	10
58 Мария Радева	2	105 Паса Николова	8
59 Тодоръ М. Хаджиевъ	38	106 Петъръ Николовъ	6
60 Мария Тодорова	36	107 Димитъръ Николовъ	1
61 Елена Тодорова	15	108 Стоянъ Д. Клинчовъ	38
62 Димитъръ Тодоровъ	12	109 Катерина Стоянова	1
63 Стояна Тодорова	10	110 Паско Руневъ	30
64 Петра Тодорова	6	111 Писа Паскова	28
65 Никола Ат. Везевъ	32	112 Трендафила Паскова	8
66 София Ник. Везева	30	113 Георги Пасковъ	5
67 Мария Ник. Везева	10	114 Петъръ Пасковъ	3
68 Ангелъ Ник. Везевъ	8	115 Тодоръ Тян. Руневъ	50
69 Гюргя Д. Ташкова	50	116 Доста Тодорова	45
70 Василь Д. Ташковъ	18	117 Мария Тодорова	12
71 Димитъръ Клинчевъ	40	118 Катерина Тодорова	10
72 Георги Каркулевъ	38	119 Наско Пѣлевъ	70
73 Петъръ Георгевъ	10	120 Катерина Наскова	15
74 Фикия Георгева	8	121 Петъръ Насковъ	6
75 Стоянъ Георгевъ	1	122 Митра Наскова	4
76 Янко Фил. Коралевъ	30	123 Дяля Наскова	1/2
87 Дяля Янкова	3	124 Малинъ Пун. Пѣлевъ	40
78 Наско Русевъ	50	125 Малина Малинова	15
79 Мария Наскова	45	126 Ангелъ Малиновъ	6
80 София Наскова	15	126 Петра Малинова	4
81 Стоянъ Насковъ	5	128 Ванка Малинова	2

	Год.		Год.
129 Тодоръ Пун. Пѣлевъ	22	176 Илия Ванчовъ	40
130 Ленка Тодорова	2	177 Вълю Газинчовъ	70
131 Стойчо Тан. Цуревъ	69	178 Восила Вѣлева	65
132 Стоянъ Стойчевъ	35	179 Ванка Богдюва	32
133 Катерина Стойчева	5	180 Вълю Богдювъ	3
134 Андрея Ст. Цуревъ	30	181 Босиля Горюва	1
135 Иорданъ Андреевъ	1 мес.	182 Петъръ Газ. Зеленчовъ	60
336 Димитъръ Ст. Цуревъ	27	183 Здравка Петрова	58
137 Мария Димитрова	2	184 Доню Петровъ	24
138 Дете некръстено	3 дни	185 Стоянъ Терзийски	30
139 Петъръ Ст. Буревъ	24	186 Мария С. Терзийска	2
140 Георги Стойчевъ	20	187 София Л. Терзийска	45
141 Митю Тън. Цуревъ	80	188 Вълю Лаз. Терзийски	15
142 Тинка Митеva	70	189 Тодоръ Лаз. Терзийски	12
143 Стойчо Митеvъ	35	190 Никола Лаз. Терзийски	8
144 Писа Стойчева	34	191 Мария Лаз. Терзийска	10
145 Катерина Стойчева	5	192 Злата Лаз. Терзийска	5
146 Дяля Стойчева	2	193 Ангелъ Самуневъ	35
147 Стоянъ Мит. Цуревъ	55	194 Писа Вел. Самунева	90
148 Петра Стоянова	10	195 Георги Тод. Пенчовъ	30
149 Мария Стоянова	6	196 Тодоръ Георгевъ	1
150 Маргита Стоянова	4	197 Илия Самуневъ	30
151 Писа Лазина	8	198 Катерина Илиева	28
152 Катерина Стоянова	1	199 Пеню Самуневъ	50
153 Тодоръ Ристевъ	50	200 Димитъръ П. Самуневъ	20
154 Димитъръ Тодоровъ	22	201 Петъръ Пен. Стиласаря	70
155 Христоско Тодоровъ	15	202 Пена Петрова	65
156 Иглика Христоскова	54	203 Пена Митеva	28
157 Василь Христосковъ	11	204 Тоско Пенкинь	25
158 Николина Христоскова	8	205 Ангелъ М. Пенкинь	2
159 Коста Чаушовъ	55	206 Георги Мафовъ	40
160 Доню Костовъ	25	207 Петъръ Георгиевъ	20
161 Вълю Джурковъ	60	208 Петра Георгиева	18
162 Николина Вѣлева	57	209 Илия Георгиевъ	15
163 Катерина Трендафила	1	210 Тоско Мафовъ	37
164 Ваню Вѣлевъ	12	211 Катарина Тоскова	35
165 Ваню Джурковъ	70	212 Мария Тоскова	3
166 Петъръ Ванювъ	30	213 Милка Зафиркова	80
167 Стояна Петрова	27	214 Петъръ Миленовъ	60
168 Мария Петрова	4	215 Теофана Петрова	57
169 Георги Петровъ	1	216 Мария Петрова	10
170 Петра Георгиева	21/2	217 Катерина Петрова	8
171 Владо Ваневъ	20	218 Наско Миленовъ	55
172 Катерина Ванева	10	219 Илия Насковъ	30
173 Ванчо Ванчовъ	70	220 Георги Н. Миленовъ	27
174 Петъръ Георгиевъ	13	221 Ангелъ Н. Миленовъ	23
175 Наско Георгиевъ	3	222 Петъръ Насковъ	20

	год.		год.
223 Георги Миленовъ	50	270 Риса Петрова	4
224 Стефана Георгева	47	271 Гина Мит. Капинчова	75
225 Петъръ Георгевъ	25	272 Дялю Чучулевъ	75
226 Марга Петрова	23	273 Божия Дялова	65
227 Елена Петрова	15	274 Ангелъ Чучулевъ	50
228 Мария Петрова	7	275 Петра Ангелова	45
229 Катерина Петрова	2	276 Димитъръ Ангеловъ	20
230 Стефанъ Георгевъ	18	277 Ангелина Ангелова	17
231 Димитъръ Х. Георгевъ	60	278 Георги Чучулевъ	40
232 Стефана Димитрова	58	279 Вана Георгева	35
233 Горю Димитровъ	35	280 Мария Георгева	4
234 Петра Гор. Хаджиева	33	281 Стоянка Георгева	2
235 Стефана Г. Хаджиева	5	282 Стефанъ Узуновъ	45
236 Мария Г. Хаджиева	2	283 Искра Стефанова	40
237 Катерина Г. Хаджиева	1	284 Мария Стефанова	18
238 Петъръ Димитровъ	28	285 Ангелина Стефанова	6
239 Илия Миленовъ	50	286 Ангелъ Стефановъ	15
240 Марика Ил. Миленова	47	287 Стоянъ Узуновъ	54
241 Тозю Ил. Миленовъ	35	288 Мария Стоянова	50
242 Катерина Тазева	30	289 Димитъръ Стояновъ	15
343 Иванка Ил. Миленова	18	290 Колю Узуновъ	50
244 Иванъ Върбановъ	18	291 Ката Колева	45
245 Георги Върбановъ	13	292 Мария Димитрова	2
246 Илия Везевъ	70	293 Ангелъ Узуновъ	45
247 Никола Везевъ	28	294 Зоча Ангелова	42
248 Димитъръ Николовъ	2	295 Латина Ангелова	18
249 Русю Пъпаневъ	75	296 Недѣля Ангелова	16
250 Лазарь Русевъ	40	297 Гана Ангелова	14
251 Никола Лазаровъ	20	298 Насю Ангеловъ	8
252 Фикия Радулова	8	299 Никола Ганинъ	48
253 Петра Радулова	6	300 Ангелъ Николовъ	14
254 Найденъ Капинчовъ	40	301 Благоя Ганинъ	40
255 Николина Найденова	38	302 Писа Благоева	38
256 Тодоръ Найденовъ	9	303 Колю Благоевъ	18
257 Никола Найденовъ	5	304 Катерина Благоева	16
258 Ангелъ Найденовъ	3	305 Стефанъ Благоевъ	14
257 Коста Капинчовъ	64	306 Мария Благоева	12
260 Дора Костова	60	307 Стефана Гъл. Тодева	50
261 Ангелъ Костовъ	50	308 Елена Гълюва	18
262 Върба Ангелова	43	309 Георги Гълювъ	40
263 Дора Ангелова	14	310 Лаза Георгева	35
264 Мария Ангелова	6	311 Ружа Георгева	12
265 Катерина Ангелова	4	312 Тоско Георгевъ	9
266 Илия Капинчовъ	55	313 Наско Гъловъ	35
267 Петъръ Капинчовъ	40	314 Николина Наскова	33
268 Мария Петрова	35	315 Илия Насковъ	4
269 Димитъръ Петровъ	8	316 Стефана Наскова	2

	год.		год.
317 Пеню Цвѣтановъ	50	364 Мария Георгева	8
318 Тодоръ Пеневъ	15	365 Анка Георгева	6
319 Мария Пенева	12	366 Илия Георгевъ	1
320 Милю Пеневъ	10	367 Гина Въл. Джуркова	16
321 Стоянъ Цвѣтановъ	28	368 Колю Каравладевъ	55
322 Грозда Димитрова	42	369 Ангелъ Колювъ	25
323 Риса Димитрова	10	370 Зафиръ Динчевъ	50
324 Ангелъ Димитровъ	8	371 Стефана Зафирова	48
325 Тоско Димитровъ	4	372 Илия Зафировъ	42
326 Ангелъ Карамановъ	50	373 Петъръ Зафировъ	22
327 Мария Стоянова	28	374 Мария Зафирова	18
328 Ангелъ Стояновъ	2	375 Деля Зафирова	23
329 Вълю Карамановъ	46	376 Марга Власева	30
330 Стоянка Вълева	43	377 Петъръ Власевъ	8
331 Илия Вълевъ	18	378 Ангелъ Пъпаневъ	80
332 Митю Карамановъ	32	379 Злата Ангелова	75
333 Зоичка Митеva	30	380 Катерина Ангелоа	20
334 Стоянъ Митеvъ	8	381 Стоянка Ангелова	18
335 Ванка Митеva	6	382 Георги Ангеловъ	42
336 София Митеva	4	383 Ивана Георгева	40
337 Трендафиль Митеvъ	1	384 Марга Георгева	10
338 Найденъ Банковъ	65	385 Мария Георгева	5
339 Милка Найденова	60	386 Недѣлю Георгевъ	3
340 Наско Банковъ	48	387 Димитъръ Пъпаневъ	50
341 Грозда Наскова	45	388 Василь Димитровъ	17
342 Тодоръ Насковъ	5	389 Петъръ Димитровъ	15
343 Катерина Наскова	1	390 Ваню Тодоровъ	45
344 Янко Ташинъ	40	391 Катерина Ванева	40
345 Гина Янкова	38	392 Тодоръ Ваневъ	15
346 Ваню Янковъ	7	393 Стефана Ванева	13
347 Тодоръ Ташинъ	38	394 Влашия Ванева	10
348 Недѣля Тодорова	2	305 Петъръ Тодоровъ	36
349 Георги Ташинъ	35	396 Писа Петрова	34
350 Риса Маджарова	60	397 Божия Петрова	4
351 Тазю Рисинъ (зегъ)	35	398 Елена Петрова	2
352 Иванка Тазюва	32	396 Стефанъ Илиевъ	8
353 Елена Тазюва	8	400 Георги Илиевъ	6
354 Мария Тазюва	3	401 Митю Стоевъ	26
355 Риса Сеферинова	42	402 Ангелъ Пъпаневъ	40
356 Катерина Сеферинова	18	403 Митра Ангелова	12
357 Ангелъ Сефериновъ	16	404 Тодоръ Ангеловъ	10
358 Мария Сеферинова	14	405 Мария Зафирова	40
359 Иванъ Сефериновъ	12	406 Илия М. Фирковъ	40
360 Стояна Сеферинова	10	407 Катер. Ил. Фиркова	6
361 Маргалъ Мирчевъ	55	408 Петъръ М. Фирковъ	44
362 Злата Маргалева	22	409 Андрея П. Фирковъ	6
363 Таско Въл. Джурковъ	75	410 Ангелъ П. Фирковъ	1

	год.		год.	
411	Мария Колева	15	458 Злата Митева	48
412	Катерина Колева	3	459 Георги М. Вълчиновъ	25
413	Ангелъ М. Хаджиевъ	60	460 Назла Георгиева	24
414	Петъръ Ангеловъ	10	461 Димитъръ Георгевъ	7
415	Димитъръ Ангеловъ	13	462 Мария Георгева	5
416	Колю Ангеловъ	16	463 Катерина М. Вълчинова	18
417	Илия Ангеловъ	14	464 Гина Водева	48
418	Петъръ М. Хаджиевъ	30	465 Вана Стоянова	28
419	Кица Петрова	28	466 Мария Стоянова	6
420	Гюргя Тодорова	30	467 Георги Стояновъ	4
421	Петъръ Г. Хаджиевъ	45	468 Босия Илиева	27
422	Георги Ванчовъ	6	469 Тоско Георгевъ	42
423	Димитъръ Ванчовъ	4	470 Георги П. Хаджиевъ	25
424	Стоянъ Г. Хаджиевъ	3	471 Тоско Георгевъ	22
425	Георги Стояновъ	1	472 Дяля Тоскова	1
426	Лена Стоянова	1	473 Наско П. Хаджиевъ	38
427	Зафиръ Хаджиевъ	70	474 Мария Наскова	36
428	Рада Зафиркова	68	475 Илия Насковъ	5
429	Атанасъ Зафирковъ	26	476 Здравка Наскова	2
430	Катерина Атанасова	23	477 Колю П. Хаджиевъ	40
431	Колю Зафирковъ	20	478 Петъръ Колевъ	22
432	Петъръ Зафирковъ	18	479 Георги Петровъ	3
433	Янко Г. Хаджиевъ	60	480 Елена Петрова	1
434	Риса Янкова	55	481 Павелъ Вълчинавъ	80
435	Георги Янковъ	35	482 Петра Павелова	78
436	Ангела Петровъ	1/2	483 Георги Илиевъ	10
437	Мария Янкова	12	484 Петъръ Павеловъ	40
438	Николина Янкова	8	485 Димитъръ Петровъ	20
439	Ангелъ Янковъ	6	486 Катерина Димитрова	4
440	Тодоръ Янковъ	3	487 Петъръ Чиневъ	37
441	Наско Янковъ	1	488 Велика Петрова	34
442	Велио Найчевъ	70	489 Писа Петрова	12
443	Ивана Велюва	60	490 Георги Петровъ	10
444	Стоиль Велювъ	40	491 Димитъръ Петровъ	8
445	Георги Велювъ	40	492 Дяля Божилова	38
446	Катерина Велюва	45	493 Лена Божилова	6
447	Върба Митева	30	494 Мария Божилова	4
448	Тодоръ Митевъ	10	495 Митра Божилова	2
449	Дяля Митева	7	496 Невена Божилова	1/2
450	Пеню Балабановъ	70	497 Стоянка Георгева	38
451	Дяля Пенева	60	498 Катерина Георгева	12
452	Наско Пеневъ	20	499 Тоско Георгевъ	10
453	Лаза Пенева	18	500 Марена Георгева	6
454	Стоянка П. Балабанова	35	501 Георги Павелова	80
455	Ваню П. Балабановъ	40	502 Ана Ангелова	38
456	Ангелъ П. Балабановъ	6	503 Георги Ангеловъ	5
457	Митю Вълчиновъ	50	504 Божия Ангелова	3

	год.		год.	
505	Ангелъ Пищрановъ	80	552 Зоча Димитрова	6
506	Петъръ Ангеловъ	26	553 Стоянка Павлова	25
507	София Митева	32	554 Илия Найчевъ	82
508	Тодоръ Митевъ	2	555 Стоянка Найчова	17
509	Дяля Георгева	28	556 Дяля Найчова	15
510	Фикия Георгева	15	557 Гина Вълева	52
511	Мария Георгева	12	558 Петъръ Вълевъ	35
512	Петъръ Найденовъ	30	569 Лена Вълева	32
513	Георги Петровъ	8	560 Мария Вълева	3
514	Мария Петрова	6	561 Ангелъ Вълевъ	1
515	Колю Найденовъ	40	562 Георги Д. Хаджиевъ	45
516	Стояна Колева	37	563 Петра Г. Хаджиева	42
517	Тоско Колевъ	26	564 Ванка Г. Хаджиева	12
518	Георги Колевъ	14	565 Янко Хаджиевъ	43
519	Мария Колева	12	566 Дяля Я. Хаджиева	41
520	Петра Колева	8	567 Мария Я. Хаджиева	13
521	Стоянъ Цоцевъ	45	568 Невена Я. Хаджиева	10
522	Тефения Стоянова	42	569 Христоско Тошковъ	46
523	Тодоръ Стояновъ	22	570 Яна Христосткова	42
524	Мария Стоянова	8	571 Тодоръ Христостковъ	7
525	Божия Стоянова	6	572 Андрея Христостковъ	5
526	Петра Стоянова	4	573 Катерина Христосткова	3
527	Стефанъ Стояновъ	2	574 Тошко Христостковъ	1/2
528	Янко Цоцевъ	78	575 Недѣля Тошкова	69
529	Слава Янкова	66	576 Елена Петрова	32
530	Митра Тодорова	26	577 Георги Петровъ	8
531	Ванка Тадорова	2	578 Тодоръ Петровъ	6
532	Петъръ Димовъ	23	579 Недѣля Петрова	4
533	Ангелъ Димовъ	21	580 Стоянка Петрова	2
534	Илия Димовъ	19	581 Вана Велева	32
535	Андрея Димовъ	16	582 Димитъръ Велевъ	9
536	Мария Т. Коларева	6	583 Илия Велевъ	5
537	Гълью Коларевъ	80	584 Ангелъ Велевъ	3
538	Маленко Бутринъ	50	585 Христоско Велевъ	1/2
539	Велика Маленкова	45	586 Лаза Гяурова	36
540	Атанасъ Н. Марудинъ	50	587 Димитъръ Лазинъ	9
541	Фикия Атанасова	50	588 Елена Лазина	6
542	Илия Атанасовъ	10	589 Янко Келешовъ	80
543	Никола Атанесовъ	7	590 Никола Яневъ	40
544	Петъръ Атанасовъ	3	591 Митра Николова	38
545	Вранка Атанасова	1	592 Ангелъ Николовъ	12
546	Димитъръ Власевъ	50	593 Димитъръ Николовъ	9
547	Тянка Димитрова	45	594 Николина Николова	7
548	Атанасъ Димитровъ	15	595 Катерина Николова	4
549	Стоянъ Димитровъ	13	596 Райна Николова	1
550	Илия Димитровъ	11	597 Георги Ян., Келешовъ	31
551	Мария Димитрова	9	598 Ленка Георгева	24

	год.		год.
599	Петъръ Георгевъ	5	625 Янко А. Власевъ
600	Николина Георгева	3	626 Амшерия Т. Власева
601	Димитъръ Георгевъ	1	627 Наско Амшериевъ
602	Петра Тодорова	31	628 Мария Амшериева
603	Никола Тодоровъ	10	629 Вана Амшериева
604	Николина Тодорова	3	630 Андрея Власевъ
605	Дяля Тодорова	7	631 Здравка Андреева
606	Кана Богданова	61	632 Георги Андреевъ
607	Никола Богдановъ	35	633 Георги Гяуровъ
608	Кица Николова	32	634 Митю Георгевъ
609	Богданъ Николовъ	4	635 Катерина Митева
610	Стоянка Николова	1	636 Георги Митевъ
611	Благоя Богдановъ	27	637 Петра Митева
612	Митра Благоева	25	638 Стоянъ Митевъ
613	Мария Благоева	1	639 Атанасъ Митевъ
614	Петъръ Гяуровъ	65	640 Наско Гяуровъ
615	Мария Петрова	60	641 Никол. Наскова
616	Невка Митева	84	642 Петъръ Насковъ
617	Стефанъ Петровъ	11	643 Здравка Настова
618	Ангелъ Власевъ	62	644 Мария Наскова
619	Върба Ангелова	59	645 Недѣля Наскова
620	Богданъ Ангеловъ	36	646 Ваню Г. Гяуровъ
621	Мария Богданова	34	647 Елена Ванева
622	Петра Богданова	8	648 Митра Ванева
623	Божия Богданова	6	649 Катерина Ванева
624	Стефанъ Богдановъ	2	650 София Георгиева

Странни лица

	год.		год.
1	Георги Мангъра	35	15 Тодоръ (чиракътъ на Христо Мутафчията)
2	Митрушъ Георгиевъ	40	20
3	Теоф. Мирковъ Берберя	45	16 Славе Божинъ
4	Христо Мутафчията	30	40
5	Стефанъ Бояджията	30	17 Ив. Тонджоровъ, учител
6	Ангелъ Майстора	50	50
7	Даскалъ Ник. Ганчевъ	55	18 Георги Ат. Матеевъ
8	Костадинъ Спасовъ	50	35
9	Иванъ Кафеджиевъ	22	19 Иванъ Ангеловъ
10	Петъръ Кафеджиевъ	40	30
11	Георги Делиевъ Терзия	30	20 Тошо Г. Тончовъ
12	Гаврето Грънчаря	35	40
13	Благо Бакърджията	50	21 Никола Т. Петаковъ
14	Никола Благовъ	16	30
			22 Димитъръ П. Мавревъ
			32
			23 Георги Тасовъ Бамбовъ
			30
			24 Мицю Кр. Ташковъ
			30
			25 Щерю Кр. Ташковъ
			25
			26 Ристодоръ Димитровъ
			20

Забелязани печатни грѣшки

Стр.	Редъ	Напечатано	Да се чете
	17	22 Кабаданлькътъ	Кабадайлъкътъ
	38	26 пейгомберъ	пейгамберъ
	63	23 Обявява	Обява
	72	21 позицитъ	позициитъ
	77	26 нетъпимото	нетърпимото
	79	30 пламенното	племенното
	85	32 Иусинъ	Русинъ
	113	27 намираще	намираше
	117	22 зависъще	зависъше